

Katona Béla

AZ ÉLŐ KRÚDY

Cikkek és tanulmányok Krúdy Gyula életművéről

Katona Béla: **Az élő Krúdy**

Katona Béla

Az élő Krúdy

Cikkek és tanulmányok Krúdy Gyula életművéről

Nyíregyháza, 2003

A Jósa András Múzeum kiadványai
54. sz.

Szerkesztő:
Dám László

Válogatta és szerkesztette, valamint a bevezetőt írta:
Jánosi Zoltán

Megjelent az író születésének 125.,
halálának 70. évfordulóján
Nyíregyháza Megyei Jogú Város anyagi támogatásával

ISBN: 963 7220 52 6

Kiadja: **a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumok Igazgatósága**

Felelős kiadó:
Dr. Dám László megyei múzeumigazgató

© Katona Béla örökösei, Jánosi Zoltán
Minden jog fenntartva.

Technikai szerkesztők:
Babosi László
Berencsiné Palcsák Bernadett
Szemán Attila

Készült **Tóth Imre nyomdájában**, Nyírteleken
13,5 ív terjedelemben, B/5 formátumban, 500 példányban

Tartalom

Szindbád hajóján. – A Krúdy-kutató Katona Béla (Jánosi Zoltán)	7
--	---

I. Krúdy és a Nyírség	15
-----------------------------	----

1. Nyíregyházi diákévek	17
2. Az író és szülővárosa	20
3. Krúdy és a Nyírség. – <i>Nyíregyháza és a Nyírség Krúdy műveiben</i> –	24
4. Regényes korrajz a századvégi Nyíregyházáról. – <i>Krúdy Gyula: A tiszzaeszlári Solymosi Eszter</i> –	37
5. Krúdy- emlékek Nyíregyházán	42

II. Vázlat a pályaképhez	49
--------------------------------	----

1. Vázlat a pályaképhez	51
2. A novellista Krúdy első lépései a városi-polgári irodalom sodrában ..	65
3. Turgenyev jegyében. – <i>Egy fejezet Krúdy Gyula pályakezdéséből</i> –	85
4. Mikszáth égőve alatt. – <i>Részletek</i> –	114
5. Krúdy és a történelem	125
6. Krúdy és a modern magyar próza	134

III. Krúdy itthon	143
-------------------------	-----

1. A vörös postakocsi. – <i>Krúdy regénytrilógiájának új kiadása</i> –	145
2. Krúdy Gyula: Válogatott novellák	148
3. Krúdy világa a filmvásznon. – <i>Töredékes gondolatok Huszárik Zoltán és Sára Sándor Szindbád című filmjének ősbemutatója után</i> –	151
4. Krúdy itthon. – <i>A Rezeda Kázmér szép élete bemutatója elé</i> –	155
5. Krúdy a színpadon. – <i>Gondolatok a Rezeda Kázmér szép élete bemutatója után</i> –	157

6. Krúdy, az újságíró	161
7. A Krúdy-breviárium Előszava	163
8. Néhány megjegyzés Klár István „Legifjabb Krúdy Gyula” című írásához	164
9. Krúdy-arcképek családi tükrében. – <i>Krúdy Mária: Szindbád gyermekkora és Krúdy Zsuzsa:</i> <i>Apám, Szindbád című könyveiről</i> –	169
IV. Örökség és örökösök	175
1. Krúdy Gyula születésének 75. évfordulójára	177
2. Kettős Krúdy-jubileum előtt	180
3. Az élő Krúdy. – <i>Az író halálának 40. évfordulójára</i> –	183
4. Krúdy és a millennium	188
5. Örökség és örökösök. – <i>Centenáriumi számvetés Krúdy utóéletéről</i> –	191
Az írások megjelenésének helye és ideje	207

Szindbád hajóján

– A Krúdy-kutató Katona Béla –

„Kinek van igaza? A szindbádi lángnak vagy a kriptáig lehűlő fokozatoknak?” – tette fel a kérdést még a hatvanas évek fordulóján írt *Szindbád* című prózaversében Nagy László – Krúdy alakjához kötött gondolatával egy magatartás példázatát is odaemelve önmaga szürke és hideg történelmi korszakának kisszerűsége, a fölfelé ívelő akaratokat alátörő igénytelensége és az irodalmi életet is körbeszorító kopársága elé. Az 1924-ben (a napjainkra már Nyíregyháza elővárosává nőtt) Oroson született, s egész életét a város irodalmi kultúrájának szolgálatába állító irodalomtörténész teljes alkotói pályájával felelt meg erre a kérdésre. Oktatói, kutatói és irodalomszervezői műve az ötvenes évek elejétől egészen 1999-ben bekövetkezett haláláig arról a magasrendű igényességről tanúskodik, amit Krúdy példája – Nagy László versén át is – a mába üzen: *„Ha neked emberi a mértéktartás, az igénytelenség, nekem emberi a magasra csavart láng. (...) Mert lezárva megromlik bennem a szerelem, kő lesz a szeretet, értéktelen a bánat. Ebben az átmeneti korban..., amikor a nyíri homokból csak a Rákóczi-legények haját emeli föl a szél. Mikor a branyiszkói dobok is legurultak az orfeumokba.”*

Főiskolai tanári tevékenységének mindvégig egyforma hőfokon izzó és tanítványok százaiba az irodalom szeretetét ültető ereje mellett Katona Béla elsősorban azzal az irodalomfeltáró életművel válaszolt e „magasra csavart láng” kihívására, aminek középpontjában Krúdy Gyula munkássága állt. 1953-tól, az első (a megyei *Néplapban*) nyomtatásban megjelent jelentősebb írásától kezdve (*Krúdy emlékezete – Nyíregyházi diákévek*) az utolsó, 1996-ban az olvasók elé jutott, Krúdyt elemző cikkéig (*Krúdy és a millennium, Kelet-Magyarország*) és előadásainak bezáró pillanataig csaknem fél évszázadon át szolgálta, tudatosította az életmű értékeit. Tanulmányaival, bennük Krúdy új felfedezéseire sarkalló üzeneteivel sokszor elébe futva országos szintű felismeréseknek is, illetve előkészítve és ösztönözve azokat. Miközben alapvető tanulmányokat tett közzé Mikszáthról, Babitsról, Tóth Árpádról, a szűkebb hazájához kötődők közül Bessenyei György, Móricz Zsigmond, Czóbel Minka, Szabó Lőrinc, Váci Mihály, Rákos Sándor, Fábíán

Zoltán műveiről, valamint a régió szellemi felhajtóerején kibontakozott kisebb ívű pályákról: Bessenyei Anna, Fehér Gábor, Sipkay Barna munkásságáról, figyelme és szeretete úgy orientálódott fokozatosan a Krúdy-életmű fókusza felé, hogy annak értelmezési terében egy süllyedni látszó, ám európai szintű teljesítmény értékeit és önmaga Nyírség iránti hűségét is koncentráltan mutathassa föl. Sokfelé tájékozódó, Tinóditól, Bessenyeitől Ratkó József költészetéig, Dánielné Lengyel Laura, Tartallyné Stima Ilona, Ilosvay Ferenc, Fenyvesi Károly prózájáig, sőt a legfiatalabb kortársak, Szöllősi Zoltán, Nyilasy Balázs, Antal Attila poéziséig mozgó iránytűje e sűrűre font, komplex elemzői szándék miatt tért vissza újra meg újra a Krúdy-novellákhoz és regényekhez s a pálya nyírségi emlékeihez. S ez tette átfogóbb összefüggésekben is a Krúdy-teljesítményt feledni látszó utókor egyik első felrázójává, szélesebb utakat törő, nagyobb távlatokat nyitogató alakjává. Katona Béla úgy akarta fölébreszteni a Krúdy-művekben rejlő varázslatot, hogy értelmezéseinek tükrében, ne csak a kisebb haza – s ne is csak egyetlen ország –, hanem Európa modern prózájának arca is megláthassa magát.

Ez a magasan a szűkebb régió érdekei fölé növvő, mert folyamatosan a nemzeti és az egyetemes mértékekre tekintő s a fiatal város lelkületét legszebb, progresszív vonásaiban megtestesítő szellemiség önmaga belső forrásai mellett a Krúdy-példázatokból is merítette fényeit. Abból az erőből, amely úgy írta bele a nyíri vidéket a regény egyetemes fejlődéstörténetébe, hogy a szerző műveit ismerőkben a jellegzetes táj – a fák, fények, csillogó vizek – vonalai közé még ma is oda láttatja Krúdy egykori alakját. (Az indító versidézetet szerző Nagy László *Háromkirályok, fakírral* című költeményében például ekképp, az őt a Nyírség országútjain író-olvasó találkozóra röpítő autóból tekintve rá a fehéren sugárzó akácok fákkaival, éggel, legendákkal átszőtt vidékére: „*Még az imént a menyegzői akácok jajgattak balladásan, most mézillat-glóriában patyolatfőkkel, csecsekkel intenek, hogy nem fáj semmi. Bentebb, a trágárzöld homályban Krúdy diák a füvet hengerli gyémántló cigányszűzekkel. Kopognak rájuk baba-nagy harmatok...*”)

A szülőföldről valló Krúdy-sorok legmélyebb üzenetei mintegy leképeződtek s megsokszorozódtak az irodalomtörténész szellemiségében. Ő is Krúdyval írhatta – ha nem is regényei, kisprózája –, de cikkei, esszéi, könyvei, a megyei írócsoportot létrehozó és negyedszázadon át működtető akarata s író-olvasó találkozó, előadások, tanácskozások sora fölé: „*Ennek a városnak voltam az írója...*

Az én olvasóim sohase kérdezték: hol születtem? Minden írásomból kitűnik, hogy nyíregyházi vagyok, aki büszke származására. Könyveim éppúgy jelentik a régi Nyíregyházát, mint akár a város múzeumai.” S az író nyomában ugyanúgy vallhatta meg a szülőföld iránti becsülés gondolatait is: „Nagyon sokat köszönhetek én Nyíregyházának. (...) Bizonyos, hogy én sem lettem volna az, ami vagyok, ha történetesen nem a Nyírségben élem ifjúságomnak ezeket az éveit.(...) majd minden írásom ott gyökerezik a nyírségi földben.”

De Krúdyként élte meg Katona Béla a provincializmusnak és a maradiságnak azokat a hínár-maradványait is (az 1956-os forradalom után, 1959 és 62 között e visszahúzó erők a tudományos élet periferiájára kényszerítették), amelyek körülvették már a Nyírség nagy íróját is. S a kötődés és a szeretet megszólaltatása mellett effajta – a vidék másik arcát is felmutató – sorok megírására indították: *„Ó, siralmas alvó, szomorú kisváros!” „A Nyírség az a hely, ahol legtovább volt agaruk és vizslakutyájuk a tönkrement gavalléroknak, és ahol mindig-mindig emlékeztek a régi uraságra, elkótyavetyélt tekintélyre, ősi birtokra és fennhéjázó nemességre. (...) Máshol már beletörődtek az emberek, hogy vége a régi világnak, dolgozni, tanulni, igyekezni kell, hogy megélhessünk. A Nyírségben még mindig a követválasztást várták, a takarékpénztár körül sompolyogtak értéktelen váltókkal... A fantasztikus tervek, légvárak, szépen kicirkalmazott remények, édesded ábrándok jól kifejlődtek ezen a mocsaras, ködös, szegényes, kidőlt-bedőlt tájon.”* A messze csillogó életmű fél évszázadon át tartó felragyogtatásával Katona Béla annak a korhadt szellemiségnek a végső eltüntetéséért is folyamatosan szót emelt, ami dohosan áradt föl a vidék e másik, ásatag szellemi zugaiból –, a már Krúdy által is gyakran fellebbentett szívárványosabb kendő alól. A kutató tanárnak Nyíregyháza szellemi életét gazdagító és tisztábbá formáló munkáját a nyolcvanas évek elejétől a város többször is kitüntetésekkel ismerte el. 1983-ban *Váci-díjat*, 1986-ban *Pro Urbe* díjat, 1994-ben *díszpolgári címet*, 1999-ben *Alkotói díjat* adományozott számára.

A kisebb hazájáért, Krúdyért és a magyar irodalomért egyforma elhivatottsággal élő Katona Béla a legkülönfélébb elemzői műfajokban (esszében, tanulmányban, cikkben, kritikában, ismertetésben, bírálatban, előszóban, bibliográfiában) összesen több mint félszáz írást jelentetett meg Krúdyról. Közülük számos könyv terjedelmű kiadvány is fűződik a nevéhez. Legfontosabb Krúdyt értelmező

műve az Akadémiai Kiadónál 1971-ben az Irodalomtörténeti Füzetek sorozatban napvilágot látott *Krúdy Gyula pályakezdése* című munkája. Ezt (illetve ennek még kéziratos változatát és több más Krúdyt értelmező írását) nemcsak az akadémiai irodalomtörténet (*A magyar irodalom története*) ötödik kötetének Czine Mihály tollából még 1965-ben az olvasókhöz került Krúdy-fejezete tartja számon, hanem a legfrissebb, az íróról megjelent monografikus szakmunka is. Fráter Zoltán 2003-as, az Elektra Kiadóház Élet-Kép Sorozatában kiadott *Krúdy Gyula* című könyve több helyen is forrásként hivatkozik jó három évtizede megjelent alapozó kötetének adataira. Több más Krúdyt elemző, illetve az íróra emlékező könyvnek Kato Béla rész-szerzője, szerkesztője, összeállítója vagy lektora volt (*Krúdy Gyula és a Nyírség*, 1963, *Krúdy-émlékkönyv*, 1968, *A száz éves Krúdy*, 1978, *Krúdy breviárium*, 1983 stb.). A debreceni, majd a budapesti egyetemről Nyíregyházára hazatérő fiatal tanár első írásai – Krúdy és szülővárosa kapcsolatáról – még a megyei fórumokon láttak napvilágot (*Néplap*, *Kelet-Magyarország*, *Szabolcs-szatmári Szemle*). Kutatási irányainak kiszélesedésével viszont mind gyakrabban adtak helyet cikkeinek és tanulmányainak a megyén kívüli s az országos jelentőségű orgánumok is (*Alföld*, *Napjaink*, *Borsodi Szemle*, *Hevesi Szemle*, *Irodalomtörténeti Közlemények*, *Irodalomtörténet*).

A rövid ideig a nyíregyházi Tanítóképzőben, majd a Kossuth és a Vasvári Pál Gimnáziumokban oktató irodalomtörténész munkássága 1964-től, a Tanárképző Főiskola Irodalom Tanszékére kerülésétől teljesebben ki. A *Krúdy Gyula pályakezdése* című könyve 1971-ben mintegy másfél évtizedes előkészítő, elemző tevékenységét már e munkahelye szellemi keretei között koronázta meg. 1971 után, a főiskola tanáraként még huszonöt évig jelentette meg folyamatosan Krúdy-kutatásainak egyre gyarapodó eredményeit, de ezeket az írásait (noha egy új, első-sorban poétikai természetű rendszerezés húrja közös szemléleti hálóbba kapcsolta őket) már nem szervezte önálló köteté. Az életművet gondozó jelenléte tanulmányírói tevékenysége mellett ebben az időszakban első-sorban a Krúdyra vonatkozó gyűjteményes munkák szerkesztésében, a bennük való szereplésekben bontakozott tovább.

A szerző éppen fél évszázada útnak indított Krúdy-interpretációinak egybefogó ívét és legfontosabb tematikai köreit most közreadó válogatás ugyanakkor a jelen tudományosságának is fontos adatokat, összefüggéseket ígér. Az itt szereplő

írások a fiatal Krúdy arcvonásainak hitelesebb megrajzolása mellett s az egyéb értékek között nagy erővel kódolják magukba a magyarországi Krúdy-befogadás csaknem ötvenéves történetét is: az emlékezők, ünnepek, új kiadások, valamint az átfogóbb kutatások főbb állomásait. Összességében arról az erőfeszítésről adnak illusztratív képet, amelynek révén Krúdy ma az ötvenes, a hatvanas évekhez képest jóval méltóbb helyet foglalhat el az ország irodalmi tudatában. A Krúdy-befogadás történetiségén, módosulása ritmikájának felmutatásán túl ez a válogatás – amely Katona Bélának nem az összes, hanem „csupán” a legjellegzetesebb Krúdy-írásait tartalmazza –, határozott céllal teszi láthatóbbá (a részleges, kisebb ismétlődések meghagyásával is) a nyíregyházi irodalomtörténész folyamatos küzdelmét és úttörő jelentőségét az egyetemesebb érvényű, új Krúdy-kép kialakításában. A Mikszáthra, Turgenyevre, a modern magyar prózára pillantó Krúdy-értelmezések s a csupán részben regionális érdekeltsgű reflexiók (például a *Szindbád*-film nyíregyházi ősbemutatója vagy a *Rezeda Kázmér szép élete* megyeszékhelyi előadása után fogant cikkek) között az egész kötet arra is figyelmeztet, hogy az írói örökség feldolgozása mindmáig mennyire befejezetlen. S hogy Kosztolányi, Füst Milán, Szerb Antal, Schöplin Aladár, Féja Géza, Márai Sándor, Kozoca Sándor, Tóbiás Áron, Gedényi Mihály, Szauder József, Sötér István, Barta András, Herczeg Gyula, Czine Mihály, Szabó Ede, Bori Imre, Kozma Dezső, Vargha Kálmán, Fülöp László, Bodri Ferenc, Czére Béla, Kemény Gábor és mások munkái után mennyi elvégzendő munka maradt még a fiatalabbaknak, Sturm László és a Krúdyt Nyíregyházáról újra felemelő Pethő József nemzedékének is. Jelzésértékkel beszél e vállalat mindig újraébredő tartalmairól, akarat, lehetőség és történelem viszonyáról annak a programnak csupán egy része is, amiben Katona Béla már 1958-ban körberajzolta a Krúdy-hagyományápolásnak – csak a szülővárosra váró – sürgetőbb feladatait.

„1. Az évforduló alkalmából, május 12-én adjon ki a Kelet-Magyarország Krúdy-emlékszámot, tehát egy 4 oldalas mellékletet szenteljen Krúdy emlékének. 2. Jelöljük meg emléktáblával Krúdy Gyula szülőházát. (Vörös Hadsereg útja 8. sz.) 3. Egy Krúdy-emlékszoba berendezésével vessük meg az alapját egy jövőbeni Krúdy Gyula Irodalmi Múzeumnak. 4. Épülő és remélhetőleg még ebben az évben megnyitásra kerülő színházunkat nevezzük el Krúdy Gyula Színháznak. A színház együttese mutassa be Krúdy: Az arany meg az asszony című színművét, az Operaház

együttese pedig e színdarab opera-változatát. 5. A színházzal szemben állítsunk mellszobrot Krúdy Gyulának.” Ha a város 1894-ben alapított színháza 1969-től az arra szintén magas szinten méltó Móricz Zsigmond nevét viseli is, az író szülőházán 1963-tól emléktábla áll, s a Jósza András Múzeum állandó Krúdy Gyula emlékkiállításában is 1974-től gyönyörködhet a látogató. A Krúdy-szobor jubileumi leleplezése pedig, a megjelölt helyen (az író Mészáros Dezső által elkészített bronz mellszobra 1973-ban, a Sóstógyógyfürdő *parkjában* került felállításra) a 45 éve elhangzott kívánság után e könyv megjelenésével párhuzamosan történik meg.

Az e kötetbe foglalt írások, amelyek a Krúdy-kutató Katona Béla teljes pályáivéből úgy adnak reprezentatív válogatást, hogy Krúdy és a város viszonyának és a magyar irodalomtörténet Krúdy-recepciójának fejlődésvonalát is érzékelhetővé tegyék –, négy nagyobb téma köré kristályosodnak. A négy fejezet Katona Béla Krúdy-kutatásainak négy legfontosabb aspektusát jeleníti meg. Az első, a *Krúdy és a Nyírség* című fejezet az író és szülőhelye kapcsolatait értelmezi, mind a személyes alkotói életút, mind a művekbe épített emlékek, mind pedig a művészi örökség ápolásának szempontjaiból. A *Vázlat a pályaképhez* ciklus Katona Béla Krúdy-elemzéseinek a pályamenet szoros történeti nyomon követésében elvégzett esztétikai analíziseibe ad bepillantást. A fejezet elsősorban a jellegzetes írói stílus megformálódásának állomásait vizsgálja, s e prózapoétikai karakterű írásokban főképpen a Krúdy-tematika és hangütés kiforrásának és néhány fontosabb vonása értelmezésének lehetünk tanúi. A *Krúdy itthon* című periódus a huszadik század második felének egy-egy emlékezetes Krúdy-kiadását, az életmű-feldolgozás egyes fázisait, a bennük feltárt értékeket és a vitatható elveket, hangsúlyokat eleveníti fel, az ezt is érzékeny figyelemmel kísérő Katona Béla-recenziókban. Ugyanez az egység villantja elénk a színpadra, illetve a filmvászonra került, s az ekként megújuló és újraszíneződő író portréját is. Az *Örökség és az örökösök* záró egység a különböző évfordulókhoz kötődő írásokból válogat. S az ilyen alkalmakkor hirtelen koncentrált erővel kifényesedő írói jelentőséget: a Krúdy-kutatás adott állapotát, eredményeit mutatja be, miközben ráébreszt az életmű tudatosításának további, égető hiányaira is. Ez a fejezet így magába sűríti az elmúlt félszázad mozgósító erejét, nagyobb Krúdy-évfordulóinak azt a teljesebb láncolatát is, aminek mai végpontján, a többi mű között, a korábbi értékeket s a megoldatlan

kérdéseket is újra láthatóvá téve – Katona Béla posztumusz, új könyve is ott áll. Valamennyi ciklusában nemcsak a sokarcú – az újságíró, a novella- és regényszerző, a színpadra és filmvászonra került, a politikus, valamint az álmodozó, a szoknyavadász és a párbajhős – Krúdy arcvonásait csillantva újra az olvasók elé, hanem az életműre és az írói sorsra tekintő Katona Béla gazdag és organikus, a közvetlen életrajzi elemektől az esztétikai újításokig s az író és műve utóéletéig terjedő szempontrendszerét is. A kutatói látómezőnek mindazokat a színeit, amelyek segítségével a nyírségi irodalomtörténész a városában született író pályájának tüneményén az irodalomtörténet-írás országos színvonalára emelkedett.

Ez a kötet a 125 éve született és kereken 70 esztendeje elbúcsúzott Krúdy alakja mellett ekként teszi jelenlevővé annak az irodalomkutatónak a szellemi hagyatékát is, aki nemcsak a régióban végezte a legtöbbet, hanem nemzeti méretekben is figyelemre méltóan sokat tett a nyírségi író örökségének ébren tartásáért, sőt kezdetben a feltámasztásáért is. *Az élő Krúdyt* az irodalomtörténész élő szelleme ráadásul ugyanazon a napon (2003. október 18-án) búvóli elő a régi megyei lapok, gimnáziumi évkönyvek, helyi évfordulós kötetek betűit is hűségesen őrző idő Aladdin-palackjából, amikor a kutató régi vágya, a nyíregyházi színházzal szemközti, a Bessenyei téren elképzelt Krúdy-szobor felavatása is beteljesülhet, a színház pedig Krúdy-bemutatóval lép újra a közönség elé. Katona Béla könyve, Varga Imre szobrászművész az író egész alakjában könnyű, nyírségi homokfutóra ültető, a bronzban és krómacélban a legszikrázóbb Krúdy-örökséget sugárzó alkotása és a színházi mű – a lélek és a test e közös életre keltésével – úgy emeli fel ismét az író emlékezetét, ahogyan az ő prózája egykor a nemzeti, majd a világirodalom mezőibe az akácillatú szülővárost.

A szoborállítás öröme, Katona Béla által is évtizedeken át akart, előkészített s már régen kívánt ünnepe sem feledtetheti ugyanakkor a kutató korábbi, a szoboremelés vágyával egyidejűen, csaknem ötven éve megfogalmazott gondolatait: *„Az igazi megbecsülés a nagy ember számára nem a szobor, az emléktábla, hanem eszméinek megvalósítása, a belőle fakadó szépségek továbbrezgése az emberi szívekben. A szobor és az emléktábla csak annyit ér, amennyiben erre figyelmeztet bennünket.”* E kettős, sőt a lelkekbe fotografálódó színházi előadással, a *Szindbád* című, Horváth Csaba által rendezett táncdrámával együtt már háromdimenziós emlékéllítással a város mindenesetre nagyszerűen teremti meg a feltételeit e

„tovább rezgő szépségek” és „eszmék” szétesésszerűségének a nyírségiekben, a kötet fellapozókban és az e földre lépőkben. Könyv, szobor és színpad – s a megyei és az országos tudományos konferenciák sora – egyszerre ad bizonyosságot a bevezető sorokban idézett Nagy László-vers egyik, a Krúdy-életmű utóéletét talán legszebben jellemző sorának igazságáról. Az alkotói teljesítménynek már az író halála napján elkezdődött, máig töretlen ívű feltámadásáról, amely szerint igazi, Szindbádhoz méltó módon, már a Krúdyt búcsúztató gyászszertartáson: *„Hajó lesz a koporsó, kitépi magát a siratók görcseiből”*. S áttűnik az irodalmi öröklétnek e lírai megfogalmazásban is hajszálpontos minősítésébe: *„Nem járt még a hazában ilyen csodahajó. Ilyen láthatatlan ácsolású, mert nyír-fátyolos, mert nyár-leveles. Ecetfapirulással bukik át a télbe. Hömpölygő csipkeshoknyákon, asszonyok ujján, kalapjuk tollain. Elhagyva a majálist, a zöld erdőt...”* S elhagyva a nemzeti irodalom vizeit is – folytathatnánk – és tovább futva a tágabb tengerek, „az Értől az Óceánig” jutott magyarországi életművek felé.

Ennek a „csodahajónak” az egyetemes kultúra hullámaira jutásához Katona Béla az egész életét tette hozzá. A Krúdy-életmű álom-kötélzetű, karcsú vitorlásának – ha az ország periferiájáról, a szélekről, az ismeretlenségből is – egyik legjelentősebb kormányosává lett. Ha e navigátori munkájából ez a válogatás csak erősebb mozdulatokat közvetíthet is, azokban teljes emberi és szakmai erőfeszítésének arányai tükröződnek vissza. A kettős jubileumon könyve, a Varga Imre-szobor és a színpadra állított mű háromszoros kulturális jeladásként igazi világítótornyait emelik fel annak az akaratnak, aminek segítségével Krúdy Gyula „csodahajója” mind az olvasói érdeklődésben, mind az újabb irodalomértelmezésben és a stílus-kutató nyelvtudományban is feszített vitorlákkal hajózhat tovább. Még meszezebbre, még merészebben a megértés és a szeretet nagy tengereken kanyargó – de mindig az embertől emberig jutó – áramlatain.

Fedélzetén Nyíregyháza és a tágabb szülőföld emlékeivel is a hajóhídon álló, a viharos, sötét éjszakákban is könnyű, hajnalillatú nyírségi párákba burkolódzó Szindbád örökké nyugtalan, mindig az ismeretlen partokat fürkésző tekintetében.

Jánosi Zoltán

Nyíregyháza, 2003. augusztus 23.

KRÚDY ÉS A NYÍRSÉG

Nyíregyházi diákévek

75 évvel ezelőtt, 1878 októberében született Krúdy Gyula, a XX. század első harmadának egyik legnagyobb prózaírója.

Ez évforduló alkalmából emlékezünk most vissza a nagy nyíregyházi író városunkban töltött diákéveire, ifjúságára, felfelé ívelő írói pályájának kezdetére.

1878. október 21-én született, családjuk régi Kállói utcai házában. Szerelem-gyerek volt. Apja nemesi származású ügyvéd, anyja egyszerű szobalány. Származásának ez a kettőssége rányomta bélyegét egész emberi és írói fejlődésére. Neveltetése és életmódja inkább a polgársághoz kapcsolta, de ugyanakkor mélységes és őszinte rokonszenvet érzett a kisemmizett, elnyomott szegény nép iránt. Büszke volt apai nagyapjára, aki honvédszázadosként részt vett az 1848–49-es szabadságharcban, de nem szégyellte, sőt, mindig bizonyos büszkeséggel emlegette anyja származását is, jóllehet gyermekkorában sokszor csúfolták „zabi-gyerekek”.

Elemi iskolába Nyíregyházán járt, a gimnáziumnak azonban csak a felső négy osztályát végezte szülővárosában. Az I. osztályt Szatmáron, a következő három osztályt pedig a podolini algimnáziumban végezte. Apja az akkori szokásoknak megfelelően „német szóra” küldte Podolinba, ebbe a szepességi kisvárosba. – 1891-ben került vissza Nyíregyházára, s az ötödik osztálytól kezdve négy éven át a Kossuth-gimnázium, illetve akkor még az Evangélikus Főgimnázium növendéke volt. – Mint diák, nem volt kimondott jó tanuló. A tanulás nem esett ugyan neheze, de már akkor jobban izgatták irodalmi tervei és az olvasás. Nyilván az olvasás fordította figyelmét az irodalom, az írói pálya felé. Maga vallja be egyik regényében, hogy az *Anyegin* olvasása közben fogamzott meg benne a gondolat, hogy író lesz. Elhatározta, hogy „életcélt választ, költő lesz, hírlapíró. Puskin Sándor lesz, – és mindezt egy éjszaka, midőn égő homlokkal és túlradó szívvel olvasta az orosz költő összecsendülő sorait” – írja *A vörös postakocsi* című regényében. Írói pályája valóban már az iskola padjaiban megkezdődik. Saját bevallása szerint 13 éves korában jelent meg első írása nyomtatásban a Szabolcsi Szabadsajtóban, s ötödikes-hatodikos korában már novellákat küldözött az *Orsova* című hetilapnak. A szerkesztőségtől nyomtatott névjegyet is kapott ilyen szöveggel: „Legifjabb Krúdy Gyula, az *Orsova* c. hetilap szépirodalmi munkatársa.” – Ugyancsak erre

az időre esnek első lapalapítási kísérletei is. „Nagy Dob” címmel saját kezével írt lapot adott ki, amely nagy népszerűségnek örvendett diáktársai körében. Majd „Nyíregyházi Diákujság” címmel hamarosan új lapot szerkesztett, amely már nyomtatásban jelent meg. A gimnázium előtti utcasarkon, a még ma is álló Szakácsy-féle kiugró öreg házban volt egy kis zug-nyomda, itt jelent meg Krúdy lapja, amelyben már néhány diáktársának az írását is közölte. Ezekkel a diáktársával – Géczy Gézával, Szlabóczky Ernővel és Krecsák Lajossal – együtt alapította meg Krúdy a „Nyíregyházi Sajtóirodát” is. – Rendszeresen küldtek tudósításokat Nyíregyházáról és Szabolcsból a fővárosi lapoknak. (*Pesti Hírlap, Pesti Napló, Egyetértés.*) Ezek a lapok 5-10 krajcárt fizettek soronként a beküldött hírekért, az írói becsvágy mellett talán ez is közrejátszott abban, hogy egy időben fantasztikus hírek kezdtek szárnyrakelni a Nyírség fővárosából. Egyik alkalommal például a következő hírt közölték a pesti lapok: „Nyíregyházán óriási szélvihar dühöngött; a katolikus templom tornyáról leszakította a súlyos keresztet, s hatalmas robajjal a földre vetette. Csak a véletlen szerencsének köszönhető, hogy emberéletben kárt nem okozott.” Más alkalommal „Szerelmi idill Nyíregyházán” címmel egy kalandos, revolveres leányszöktetésről szóló fantasztikus történet jelenik meg tudósításuk alapján a *Pesti Hírlapban*. Erre már a helyi sajtó is felfigyelt. A *Nyíregyházi Hírlap* 1894. szeptember 27-i számában ezzel kapcsolatban a következőket olvashatjuk:

„...az egész kalandból egy szó sem igaz, az egész nem más, mint egy szenzációban utazó vidéki tudósító stil-gyakorlata, melynek csak az a célja, hogy 4 vagy 5 krajcárjával számítva sorát, mennél többet hozzon jeles szerzője konyhájára... A tisztesség, igazság és jóízlés nevében tiltakoznunk kell, s egyszerűsmind kijelentenünk, hogy ha még egyszer találkozunk a fővárosi lapok hasábjain a városunkban történetekről írt ilyen alaptalan tudósításokkal, nem fogunk habozni, nyilvánosságra hozni a beküldők neveit.” Ez egyúttal az iskola tiltakozását és fenyegetését is jelentette, mert a lap szerkesztője Porubszky Pál gimnáziumi tanár volt, aki egyébként nagyra becsülte Krúdyt.

VIII. osztályos korában, mint tudósító aratta első komolyabb újságírói sikereit. Akkoriban Nyíregyházára került Versecről egy Neukomm Ferenc nevű kút-fúró vállalkozó. Az ő vezetésével készültek Nyíregyházán az első mélyfúrású szivattyús kutak. – Neukomm azonban nemcsak kút-fúró volt, hanem nagyon jól értett az úgynevezett mutatványos hipnotizáláshoz is. A gimnázium udvarán is

több nyári estén szórakoztatta a közönséget azzal, hogy két jó médiumnak bizonyult fiatalembert hipnotizálva, velük különféle bohókás dolgokat végeztetett. Neukomm nemcsak Nyíregyházán dolgozott, hanem vidéken, többek között Tuzséron is, ahol felfedezte, hogy a Salamon-család egyik leánytagja, Salamon Ella, kiválóan alkalmas médium. Az egykorú laptudósítások szerint 1894. szeptember 14-én a tuzséri kastélyban Vragassy, a bécsi mentőegyesület volt igazgatófőorvosa jelenlétében Neukomm hipnotizálta Salamon Ella 22 éves leányt, akit már előzőleg is számtalanszor elaltatott, és akivel hipnotikus álmában szinte hihetetlennek látszó eredményeket produkált. A leány ezúttal is jó médiumnak bizonyult, egyszerre azonban hirtelen nagyot sikoltott, s élettelenül rogyott össze. Az élesztési kísérletek sikertelenek maradtak, a leány halott volt. Krúdy még aznap tudomást szerzett a dologról, s azonnal Tuzséra utazott, és napokon át helyszínről küldte tudósításait a fővárosi lapok számára. A tragikus eseményből világszenzáció lett. Ügyes tollal írt, színes riportjai a magyar lapokból a nagy külföldi világlapokba is eljutottak. Másik jelentékenyebb diákkori újságírói szereplésére 1895. áprilisában került sor. Ekkor a Tiszán nagy árvíz vonult le. A „Sajtóiroda” kiköltözött Rakamazra és vagy öt napon át onnan küldték tudósításait a budapesti lapoknak. Gyalog rótták az utakat, útszéli csárdák borszagú ivószobáiban írták színes riportjaikat az árvízveszély alakulásáról.

VIII.-os korában egyébként már a helyi sajtóban is rendszeresen jelentek meg írásai. Különösen Porubszky Pál, a *Nyíregyházi Hírlap* szerkesztője s egyben Krúdy osztályfőnöke, támogatta és buzdította a fiatal író. Nyilván Porubszky biztatására vett részt VII. osztályos korában a Bessenyei nevét viselő önképzőkör irodalmi pályázatán is, amelyen aztán díjat is nyert „*Lisa menyasszony*” című elbeszélésével.

1895. júniusában érettségizett. Érettségi után már nem sokáig maradt Nyíregyházán. Apja ügyvédet vagy „megyei embert” szeretett volna nevelni belőle, ő azonban minden szülői ellenkezés ellenére is, véglegesen az írói pálya mellett döntött. Először Debrecenbe megy, majd nemsokára Nagyváradon találjuk rövid ideig, a következő állomás pedig Budapest, ahol csakhamar a legnagyobb lapok szerkesztőségében dolgozik. Ettől kezdve állandóan a fővárosban él, csak néha-néha látogat haza Nyíregyházára. A szülőföld, a nyíri táj emlékei, szeretete azonban elkíséri őt egész életére, hogy termékeny írói pályájának kimeríthetetlen tárháza, kincsesbányája legyen.

(1953)

Az író és szülővárosa

1973 bővelkedik a jelentős irodalmi évfordulókban. A kiemelkedő fontosságú Petőfi-jubileum mellett többek között Csokonai Vitéz Mihály születésének 200., Madách Imre születésének 150., Babits Mihály és Juhász Gyula születésének 90., s Krúdy Gyula halálának 40. évfordulójára emlékezünk.

Anélkül, hogy a többiekről megfeledezhetnénk, talán érthető, hogy ez utóbbi évfordulót a magunk számára megkülönböztetetten fontosnak tartjuk, hiszen Krúdy városunk szülötte, Nyíregyházáról indult el termékeny írói pályája, s egy ilyen évforduló jó alkalom lehet az író és a szülőváros kapcsolatának ismételt megvizsgálására, s e kapcsolatból adódó feladataink újbóli megfogalmazására is.

1933. május 12-én utazott el örökre legendássá vált vörös postakocsiján. Négy évtized, s nem is akármilyen négy évtized pergett le halála óta. Hitler uralomra jutásának évében hunyta le szemét. Fasizmus, II. világháború, új társadalmi rend születése, a szocializmus alapjainak lerakása – csak egészen nagy vonásokban jelzik a végbement történelmi változásokat. Az a világ, amelyben valamikor ő otthonosan mozgott, s amelyet műveiben olyan sajátos színekkel ábrázolt, olyan mélyre süllyedt, mint Atlantisz, művészete azonban él, sőt csodálatosképpen egyre élőbb.

Annál meglepőbb, s egyúttal öröndetesebb is ez a tény számunkra, mert hosszú időn át úgy könyvelte el nemcsak a köztudat, hanem az irodalomtudomány is, hogy Krúdy a kevesek írója, a vajtfülüké, az irodalmi ínycsekké. Sőt, nem egyszer úgy emlegették, hogy valóban csak az írók írója volt, vagyis mindig inkább csak az írásművészet különleges értői olvasták, mint az igazi olvasók.

Ha az ilyenfajta megállapítások nem is voltak egészen helytállóak, kétségtelen, hogy Krúdy népszerűsége életében is, halála óta is rendkívül ingadozó volt. Voltak pályájának olyan szakaszai, főként a 10-es években, amikor néhány műve csaknem bestsellernek számított, de akadtak olyan periódusai is, a 20-as és 30-as évek elején, amikor úgy tűnt, hogy már életében elfelejtették.

Utókora is hasonlóképpen alakult. A halála óta eltelt négy évtized voltaképpen az elfeledtetések és újrafelfedezések sorozata. Halála után közel egy évtizedig olyan mély csend vette körül, hogy már-már azt lehetett hinni, véglegesen kihullik

az emlékezetből. Művei nem jelentek meg, s évek teltek el anélkül, hogy akárcsak a nevét is leírta volna valaki.

Aztán a 40-es évek elején hirtelen újra felfénylett a neve. A *Nyugat* harmadik generációja, majd az *Ezüstkor* című folyóirat nemzedéke többek között az ő nevét írta zászlajára, benne látta egyik példaképét. Kötetei újra napvilágot láttak, s olvasóközönsége is szélesedett. Ez a növekvő érdeklődés a felszabadulás után is tovább tartott még néhány évig. 1945 és 48 között 13 kötete jelent meg, köztük kötetben addig még ki nem adott művek is.

Az 50-es évek első felében átmenetileg újra háttérbe szorult, ez az újabb eltemettetés azonban szerencsére nem tartott sokáig. 1954-től könyvei ismét megjelentek, 1957-ben pedig megindult műveinek minden korábbinál teljesebb, gyűjteményes kiadása. Azóta csak ebben az életműsorozatban 32 kötete jelent meg.

Ez 42 regényt, illetve kisregényt, több mint 500 elbeszélést, s több kötetre terjedő publicisztikai és ifjúsági írást, 5 színdarabot és sok önéletrajzi vallomást jelent. Ha akad is még kiadnivaló, elmondhatjuk, hogy e sorozattal Krúdy életművének legjava valóban hozzáférhetővé vált.

A sorozat kötetei általában 10 ezer példányban láttak napvilágot, de közben sok műve jelent meg sorozaton kívül, vagy más sorozatokban is, így néhány műve az Olcsó Könyvtárban 50 ezer példányban. Hozzávetőleges számítás szerint tehát több mint félmillió Krúdy-kötet került ki a nyomdákból az utóbbi másfél évtizedben, s ami a legfontosabb, ezek a könyvek el is fogytak. A legtöbb kötetét már néhány héttel a megjelenése után is hiába keresi az ember a könyvesboltokban, de még a kevésbé ismert művek sem maradnak hosszabb ideig a raktárak polcain. Ilyen mérvű kiadás mellett mindez föltétlenül azt bizonyítja, hogy Krúdy olvasóközönsége jelentékenyen kiszélesedett. Ha nem is lett belőle a legszélesebb tömegek olvasmánya, rég nem a kevesek írója többé. S népszerűsége még csak növekedett, amióta sajátos világa a színpadon, a televízió képernyőjén és a filmvászon is megelevenedett (*A vörös postakocsi, A hírlapíró és a halál, Szindbád*).

Az elmondottakból következik, hogy halálának mostani, 40. évfordulóján nincs szükség harsonákra. Krúdyt nem kell ébreszteni, hiszen művészete eleven alkotórésze immár klasszikussá váló XX. századi irodalmunknak. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy nincs is már semmi tennivalónk Krúdy örökségének ápolása, őrzése, terjesztése, végleges birtokba vétele terén. Akadnak még ilyen

feladatok országosan is, s a szülővárosban is. A Krúdy-filológia és az irodalomtörténet-írás kétségtelenül jelentős eredményeket ért el az utóbbi időben, de még mindig sok a megoldatlan probléma. Hiányzik például az írói pálya egészének teljes, monografikus feldolgozása.

Nyíregyházát ebben a vonatkozásban nem illetheti különösebb szemrehányás. Bár Krúdy nagyon korán elkerült innen, a szülőváros mindig magáénak vallotta őt. Mikor nehéz anyagi körülmények között élt, jelentős megbízatásokkal igyekezett segíteni rajta, betegsége idején, a 20-as évek végén pedig tekintélyes összegű segélyben részesítette.

A felszabadulás után sem feledkezett meg a szülőváros Krúdyról. Főként a helyi hagyományok összegyűjtését tekintette feladatának, de nem egyszer általánosabb jelentőségű vállalkozásokkal és megmozdulásokkal is hozzájárult az író népszerűsítéséhez, emlékének ébren tartásához. Már 20 évvel ezelőtt, 1953-ban, tehát éppen az író második eltemetetésének idején országos figyelmet keltő Krúdy-ünnepségek rendezésére került sor egykori iskolájában, a Nyíregyházi Kossuth Gimnáziumban.

S azóta is minden jelentős évfordulón, s gyakran kerek számú jubileumok nélkül is előadásokkal, műsoros estekkel és egyéb rendezvényekkel tisztelegünk emléke előtt. 1968-ban a város kezdeményezésére a Magyar Irodalomtörténeti Társaság is Nyíregyházán tartotta Krúdy-vándorgyűlését, s ebből az alkalomból az író születésének 90. évfordulójára a megyei tanács emlékkönyvet adott ki.

Az első Krúdy-emlékkiállítás Nyíregyházán 1958-ban a Jósa Múzeum Felszabadulás úti épületében nyílt meg. Valamivel később, 1963-ban ez az emlékszo- ba átmenetileg az akkor felépült Vécsey közti új általános iskolában kapott helyet, majd 1970. október 1. óta – új kiállítási anyaggal – a Móricz Zsigmond Színház épületének egyik emeleti helyiségében működik.

De a kiállításokra nem járó, könyvet ritkábban forgató emberek is szinte naponta találkozhatnak ma már Nyíregyházán Krúdy emlékével, hiszen többek között gimnázium, mozi, utca, szálloda viseli a nevét. Két épület – a szülőház és az egykori családi kúria helyén álló rádióstúdió – homlokzatán emléktábla jelzi az író itteni kapcsolatait. S ezzel a felsorolást még nem fejeztük be.

Mit lehet még tenni, milyen feladatokat kell még megoldanunk ahhoz, hogy igazán szégyenkezés nélkül vallhassuk őt a magunkénak? Úgy látom, a

közeljövőben főként három területen léphetnénk előre. Meg kell oldanunk az emlékszoba végleges elhelyezését, jelenlegi helyén ugyanis nem tölti be igazán funkcióját. Erre egyébként a múzeum új épületében meg is lesz a lehetőség.

Régóta vajúdik már a Krúdy-szobor ügye. Korábbi évfordulókon is felvetődött a gondolat, de a megvalósítás eddig elmaradt. A szoborállításban nemcsak Óbuda, hanem a Nógrád megyei Szécsény község is megelőzött bennünket. Igazán itt lenne az ideje, hogy az író szülővárosában is legyen végre Krúdy-szobor.

Nemcsak a Krúdy-kultusz ápolása, hanem a további kutatás szempontjából is fontos lenne egy lehetőleg teljességre törekvő Krúdy-gyűjtemény kialakítása. Mivel közgyűjteményeink közül a Jósza András Múzeum könyvtára rendelkezik a legszámottevőbb Krúdy-anyaggal, ennek a gyűjtőmunkának a múzeum lehetne a gazdája.

S mindezekén túl a legfontosabb, hogy olvassuk, ismerjük Krúdy műveit, hiszen az író iránti megbecsülésünknek mégis csak ez a legkifejezőbb megnyilvánulása!

(1973)

Krúdy és a Nyírség

– Nyíregyháza és a Nyírség Krúdy műveiben –

Az író és a szülőföld kapcsolata két irányból közelíthető meg, az életrajz és a mű oldaláról. Krúdy esetében eddig inkább csak az előbbire terjedt ki a vizsgálódás. Számtalan kisebb-nagyobb cikk és tanulmány, családi és iskolatársi emlékezés foglalkozott már az író nyíregyházi gyermek- és ifjúkorával, családjának helyzetével, szüleivel és nagyszüleivel, de részletesen ismerjük diákkori írói szárnypróbálgatásainak történetét is. Tudunk iskolai lapszerkesztési kísérleteiről, a helyi újságokkal való kapcsolatáról, a Sajtóiroda alapításáról és működéséről, riporterit tevékenységéről, tudjuk, hogy milyen lapokkal állt összeköttetésben már diákkorában, hogyan szökött el a szülői házból, hogy Debrecenben újságíró legyen. S ha nem is olyan részletességgel, mint az ifjúkori vonatkozásokat, ismerjük későbbi hazalátogatásainak történetét is. Vagyis ami az életrajz oldaláról egyáltalán felderíthető, azt lényegében elvégeztük. Itt már különösebben új eredményekre, új felfedezésekre aligha számíthatunk. Az adatokat természetesen mindig lehet új szempontok szerint csoportosítani, a tényfeltáró munka azonban – nyugodtan megállapíthatjuk – lényegében megtörtént.

Nem mondhatjuk el ugyanezt a probléma másik oldaláról. Arról, hogy mit jelentett a szülőföld Krúdy művészetében, még inkább csak általánosságokig jutott el a Krúdy-irodalom. Olyanfajta megállapításokkal, hogy „a Nyírség első irodalmi megszólaltatója” gyakran találkozunk a róla szóló írásokban, a kérdés konkrét, Krúdy egész munkásságát felölelő vizsgálatára azonban még kísérlet sem történt.

A feladat átfogó, sokoldalú kidolgozására egy ilyen rövid tanulmány keretében természetesen nem vállalkozhatom. Inkább csak azokat a főbb vonalakat szeretném fölvezetni, amelyek a kutatásnak tovább kell haladnia, hogy felfejthesük mindazokat a szálakat, amelyek Krúdy sajátos művészetét szülőföldjéhez kötik.

Krúdy a múlt század kilencvenes éveinek elején kezdte írói működését. Pályájának első, körülbelül 1900-ig terjedő szakaszában az épp akkoriban megerősödő naturalista színezetű városi-polgári irodalom áramába kapcsolódott bele. Legszembetűnőbben témaválasztása igazolja ezt. Hősei többnyire városi kisemberek, hivatalnokok és kereskedők voltak, sőt itt-ott már a proletársors is felvillant egy-egy elbeszélésében. Nyírségi témákat ebben az első korszakában aránylag ritkán találunk nála. Mintha csak szándékosan menekült volna saját közvetlen élményeiből, a fiatal író inkább irodalmi mintaképeit követte. Egészen azonban már ekkor sem tudta megtagadni önmagát. Alighogy elkerült hazulról, máris megszólalt benne a honvágy, az otthon és a szülőföld iránti különös nosztalgia, amely aztán egész írói pályáját végigkísérte. A debreceni újságíróskodás korszakából ilyen valomásokat olvashatunk: „Ah, csak otthon lehetnék mostan. Haza vágyom szívemből, haza, ahol csak boldogság van és szelíd örömök. Milyen szép lehet otthon az ősz. A méla napsugár enyhén csillan meg az ősziessen tiszta októberi levegőben. Hosszan úszik a pókfonál, s csend, józan nyugalom van az egész tájon. A vén eperfák levelei zizegve simulnak le a földhöz, zizegve, csendesen, hervadtan... Ah, hogy meglep néha a honvágy! Haza! Haza szeretnék menni: otthon maradni, s boldognak lenni. Járnám a mezőket, a deresedő tarlót délutánonkint, hol megrettenve fut a tapsifüles nyúl, vagy ülnék otthon a nyitott tornácon a nagy székben, s mélán álmodoznék a boldogságról, amelyért futok egész életemben, amit nem fogok megtalálni soha, csak otthon, ott, ahol szeretnek, ahol örülnek, mikor látnak.” (*Levél haza. Debreceni Ellenőr*, 1895. október 15.)

Ha ritkán is, azért már a pályakezdés éveiben is születnek olyan írásai, amelyekben szülőföldjének tájait és embereit ábrázolta. Eleinte ugyan meglehetősen bátortalanul, áttételekkel szólaltatta meg ifjúkori élményvilágát, de már korai elbeszéléseinek kisváros-rajzain is egyre felismerhetőbben ütött át a századvégi Nyíregyháza képe. Akarva-akaratlanul, újra meg újra a szülőváros ismerős vonásai formálódtak ki tolla nyomán. Az emlékek szinte fogva tartották: „Már megint otthon vagyok. Miért térek én mindig, mindig haza, kísérteni girbe-gurba utcás kisvárosomba, járkálni a patak partján, pitypángból fonni koszorút és aztán végigkullogni azon a temetőn – és milyen nagy temető ez –, hol minden sírdomb

egy-egy emlék, az én emlékem, amit eltemettek mélyre az élet szelei? És ezek az emlékek eljönnek, egyenkint és sorban s míg rajongva átölelem őket, sírni kezdek s érzem, hogy ismét úgy szeretlek, mint egykor szerettelek, tavaszi napsugár!” (*Ifjúság* 3. 1.)

S talán még a novelláknál is szembetűnőbben jelentkeztek a nyírségi vonatkozások néhány ifjúkori kisregényében. Ilyen például az *Ifjúság*, a *Hamu* és a *Pál apostol levelei*. A két utóbbi könyv alakban máig sem jelent meg, csak az egykori folyóiratok folytatásos közlésében olvasható, az első azonban többször és többféle címen is napvilágot látott. Az *Ifjúság* fiatal író-hősnéinek történetében lényegében Krúdy saját vívódásaira ismerhetünk, s különös varázsát éppen az a bensőséges líra adja meg, amellyel a nyíri tájat ábrázolja. A *Hamu* című kisregény az első kísérlet családi emlékeinek feldolgozására. Alakjait szinte kivétel nélkül saját családjának tagjairól mintázta, s ha a cselekmény színhelyül szereplő kisvárost nem is nevezi meg, abban nem nehéz felismerni az író szülővárosát. A pontos környezetrajz és a zug, félreismerhetetlenül erről tanúskodnak. A *Pál apostol levelei* kevesebb önéletrajzi vonást tartalmaz, az események színtere azonban itt is a szülőföld. A cselekmény bonyolítása és a jellemek ábrázolása még talán nem mindenben sikerült, a háttér, a környezet rajza, a vidéki nemesi élet bemutatása azonban igen találó s mindezt azzal tette specifikusabbá, s ezáltal emlékezetesebbé, hogy jellegzetesen a nyírségi táj keretébe állította bele szereplőit. Ebben a művében ábrázolta Krúdy először a dzsцентри-világot, s így ez a regénye már át is vezet bennünket írói pályájának második szakaszába.

Mikszáth jegyében. A nyírségi dzsцентри-világ rajza Krúdy műveiben (1900–1910)

1900 táján változás következett be Krúdy pályáján. A naturalista színezetű városi-polgári irodalom vonzásából Mikszáth irányába kanyarodott el. Érdeklődése a dzsцентри-világ felé fordult. Míg korábban csak elvétve ábrázolt nemesi alakokat, pályájának ebben a szakaszában a dzsцентри-tematika szinte egyeduralkodóvá válik. Körülbelül 10 évig tartott ez a kitérő Krúdy művészetében, amelyet általában a Mikszáth-hatás korának szoktunk nevezni. Ez a hatás kétségtelenül kilendítette őt eredeti irányából és nagy kerülőre kényszerítette, azonban ekkor sem vált

mesterének szolgai utánzójává. Nem lett belőle epigon, Mikszáth irányán belül is meg tudta őrizni önállóságát. Sőt, a Mikszáth-hatás végeredményben nem elnyomta, hanem felszabadította Krúdy egyéni mondanivalóját. Felszínre hozta gyermek- és ifjúkorának egyik legmélyebb élményforrását, a dzsentrivilágot, s ezzel kapcsolatban figyelmét még inkább szülőföldjére, a Nyírség felé fordította, amely aztán egész további munkásságának legállandóbb ihletője lett. Legtöbb ekkori novellájában a hétszilvafás nyírségi kurtanemesek életét mutatta be. *Az álmok hőse, A pajkos Gaálék, A szakállszárítón, a Nyíri csend, a Hétszilvafa* című kötetek elbeszélései szinte kizárólag ezt a világot ábrázolják.

Amikor Krúdyval kapcsolatban a nyírségi dzsentiről beszélünk, nem akarjuk azt állítani, hogy az gyökeresen más lett volna, mint a más vidéken élő. Természetesen jellemzőek voltak rá mindazok a vonások, amelyek általában alaptulajdonságai voltak a dzsentrinek, de a század végén és a századforduló idején sehol sem voltak már talán olyan tisztán, olyan sűrített formában megtalálhatók ezek a dzsentritípusok, mint éppen a Nyírségben. Magyarországon a kapitalizáció, a polgári fejlődés általában igen lassan haladt, Szabolcs azonban még az ország más tájaihoz képest is a legelmaradottabb volt. Másutt a dzsentiréteg egy része akkorra már felszívódott a kialakuló polgárságba, a Nyírségben azonban még évtizedek múlva is homokfutón jártak, a puskás, csizmás, kutyakorbácsos, hétszilvafás urak, akik egyszerűen nem akarták elhinni, hogy eljárt felettük az idő. Krúdy maga így jellemzi egyik művében a nyírségi dzsentrit: „A Nyírség az a hely, ahol legtovább volt agaruk és vizslakutyájuk a tönkrement gavalléroknak és ahol mindig-mindig emlékeztek a régi uraságra, elkótyavetyélt tekintélyre, ősi birtokra és fennhéjázó nemességre. Itt mindenki a múltjából akart megélni. Abból, hogy valamikor volt valami az apja vagy a nagyapja. Furcsa, hetyke, legénykedő, virtuskodó Magyarország itt hortyogott, ásítózott, unatkozott, dologtalankodott, nyomorgott a legtovább. Máshol már beletörődtek az emberek, hogy vége a régi világnak, dolgozni, tanulni, igyekezni kell, hogy megélhessünk. A Nyírségben még mindig a követválasztást várták, a takarékpénztár körül sompolyogtak értéktelen váltókkal, az öregek a fiak házasságától remélték sorsuk jobbrafordulását, vagy egy százesztendősi családi per eldőlését. A fantasztikus tervek, légvárak, szépen kicirkalmazott remények, édesded ábrándok jól kifejlődtek ezen a mocsaras, ködös, szegényes, kidőlt-bedőlt tájon. Mintha mindenkinek reskontó lett volna a

párnája alatt, amelyet egyszer okvetlenül kihúznak. Alig jutott eszébe valakinek, hogy dolgozni is kellene. Legfeljebb a vármegyét nyomorították meg, mert hisz az övék volt a megye. Szélmalmok mutogatták csonka vitorláikat a láthatáron, mint a vármegye régi hatalmát. Agarászbálokat tartottak, de egyik-másik zsidó birtokosnak jobb agara volt már, mint az elnöknek. Kártyáztak, ittak, vetélkedtek, cifra kocsin jártak, hajdut tartottak, párbajoztak, barátkoztak, hangosak voltak a kurjantásaik, de már mindenki tudta, hogy vége a világnak.” (N. N. 16-17. 1.)

Ha Mikszáth jegyében fogantak is, Krúdy dzsцентри-szemlélete ellenségebb, sötétebb, mint a Mikszáthé. Az ironia mögött is ott bujkáló mikszáthi derű szinte teljesen hiányzik belőle. Ő a dzsцентри-réteget már végzetes dekadenciájának állapotában ábrázolja, abban az állapotban, amelyben a régi, középnemesi múltnak többé a leghalványabb visszfénye sem látható. Hősei leggyakrabban különös, bogaras emberek, akik nem saját koruk valóságában élnek.

Egyik legjellemzőbb idetartozó novellája *Az aransarkantyús vitéz legendája*. Hőse Bikky Pál, falusi hétszilvafás nemes, aki már teljesen elszegényedett, de azért úgy él roskadozó udvarházában, mint egy kiskirály. Legfőbb gondja, hogy mindenben híven utánozza a szomszéd grófék szokásait. Amikor új főispánt neveznek ki, elhatározza, hogy ő is elmegy az ünnepélyes fogadásra, de készülődés közben megdöbbenve veszi észre, hogy nincsenek sarkantyúi. Hosszan nézegeti egyik ősenek katonaruhás képét a falon, akinek fényes csizmáin aransarkantyúk ragyognak. Elhatározza, hogy ő is csináltat magának sarkantyút, még pedig szín-aranyból. „Egy Bikky csak aransarkantyút viselhet saruján. A tekintetes úr e percben egészen biztosan hitte, hogy nem volt olyan Bikky a föld kerekésén, amelyik csak ezüstsarkantyút viselt volna.” Megparancsolja tehát ispánjának, hogy ha mindent zálogba kell is tenni, csináltassa meg az aransarkantyút. Végül csak a kocsis és a házvezetőnő, akiknek már három évi bérükkel tartozik, tudják észre téríteni valamennyire, hóbortját azonban nem adja fel. Azzal vigasztalja magát, hogy „a legközelebbi főispáni installációnál jóval előbb gondoskodik az aransarkantyúról és a hozzávalókról.”

Ugyanebbe a témakörbe tartozik *A lord* című novella is. A Krúdynál gyakran szereplő híres és kiterjedt nyírségi dzsцентри-család, a Gaálok világra szóló pompával megrendezett lakodalmáról szól, ahol olyan fényűzést fejtenek ki, mint-ha legalább is Eszterházyak volnának. A díszes ruhákat a színtársulat ruhatárából,

a rozsdás kardokat a múzeumból kölcsönzik, az asszonyok nyakán ragyogó drága ékszereket a zálogos adja kölcsön egy napra. Sőt még a lovasok, a díszbe öltözött hajdúk, a hintó mellett lépkedő huszárok, a szolgák sem igaziak. Családtagok, Gaálok azok is valamennyien, akik csak a pompa emelésére öltöznek inasoknak, szolgáknak. Az egyik Gaál-lány esküvőjére aztán egyszer véletlenül igazi grófok is eljönnek, és magukkal hoznak egy itt időző, unatkozó angol lordot. A lord az esküvő után udvariasságból valami olyan kijelentést tesz, hogy a szép menyasszonyt ő is szívesen feleségül vette volna. Sajnálják a Gaálok, hogy már késő, de nem tehetnek semmit. A lord elutazik. Gaál Sárka azonban három hónap múlva ott hagyja a férjét, mert az megsértette őt, őt, aki angol lordné lehetett volna. Közben olyan híreket hallanak, hogy a lord ismét Magyarországra jön. Erre sürgősen kieszikül a válást, „azóta pedig Döngődön várják, várják a mesebeli angol lordot.”

A donquijote-izmus megszállottai mellett a különcöknek, mániákusoknak, hóbortosoknak még sokféle típusával találkozhatunk Krúdy írásaiban. Bizonyára nem véletlen, hogy dzsentrí tárgyú novelláinak egyik leggyakrabban visszatérő motívuma a legendás eredetű, titokzatos kincs keresése.

Az egyes művekben a kincsmotívum természetesen más-más szerepet játszik, azonban majdnem mindig úgy jelenik meg, mint a menthetetlenül elbukott emberek egyetlen és utolsó mentsége, az egyedül üdvözítő csoda, amelyben ugyan már senki sem hisz, de amelyről mégis oly jó elábrándozni.

A *Regény a zöld házról* című elbeszélés világtól elzárkózott hőse, Görög Tamás állandóan valami legendás kincset keres, amelyet valamelyik őse rejtett el a házban. Az *álmok hőse* című kötet egyik novellájának főalakjáról, a rokonai nyakán élősködő furfangos Herepiről is az a legenda kering, hogy titokzatos kincset őriz a csizmaszárában. Ezért kényeztetik kapzsi rokonai, remélve, hogy mesés gazdagságát rájuk hagyja (*A ravasz Herepi*). *Egy sikkasztás története* című novellájában Zathureczky híres bundájának históriáját mondja el, amelybe apja óriási kincset rejtett. Ez a legendás kincs-motívum jelentkezik *A bűvös erszényben* is. Viczky Eduárd nagy zöldselem erszénye áll a cselekmény középpontjában, amelyről az a hír járja, hogy kifogyhatatlan. Ezt az erszényt keresi fia, Viczy Gábor, ezért feszíti fel apja koporsóját, és ezért bolondul meg, amikor kiderül, hogy a kifogyhatatlannak hitt bűvös erszény – üres!

Ez a befejezés jelképes. Mindegyik írásából ugyanez a végső tanulság cseng ki. A féltve őrzött legenda szertefoszlik, a bűvös varázserő megtörik. Ábrázolhatná-e az író nagyobb erővel és szemléltetőbben a dzscentri-világ dekadenciáját, mint éppen családi legendáinak szétfoszlásán keresztül. Kíméletlen ítélethirdetés ez nemcsak a kincskeresők szétpukkanó ábrándjai felett, hanem egy egész társadalmi osztály felett is, amely már rég túlélte önmagát, de hazug illúziók szappanbuborékai után fut. Bátran hirdeti, hogy a nemesi világ minden olyan kísérlete, amellyel önmagát továbbra is felszínen akarja tartani, eleve kudarcra van kárhoztatva, s nincs erő, nincs hatalom, amely a kikerülhetetlen végzetet feltartóztathatná. Azok közé tartozik, akik a legjelentősebb szerepet játszották a dzscentri-illúziók szétrombolásában.

A novellák mellett megpróbálkozott a dzscentri-világ átfogóbb ábrázolásával is. Ezt láthatjuk például az *Andráscsik örököse* című regényében is. A cselekmény színhelye a régi, akkor még megyeszékhely Nagykálló, s az események egy váratlan örökség körül bonyolódnak. A hirtelen nagy vagyon birtokába jutó Andráscsik Zsuzsika szinte mágnesként vonzza a hozományvadász kalandorokat. Nemcsak a környékbeli dzscentri-gavallérok fenik fogukat az Andráscsik milliókra, hanem még az ország távoli vidékeiről is jönnek a vagyonszomjas fiatalemberek az „aranytollú madár” meghódítására. A szép örökösnő azonban sorra kikoszorazza őket, s végül egy becsületes polgárnak lesz a felesége. S ha a dzscentri-gavallérok hopponmaradása, felsülése nem is olyan drámaian átütő erejű, mint a Noszty-fiú végén, a regény így is jelentős alkotás, hiteles rajza egy züllő, önmagát túlélő, már csak csodákban reménykedő, mesebeli örökségekről és hozományokról álmodozó réteg feltartóztathatatlan pusztulásának.

Ezekben a dzscentri témájú művekben jutott Krúdy legközelebb ahhoz, hogy igazi kritikai realistává váljék. Sőt egyes írásaiban ezt el is érte. S ezek a társadalombíráló művei jól illeszkednek irodalmunk Mikszáthtól Móriczig húzódó vonulatába. Pályájának következő szakaszában azonban művészete nem ebben az irányban fejlődik tovább.

1910 körül ismét valami új kezdődött nála. Tulajdonképpen ekkor találta meg a maga egyéni hangját, ekkor fejlődött ki annyira jellegzetes, senki mással össze nem téveszthető stílusa. Írói pályájának ebben a harmadik szakaszában alkotta legismertebb, legnépszerűbb műveit, többek között a *Szindbád-ciklust* és *A vörös postakocsit*, s lényegében ezekben az írásokban bontakozott ki igazán Krúdy sajátos világa.

Ezek a művek azonban már nem a realizmus jegyében fogantak, sokkal inkább a romantika kék virágának késői hajtásai. Az eltűnt időt kereste és álmodta vissza, egy sajátos félmúlt énekese lett. A szűkös valóság helyett egy varázslatos álomvilágot teremtett magának, de ezt az álomvilágot különös módon a valóság elemeiből építette fel. Sajátos világának térképén a régi Pest, a Tabán, Óbuda és a gyermekkori Podolin szerepelnek leggyakrabban, de mindvégig ott él írásaiban Nyíregyháza és a Nyírség is. E korszakában is több kifejezetten nyírségi témájú műve született, de sok helyi vonatkozást találhatunk más jellegű írásaiban is. Szindbád, a romantikus keleti hajós nemcsak a behavazott szepességi kisvárosokba utazgat, gyakran ellátogat a Nyírségbe is. Alvinczi Eduárd szimbolikus vörös postakocsija nemcsak a pesti belváros utcáin dübörög végig, a szülőföld tájain is gyakran átrobog.

A *Szindbád ifjúsága* és *A vörös postakocsi* nem kimondottan nyírségi regények, de már ezeket is át meg átszövik a nyíregyházi diákévek s az ifjúkori szerelmi kalandok emlékei. Az *N. N.*, *Az utolsó gavallér* és a *Valakit elvisz az ördög* című művek cselekménye pedig mindvégig Nyíregyházán és a Nyírségben játszódik. Az *N. N.* regényes önéletrajz, az író talán leglíraibb alkotása. Gyermekkorának legmélyebb rétegeibe ás le benne, s itt vall legőszintebben családjáról, származásáról is. A könyv lapjain egyszerre megelevenedhet előttünk a múlt század nyolcvanas-kilencvenes éveinek Nyíregyházája: „A városban még nádasházak voltak, amelyekben kis ablakok mögött epedő fiatal nők, mániákus vénasszonyok, bogarászó, elgondolkozó öregemberek laktak. S bár köztük éltem, sohasem tudhattam meg, hogy mit csinálnak a vályogfalak mögött. Az úri hölgyeket többnyire csak vasárnap lehetett látni az utcán; de néha estefelé is elsuhantak a házak mentén, amint látogatóba jártak egymáshoz. Ilyenkor nem volt szokás kalapot tenni,

többször csak kendőt borítottak a fejükre, nem felejtették otthon a kézilámpást, osontak, halkán fecsegték, vigyázva nevetgéltek, illedelmesek voltak, csak a kaput csapták be nagy zajjal, mintha végtelenül megörültek volna, hogy végtére hazaértek. A szívбайos öregemberek, az álomtalan betegek, a könyvforgató szomorúak az ablakaik mögül mit sem hallottak a lábujjhegyen járó kisvárosi estéből. A sarki fűszeres ajtóján csörgött néha a csengő, mint a messze kalandozó élet. Az ablakok is le voltak függönyözve, soha egyetlen lámpavilágot nem láttam a házakban, midőn éjszaka néha egymagamban bolyongtam. Sehol egy hang, sehol egy panasz, se sírás, se nevetés... Itt mindenki aludt, tán mert mindenki boldog volt, Istenem, hányszor jártam éjfél tájban a kisvárosi utcákat, a nádtetős girbegurba, gödrös, akácos, hosszant-hosszant alvó utcákat és sohasem találkoztam senkivel! A lépéseim kopogását egyedül hallgattam, füttyörészésemre nem felelt senki, a vágyaim felé nem nyúl ki fehér leánykéz az ablakocskából, kisajtó nem nyílik a kerten, hogy lopott csókkal megajándékozzon valaki. Magamban voltam, magamnak gondoltam mindenféle gyönyöröket, szívringatókat, elandalítókat... Hosszú, hosszú, kíváncsi estéken hányszor jártam be a várost, hogy valamit észrevehessek e nyírségi nagyfalú éjszakájából! Csak egyetlen éjszakai regényt láthassak, amelyekről a szép színdarabok szólnak, költők énekelnek! Egy érzelmes hangot szerettem volna felfogni a nyíregyházi éjszakából. Legfeljebb részeg emberrel találkoztam a Három Rózsa táján, aki öklendezve szidta a feketeszakállú Frid borát. A tornyok csodálatos nyugalommal nézegették az alatt elterülő házakat, udvarokat, mintha bizonyosak lehettek volna arról, hogy odalent nem történhetik semmi rendellenesség...” (N. N. 17-18. 1.)

Az utolsó gavallér cselekményének keretét, háttérét a régi borbányai szüret hangulatos rajza alkotja. A legjelentősebb nyírségi témájú műve utolsó éveiből azonban kétségtelenül a *Valakit elvisz az ördög*. A regény 1928-ból való, s Krúdy két fő témakörét, a nyírségi dzsentrivilágot és a vörös postakocsi utasainak világát egyesíti. Témája egy eleve reménytelen kísérlet a dzsentriréteg megmentésére. Alvinczi Eduárd (igazi nevén Szemere Miklós), a legendás gazdagságú különc főúr, sok Krúdy-regény szereplője, aki egészen a hét vezér egyikéig tudja visszavezetni származását, s így a fejedelmi trón egyedüli jogos örökösének tekinti magát, elhatározza, hogy felkarolja, megmenti a pusztuló magyar nemességet, az eladósodott dzsentrit. „Talpra kell állítani ismét a magyar nemességet. Vissza kell

vásárolni udvarházait, hétszilvafáit, kötelezvényeit, váltóit. Úrrá kell tenni ismét a dzsentrit, mert nélküle elpusztul Magyarország. Legyen megint mindenkinek agara, kocsija, akárcsak bricskája is, ne járjon gyalog a nemes ember. Elég volt a zsidók, grófok, meggazdagodott parasztok uraskodásából. Gyerünk vissza a régi Magyarországba.” (132. 1.)

Így fogalmazza meg Alvinczi programját Tinódi, a vándor könyvtáros, majd ilyen jellemzést ad az elszegényedett nemességről: „Hány szép magyar úri ember volt kénytelen felvenni a finanszág zöld spenótruháját! Hányan farigcsálják körmüket az árvaszéknél, pedig pecsétgyűrű van a kisujjukon. Hány derék, jó családból való fiatalember van ebben az országban, aki még hivatalhoz sem tud jutni, mert hiányzik a nemzetből az összetartás. A középosztály züllőfélben van... Ezt kell megakadályozni. Mert lesz még egyszer királyválasztás a Rákoson!” (133. 1.)

Alvinczi maga így foglalja össze célját: „Meg fogom menteni a magyar középosztályt tekintet nélkül arra, hogy kicsoda, melyik királytól kapta a nemességét. Az ősök megtették a magukét akár az Anjouk, akár a Jagellók alatt. Nekem egyformán kedves minden régi magyar nemesember... A mostani uralkodó mit sem tesz a régi magyar köznemességért, sőt útjában van neki, a kecskepásztorok ivadékának, minden magyar ember, aki messzibbre vezet vissza a nemességét, mint ő a magáét. Ebben megegyezik Ferenc József korszaka Lajossal, aki először kezdte megfosztani jogaitól a magyar nemest. Azért vagyunk ma földönfutók, szegények, mert elvették tőlünk ősi jogainkat.” (162. 1.)

Hogy terveit megvalósítsa, Alvinczi Eduárd meg is érkezik legendás vörös postakocsiján Nyíregyházára, s az Európa fogadóban üti fel tanyáját, ahol csakhamar meg is jelennek a megmentésükre váró nyíri nemesek. Alvinczi azonban nem várja meg, míg az elszegényedett uraságok maguk jelentkeznek, ő maga indul el váltóvásárlási körútjára a megyében. Így érkezik el egy napon Pazonyba is, az „ármális faluba”, ahol a Kaszinóban száll meg. Sorban jönnek aztán az „üzletfelek”. Kazáni kapitány, a híres kártyás, Ptrügyi Pál, a becsületére kényes pörösködő kisnemes, Virágh Elemér, a piperkőc útmester és bálrendező, Ispányi úr, aki a lutritól reméli sorsa jobbrafordulását. Alvinczi egyre mélyebb undorral és kiábrándulással szemléli az elszegényedett uraságokat, akiket meg akart menteni. „– Hát ez volna az a magyar középosztály, amelyet én megmenteni akarok? Ezek a cégyeres gazemberek? – tört ki Alvincziből a szó, amikor a vendég háta mögött

becsukódott az ajtó... Hol vannak azok a szép, szomorú emberek, akik önhibájukon kívül veszítették el az őseik vagyonát, biztos fedelüket, családjuk jövődjét és a maguk jelenét? Hol vannak ők, a régi udvarházak lakói, akik azért adták magukat tétlenségre, mert úgy sem szolgálhatták volna meggyőződésük szerint hazájukat? Hol vannak azok a vértanúk, azok a szentek, azok a csodálatra méltó férfiak, akik benépesítették a régi, szent Magyarországot, türtek börtönt, üldöztetést, de politikai hitvallásukat nem engedték. Hol vannak azok a férfiak, akiknek sírkövére majd rá fogják vésni: minden elveszett, csak a becsület maradt meg? – Azok kérem régen Amerikába szöktek – szól közbe a züllött úri ember, aki meglehetősen epésen, mint egy póruljárt ügynök hallgatta Alvinczi kifakadásait.” (203. 1.)

Az ironikus megjegyzés végképp kijózanítja Alvinczit donquijoteizmusából, hátat fordít tehát az „ármális falunak”, és lemond hóbortos ábrándjairól. „Belátom, hogy rossz helyen kezdtem el a dolgot – mondja. Az Ómagyarországot akartan felállítani, pedig annak ideje lejárt. Hagyjuk békén pihenni a halottakat. Az ittmaradt, még látható ómagyarságot majd lassan sírjába eresztik, az eljövendő Magyarorszáért kell dolgozni.” (211. 1.)

Ez a regény végső kicsengése, s így válik ez a mű, nemcsak Krúdy, hanem a kor magyar irodalmának is egyik legerőteljesebb leszámolásává minden hazug illúzióval. S igazán csak akkor értékelhetjük e mondanivaló jelentőségét, ha megértjük, hogy itt nemcsak Alvinczi dzsentrimentő ábrándjainak kudarcáról van szó. Kritikája ez a regény a két világháború közti korszaknak is, annak a korszaknak, amely nem kevésbé illuzionista módon igyekezett feltámasztani a régi nemesi világot. Vagy nem ismerünk-e rá vajon Alvinczi hóbortjaiban a húszas-harmincas évek restaurációs kísérleteire, amelyek a háború iszonyata és a forradalmak meg rázkódtatásai után a maga rendiségével, vitézi székeivel új életre akarta pumpálni az úgynevezett „történelmi osztályt”? Alvinczi meghíúsult, már eleve kudarcra ítélt kísérlete így végső fokon az egész Horthy-korszak restaurációjának karikírozott jelképe. Vagy kevésbé anakronisztikus volt-e a XX. század harmadik évtizedében a fehér lovon megjelenő donquijoteizmus, mint Alvinczi Eduárd vörös postakocsija?

A főcselekmény mellett van a történetnek egy másik szála is, amely sokkal személyesebb mellegű. A költőnek készülő ifjú Patkó Bandi és a Regensburger-kisasszonyok különös szerelmében Krúdy saját ifjúkori élményét, a Riszdorfer-

lányok iránti szerelmét dolgozza fel. Ugyanilyen hiteles, személyes élmény azonban a cselekmény hátterét alkotó környezet, a régi Nyíregyháza rajza is. Szinte megelevenedik a regény lapjain a századvégi kisváros pletykáival, jellegzetes figuráival és kocsmáival. Életre kel a Rigó, a Zsandár, a Zöldfa, a Sas kocsmá, Júrás polgártárs vendéglője s az előkelő Európa fogadó. S hitelesek a szereplők is valamennyien. Modelljeik egykor valóban ott jártak a nyíregyházi utcákon és kiskocsmákban. Tinódi vándorkönyvtáros és Szuki Tóni, a telekkönyvvezető, Puczér szerkesztő úr és a határcaféban mulató híres cigányprímás: Benczi Gyula, mind-mind élő és közismert figurái voltak a régi Nyíregyházának, s Krúdy legfeljebb a nevüket változtatta meg. Tinódiban Dálnoki Gaál Gyula nyugalmazott színész alakját rajzolta meg az író. Szuki Tóni pedig azzal a Virágh Aladár telekkönyvvezetővel azonos, aki váltóadósságai miatt valóban öngyilkos lett, mint regénybeli mása.

Az írói pályájának vége felé járó ötvenéves Krúdy szinte nosztalgikus vágygial járja be még egyszer a gyermek és ifjúkor színterét a regény lapjain, s építi fel képzeletében a századvégi Nyíregyházát. Az amúgyis laza epikus kereteket nem egyszer szétfeszíti a személyes emlék, különösen a szülőföld iránti bensőséges vonzalom és ragaszkodás, s ilyenkor kibuggyan belőle a tiszta líra: „Óh, Nyírség, óh Magyarország! te tündéri panoráma, miért szálldos vissza lelkem mindvégig régenlátott tájaidra? Nem adtál magadból egy talpalatnyi földet se, mégis jobban szeretlek téged, mintha uradalmaim terülnének el öleden...” (207. 1.)

Mondanivalója mellett éppen ez az állandóan jelenlévő, s időnként ki-kicsurruló mély líra emeli ezt a kisregényt Krúdy legsikerültebb alkotásai közé.

*

Krúdy Gyula műveinek tehát állandóan visszatérő motívuma a szülőföld, a Nyírség és Nyíregyháza. Azok közé az írók közé tartozik, akiknél a születési hely nem pusztán életrajzi adat, hanem egész művészetük legjelentősebb kulcsa is. Bár csak gyermek- és ifjúkorát töltötte szülőföldjén, a szülőváros és a nyíri táj képe sohasem mosódott el benne. Sőt, minél távolabb került szűkebb hazájától, annál erősebben vonzódott hozzá. A Nyírség és Nyíregyháza írója volt, mint Juhász Gyula Szegedé vagy Tamási a Székelyföldé. Egy sajátos arcú tájegységet szóltaltott meg, de ez sohasem eredményezett nála valami szűkkeblű provincializmust,

sohasem vált kispolgári lokálpatriótává. Szülőföldje iránti szeretete nem elzárja, elválasztja a haza más tájaitól, hanem még erősebben, még elszakíthatatlanabb szálakkal fűzi az egész országhoz.

Őmaga így vallott szülővárosához való viszonyáról egyik 1928-ban írt levelében. „Ennek a városnak voltam az írója, ennek azóta, mióta első regényeimet, elbeszéléseimet írni kezdtem. Az én olvasóim sohasem kérdezték: hol születtem? Minden írásomból kitűnik, hogy nyíregyházi vagyok, aki büszke származására. Könyveim éppen úgy jelentik a régi Nyíregyházát, mint akár a város múzeumai.”

Akkor ő emlegette büszkén Nyíregyházát, ma a szülőváros büszke halhatatlan fiára. Ezért tisztelgünk most szeretettel és meghatottan emléke előtt.

(1964)

Regényes korrajz a századvégi Nyíregyházáról

– Krúdy Gyula: A tiszacszlári Solymosi Eszter –

Utolsó éveiben majdnem teljesen elfeledték, könyveinek egy részére már kiadó sem akadt, s lám, több mint 40 évvel halála után még mindig meglepetéseket tartogat olvasói számára. Az idei ünnepi könyvhét legnagyobb szenzációja alighanem Krúdy Gyula tiszacszlári regénye volt. A mű eredetileg 1931 tavaszán – két évvel az író halála előtt – folytatásokban jelent meg a *Magyarország* című napilapban. Négy évtizeden át legfeljebb a tájékozottabb Krúdy-kutatók tartották számon, olvasóinak egyre növekvő táborra csak most ismerkedhet meg a regénnyel, amikor végre könyv alakban is kezünkbe vehetjük.

Kis híján fél évszázaddal a hírhedt tiszacszlári vérvádper után írta meg regényét Krúdy Solymosi Eszterről, akinek tragikus eltűnése akkor szinte az egész világ közvéleményét lázba hozta. Akik nem, vagy csak felületesen ismerik az író, azokban nyilván önkéntelenül is felmerülhet a kérdés, mi készíthette Krúdyt 50 év után a rituális gyilkosság babonás meséjének újrafeldolgozására. Talán kifogyott volna már a Szindbád és Rezeda Kázmér alakja köré szőhető különös történeteiből, s ezért menekült a periratokhoz és a krónikákhoz? Vagy épp a közvéleményt egykor oly szenvedélyesen felkavaró szenzáció felelevenítésével igyekezett magára vonni a figyelmet, visszahódítani az elpártolt olvasókat, így próbálva meg kitörni az utolsó éveiben őt fenyegető elevenen eltemetetés dermesztő közönyéből? Őszintén meg kell mondanunk, helytelen lenne az ilyen és ehhez hasonló vélekedéseket egyszerűen kézlegyintéssel elutasítani, az író életművében tájékozottabb olvasók mégsem ilyen aggályoskodó elméletekben keresik a mű megszületésének magyarázatát. Sőt, helyesebb lenne talán azt mondani, ezt a magyarázatot nem is kell keresni. Krúdy ismerői számára nem az a meglepő, hogy megírta ezt a regényt, inkább az, hogy csak a 30-as évek elején, élete vége felé írta meg. Kevés műve van ugyanis, amelynek anyagát ennyire magában hordozta volna egész pályáján.

Igaz, ő maga csak 5 éves volt a per idején, az egész országot felkavaró események mégis életre szóló élményeket jelentettek számára. Akkor aligha érthette lényegét, a felbolydult város atmoszférája azonban kitörülhetetlenül emlékezetébe

vésődött. Apja és nagyapja is ügyvéd volt, a tárgyalások idején így házukban is sokan megfordultak a per főszereplői közül. S amit életkorából adódóan akkor a történetekből még nem foghatott fel, azt megkapta később a családi és kisvárosi hagyományból. Hiába zárult le ugyanis felmentő ítélettel a hosszúra nyúlt tárgyalás, talán másutt is, Nyíregyházán azonban bizonyosan ez volt még hosszú évekig az egyik leggyakoribb beszédtema. Kiskocsmákban és kávéházakban, társasági összejöveteleken és családi estézéseken újra meg újra az eszlári kis cselédlány eltűnése körül csaptak össze legszenvedélyesebben az ellentétes vélemények. Művének Előhangjában az író így vall erről: „Az én gyermekkoromban Nyíregyházán a tiszzaeszlári rosszhiszemű vérvádról beszélt mindenki... A korabeli gyermekek a tiszzaeszlári gyilkosság változatait hallgatták a gyermekmesék helyett.”

S a legfogékonyabb éveiben tudatába rögződött benyomások később sem halványultak el. Kisebbs-nagyobb íásaiban, önéletrajzi feljegyzéseiben újra meg újra felbukkantak az eszlári idők emlékei. Mintha csak tudatosan készült volna egy nagyobb szabású mű megírására, a per jó néhány figuráját ismételtelen is tollára vette. Nemcsak emlékezéseiben, még regényeiben is többször szerepeltette az antiszemita hecclap-szerkesztő Mikecz József, vagy ahogyan a nyíregyháziakkal együtt ő is nevezte, Puczer Jóska alakját, gyakran írt Ónody Gézáról, Verhovay Gyuláról, Henter Antalról, Eötvös Károlyról, de sűrűn emlegette a vád koronatanúját, a kis Scharf Móricot is.

Hogy ilyen sok személyes inspiráció, s ennyi előkészület ellenére is csaknem fél évszázadnak kellett eltelnie, míg végre a téma átfogó feldolgozására vállalkozott, annak többféle oka lehetett. Bizonyosnak látszik azonban, hogy a késleltető tényezők között fontos szerepet játszott Eötvös Károly híres emlékirata, *A nagy per*, amely 20 évvel az események után készült és gyorsan népszerűvé lett. Ez a mű aprólékosan pontos és hiteles történetét adja a Solymosi Eszter eltűnése kapcsán ördögien kiagyalt és felszított antiszemita vérvád-heccnek, s racionalista értékelését a Nyíregyházán lefolytatott hosszú törvényszéki tárgyalásnak. Emellett mint olvasmány is lebilincselően érdekes és izgalmas. Érthető, hogy évtizedekig visszatartotta Krúdyt attól, hogy hasonló vállalkozásba kezdjen. S amikor 30 évvel később mégis elszánta rá magát, akkor sem azért tette, mintha elavultnak vagy elhibázottnak tartotta volna a nagy előd munkáját. Nem cáfolni, hanem kiegészíteni akarta Eötvös emlékezéseit. Ő maga így írt erről a regényhez fűzött jegyzetében:

„Eötvös Károly klasszikus munkája mellett alig lehetne valami újabb felfedezéseket írni a tiszzaeszlári eseményekről, ha Eötvös Károly Szabolcs megyei ember lett volna, aki közletről, a legközelebről látja és ismeri a nagy pör hőseit, mozgatóit, vizsgálóit, bírúit és körülményeit... Eötvös Károly nem ismerhette a tiszzaeszlári pör előzményeit, ún. „kulisszatitkait”, mert dunántúli ember volt. Éppen abból a szempontból íródtak ezek az itt-ott regényesnek is látszó feljegyzések, hogy sok, eddig ismeretlen és érthetetlen dolgok megmagyarázatnak velük, s így ötven esztendő távlatából kiegészítsük Eötvös Károly írói munkáinak is elsőrendű ügyvédi emlékiratát.”

S mindezt nem valamiféle kötelező udvariasság mondatja Krúdyval. Valóban azt akarta megírni, ami Eötvös művéből kimaradt, a vérvád-per emberi háttérét, atmoszféráját, azokat a sötét figurákat, akik a színpalak mögött mozogtak, és az egész sátáni gépezetet is mozgatták. Ahol a történet összefüggései és érthetősége érdekében arra kényszerül, hogy dokumentárisan idézze fel az eseményeket, gyakran alulmarad Eötvössel szemben, hézagosabb, töredezettebb, a társadalmi közeg érzékeltetésében viszont többnyire ő remekelt igazán.

Megjelenése óta több kritikus tényregénynek, dokumentumregénynek nevezte *A tiszzaeszlári Solymosi Esztert*. Tagadhatatlan, hogy az is. Hozzá kell azonban tennünk, hogy legnagyobb értéke mégsem a jegyzőkönyvekhez való tapadásában van. Igazán éppen ott emelkedik magasra a mű, ahol az író el tud szakadni a dokumentumoktól. Eötvös emlékiratainak s a korabeli sajtótudósításoknak krónikus részleteitől, ahol nem másol, hanem igazi alkotói szuverenitással idézi fel a kort, teremt atmoszférát és formál jellemeket.

Különösen a korábban viszonylag kevésbé ismert háttérfigurákról kapunk a regényben remekbe sikerült portrékat, így például Ónody Gézáról, az Istóczy-féle antiszemita párthoz tartozó elszegényedett tiszzaeszlári országgyűlési képviselőről, Péczely Kálmánról, a rabgyilkosból lett bírósági írnokról, s a híres csendbiztosokról, Recsky Andrásról és Vay Györgyről, akik értették a vallatás módját, hogyan kell rábírní a 13 éves Scharf Móricot, a zsidó templomszolga fiát, a világot lázba hozó hamis vallomásra, amely szerint az eltűnt Solymosi Esztert a sakterválasztásra gyülekező tiszzaeszlári zsidók, köztük a gyermek apja, csalták a templomba, hogy ott vérét vegyék, amelyet aztán vallásszertartási okokból a húsvéti pászkába kevertek.

S rajtuk kívül még hány kitűnően megrajzolt figurával ismerkedhetünk meg a terjedelmes mű lapjain! Nemcsak az igazságszolgáltatás, az egész megyei közigazgatás felvonul előttünk, s ezen is túl, kirajzolódik az egész nyírségi dzsentrivilág képe.

Korábban sem festett Krúdy hízelgő képet szűkebb hazája kismemesi rétegéről. Már korai novellisztikájában, az 1900 és 1910 között megjelent köteteiben is kíméletlen kritikával ábrázolta ezt az önmagát rég túlélte, pusztulásra érett, parazita kisúri világot, amely – mintegy különös társadalmi rezervátumban – éppen a Nyírségben tartotta magát legtovább.

Érdekes, hogy pályája végén, a 20-as, 30-as évek fordulóján, ismét ehhez a világhoz kanyarodott vissza az író. A közben eltelt két évtized azonban nemhogy enyhítette volna kritikai alapállását, ellenkezőleg, kiszélesítette és elmélyítette azt. A világháború, a forradalmak és az ellenforradalom tapasztalataival gazdagodva éppen ekkor, a 20-as évek végén, a 30-as évek elején írta meg legátfogóbb, s legmélyebbre hatoló társadalomkritikai regényeit, a *Valakit elvisz az ördögöt* és a *tiszaeszlári Solymosi Esztert*. (Bizonyára nem véletlen, hogy egyikre sem talált kiadót, mindkettő csak újságban jelent meg.) Ezek a regények jelentik Krúdy végső leszámolását a velejéig romlott, a valóságos vagy vélt érdekei védelmében semmitől vissza nem riadó dzsentrivilággal szemben. E réteg végső elaljasodásának, társadalmi veszélyességének ábrázolására pedig aligha találhatott volna alkalmasabb keretet az író, mint a tiszaeszlári vérvád-per történetét, amelyben soha nem látott szenvedélyességgel csaptak össze a haladás és a reakció erői.

A regényből az is félreérthetetlenül kiderül, hogy ez a per a XIX. század végén már csakis a Nyírségben szülehetett meg, s alakulhatott úgy, ahogyan alakult. A vérvád babonája ugyan időről időre másutt is felbukkant, kisebb-nagyobb antiszemita atrocitások másutt is előfordulhattak, egy ilyen monstre perre azonban ekkor már talán sehol Európában nem kerülhetett volna sor. Még a félféudális Magyarországon is csak a Nyírség sajátos társadalmi vegetációja volt képes kitermelni azt a különös közeget, amelyben a rituális gyilkosság meséje nemcsak megfogható, hanem fel is nővekedhetett.

Az élődsi dzsentrivilág leleplezése mellett természetesen volt a regény mondanójának egy másik, nem kevésbé aktuális vonatkozása is. Krúdy nem tartozott a vátesz típusú írók fajtájához, de 1931-ben nem is igen kellett már vátesznek lenni

annak megfejtéséhez, ami következett. Az első zsidótörvényig ugyan még hét év volt hátra, Hitler uralomra jutásáig azonban már csak kettő. Akár tudatos, akár ösztönös megsejtés irányította is az író tollát, nem kétséges, hogy figyelmeztetése, a szégyenteljes vérvád-per művészi erejű felidézése éppen időben érkezett. Nem rajta, hanem a körülményeket múlott, hogy a mű visszhangtalan maradt. Az írói szándék nemességéből azonban mindez semmit sem vonhat le.

(1975)

Krúdy- emlékek Nyíregyházán

Hatvany Lajos kezdeményezésére és szerkesztésében rövidesen érdekes irodalomtörténeti gyűjtemény lát napvilágot *Beszélő házak* címmel. A mű Budapest irodalmi nevezetességű épületeivel, nagy íróink egykori otthonaival akarja megismertetni az olvasókat. Az olvasókat, akik nemcsak a műre, hanem a mögötte álló életre is kíváncsiak. S mi mond többet a hajdani életről, mint a tárgyi emlékek, az épületek, a szobák, a bútorok, amelyek annak az életnek tanúi voltak? Minden dologban, amellyel érintkeztünk, amelyhez közünk volt, ott van belőlünk egy darab, s ezek a dolgok évtizedek vagy évszázadok múlva is rólunk vallanak, ha van, aki meghallgassa beszédjüket. Ezért állunk megdöbbenően, mikor egy kiskőrösi parasztház előtt visz el utunk, ahol egykor Petrovics István mészárosnak és Hruz Máriának fiúgyermekke született. Ezért szorul össze a szívünk egy régi szárszói penzió előtt, ahonnan 1937. december 3-án egy vézna, súlyosan beteg fiatalember az állomás felé indult...

De vajon értjük-e minden „beszélő ház” vallomását? Vajon nem haladunk-e el városunkban is nap-nap után hideg közönnyel olyan épületek előtt, amelyeknek pedig lenne mondanivalójuk, ha meghallgatnánk őket? Ezért indulunk most el Krúdy nyomában, ezért szeretnénk szóra bírni egykori nyíregyházi lakásait.

Szülői ház. A köztudat, sőt az irodalomtörténet-írás is egészen a legutóbbi időkig helytelen adatot tartott nyilván, egyszerűen azonosította a szülőházat azzal a házzal, amelyben Krúdy gyermek- és ifjúkorát töltötte. Még az 1955-ben megjelent *A magyar irodalom helyi hagyományai* című kiadvány is a következőket mondja: „Szülőháza a mai rádióépület helyén állt.” (Vörös Hadsereg útja 42. sz.)

Az igazság ezzel szemben az, hogy Krúdy az egykori Kállói utcai 1009-es számú házban született, amely mind a régi nyíregyházi térképen végzett pontos mérések, mind az emlékezet szerint a mai Vörös Hadsereg útja 8. számú házával azonos. (Valent József nyugdíjas tanár hívta fel először a figyelmet a Városi Tanács Műszaki Osztályán látható, 1840-ből származó Nyíregyháza-térképre, amelyen pontosan megfigyelhető az 1009-es számú ház is.) Hogyan történhetett tehát ez a helytelen azonosítás? Az 1009-es szám eddig is ismeretes volt, hiszen az benne van az anyakönyvi bejegyzésben is, a házak többszöri újraszámozása után azonban senki sem nézett utána, vajon az 1009-es számú ház azonos volt-e a

Krúdy-család egykori, ugyancsak a régi Kállói utcában lévő házával. Tényként fogadták el azt, aminek a helytelenségéről pedig könnyű lett volna meggyőződni nemcsak a telekkönyvi helyrajzi számok alapján, hanem Krúdy származását és születésének körülményeit ismerve is.

Mint eléggé köztudomású, Krúdy törvénytelen gyermek volt. Apja nemesi származású ügyvéd, anyja pedig egyszerű szolgálóleányként került a Krúdy-házba. Amikor a Krúdy-szülők megtudták, hogy a 15 esztendőes Csákányi Juliska gyermeket vár fiuktól, első felháborodásukban elkergették a háztól a kis cselédet, aki azonban, úgy látszik, anyjához sem mehetett haza, s nyilván így került az 1009-es számú házba, ahol aztán 1878. október 21-én világra is hozta gyermekét. Hogy milyen minőségben lakott Csákányi Júlia ebben a házban, arra vonatkozóan egyelőre semmi biztos adatunk nincs, annyi azonban bizonyos, hogy nem sokáig maradt ott, mert a Krúdy-szülők – talán éppen az unoka hatására – csakhamar megenyhültek, s a fiatal anyát visszafogadták házukba. A szülői ház így tehát csupán rövid ideig jelentett otthont a gyermek Krúdy számára, ifjúkori emlékei nem is szülőházához, hanem a nagyapai-apai házhoz kapcsolódtak, s ilyenformán érthető, hogy a szülőház idővel csaknem teljesen feledésbe merült. Annál is inkább megtörténhetett ez, mert a szülők később érthető módon nemigen szívesen beszéltek első gyermekük születésének körülményeiről. Krúdy azonban mégis tudta az igazságot, ismerte ezeket a körülményeket. Erre vall, hogy egyik önéletrajzi írásában, amelyet éppen itt, Nyíregyházán olvasott fel a 25 éves írói jubileuma alkalmából tiszteletére rendezett ünnepségen, meg is emlékezett róla. (*Egy élettörténet, Nyírvidék*, 1924. okt. 30.) Azt írja ebben az írásában, hogy „az egykori Sztárek-ház a Vörös Hadsereg útja 6. számú házával azonos, az 1009-es számú ház tehát valóban tőszomszédos volt vele.”

A szülőház helyének tisztázása után fölmerül azonban a kérdés, vajon a most álló ház azonos-e Krúdy szülőházával, avagy ezt már csak később építették annak helyén. A kérdés megnyugtató eldöntése nem könnyű feladat. Megbízható írásos adatok ugyanis a házak korára vonatkozóan, sajnos, nem állnak rendelkezésünkre, az emberi emlékezet pedig 70-80 évre visszamenőleg már könnyen tévedhet, tehát nem tekinthető perdöntő bizonyítéknak. A már említett, 1840-ből származó Nyíregyháza-térkép tanúsága szerint már akkor is ház állott ezen a helyen. Az a ház azonban aligha lehet a maival teljes egészében azonos. A térképen,

amelyen pontosan látható az épületek alaprajza, csak egy hosszú, az utcára véggel néző ház látható, a mai L-alakú épület helyén. Egy 1890-ből származó várostérképen viszont már a mai L-alakú épület alaprajza látható, bár az utcai rész akkor még rövidebb volt, a kapu felé eső részét nyilván később tolták hozzá. A mai ház utcai része tehát 1890 előtt, de minden valószínűség szerint már Krúdy születése után épült. Erre vall Krúdy idézett önéletrajzi megjegyzése is. Ha azonban Krúdy születésekor nem is állt még az épület mai formájában, az udvari szárny hátsó, alacsonyabb, az épület többi részétől észrevehetően elkülönülő és szemmel láthatóan jóval régibb része minden valószínűség szerint az eredeti ház maradványa. Nyilvánvalóan az történt, hogy a falusias típusú hosszú utcai végét lebontották, de meghagyták annak hátsó felét, és ahhoz építették hozzá a modernebb utcai részt.

Arra, persze, nincsen adatszerű bizonyítékunk, hogy Krúdy az egykori 1009-es számú háznak éppen ebben a ma is álló hátsó részében született; bármilyen minőségben lakott is azonban itt a Krúdy-házból elkergetett Csákányi Juliska, az általános gyakorlatot és szokást szem előtt tartva, nagyon is valószínűnek látszik, hogy a fiatal leányanya nem a lakás utcai részében kapott szállást, ahol nyilván a család szobái voltak berendezve, hanem a ház hátsó felében húzta meg magát, és ott szülte meg gyermekét. Ott segítette világra jönni az újszülöttet Fitkonideszné, a bábaasszony, aki egyébként keresztanyja is lett. Jellemző adat a fiatal leányanya elhagyatottságára, társadalmi helyzetére, hogy nem akadt más keresztanya, a bábaasszonynak kellett vállalnia a tisztséget. Ha adatszerű bizonyítékunk nincs is rá, az elmondottak alapján, azt hiszem, csaknem bizonyosra vehetjük, hogy Krúdy az egykori 1009-es számú ház hátsó részében született, szülőháza tehát ma is áll.

A ház tulajdonjogi helyzetére vonatkozóan a telekkönyvi bejegyzések és néhány fennmaradt korabeli választási névjegyzék alapján tájékozódhatunk. Egy 1872-ből származó névjegyzék szerint Márkus Mihályné és Ungerleider Jónás laknak az 1009-es szám alatt, 1875-ben, 3 évvel Krúdy születése előtt viszont már Schwarz Adolf orvos lakott a házban. Ettől kezdve, úgy látszik, hosszú időn át a Schwarz-család birtokában maradt. 1890-ben a telekkönyvi bejegyzés szerint Schwarz Izidor ügyvéd tulajdona, majd örökségként gyermekeire szállt, akik nevüket később Szabó-ra változtatták. Szabó Miklós ügyvédé maradt egészen a második világháborúig, azóta Dr. Losonczy Ferenc orvos tulajdona.

A Krúdy-ház: a gyermek és ifjúkor színtere. Gyermek és ifjúkorának nagy részét szülei házában töltötte Krúdy Gyula. Ez a ház is a Kállói utcában volt, de jóval kijebb, a régi számozás szerint az 1026-os, ma Vörös Hadsereg útja 42. szám. Az eredeti ház ma már, sajnos, nincs meg, az egykori Korompay-féle szanatórium, a mai rádió-stúdió épülete áll a helyén. L-alakú, sárga színre meszelt, öt-ablakos ház volt. Még az író nagyapja, legidősebb Krúdy Gyula szerezte, aki a szabadságharc idején huszárcapitány volt, majd a kiegyezés után egy ideig Nagyállóban megyei ügyész, végül pedig Nyíregyházán telepedett le, ahol ügyvédi irodát nyitott. A ház később fiának, ifjú Krúdy Gyulának, az író apjának tulajdonába ment át, aki maga is ügyvéd volt. A tágas, nagy épület kényelmes otthonként jelentett a népes család számára. A kapu melletti szélső szoba volt az ügyvédi iroda, ebből nyílt a fogadószoba, s utána következtek a család szobái: ebédlő, háló és gyermekszoba. Az iroda előtt lévő széles, beüvegezett tornác volt a kliensek várószobája, amelyet egy nagy tejüveg ajtó választott el a család által használt többi résztől. A lakás az akkori idők polgári igényeinek megfelelően volt berendezve. A szobákban régi bútorok, régi képek, az irodában két íróasztal és iratállvány, hatalmas almárium perirat-csomókkal és törvénykönyvekkel. A család udvari szobái után következett a nagymama, Radics Mária lakása, s az udvar végében volt a konyha, cselédszoba, istálló, kocsiszín.

A házhoz tágas udvar és hatalmas kert tartozott, amely alkalmas játszótér volt nemcsak a népes család gyermekei, hanem a szomszéd gyermekek számára is. Az udvar közepén modern tornafelszerelés volt a gyermekek részére. Az udvar folytatása egy nagy gyümölcsös és szőlőskert volt, amely átnyúlott egészen a következő utcáig, s amelynek a végében épült fel majd a Közép utcai ház, ahol az özvegyen maradt Csákányi Júlia és a család maradéka később lakott.

Ez a ház s ez a környezet vette körül gyermek- és ifjúéveiben Krúdy Gyulát, s ennek az emléke kísérte el egész életére az otthon melegéből oly korán kiszakadó író.

A ház 1913-ig maradt a Krúdy-család birtokában. Korompay Károly és Spányi Géza orvosok vették meg az özvegytől, a régi házat lebontatták, és annak helyén építették fel a szanatórium emeletes épületét, amely néhány év óta a Magyar Rádió nyíregyházi stúdiójának központja.

Az épület homlokzatán egy 1949 áprilisában leleplezett, az író arcképét ábrázoló dombormű emléktábla van elhelyezve. (Berky Nándor műve.)

Közép utca 19. A Kállói utcai ház eladása után Krúdy édesanyja a Közép utca 19-es számú házába költözött. Ez a háromszobás L-alakú ház 1909-ben épült, a mellette lévő 17-es számúval együtt, a Kállói utcai ház egészen odáig nyúló kertjének végében. Krúdy akkor már hosszú ideje Pesten élt, de kapcsolatát sohasem szakította meg a családdal s a szülőfölddel, gyakran hazalátogatott édesanyjához, akit rajongásig szeretett, és ilyenkor a Közép utcai ház falusias csöndjében keresett nyugalmat és felüdülést a főváros lármás, kávéházas, bohém éjszakai élete után. Huzamosabb ideig egy-egy alkalommal nemigen tartózkodott itt, de sűrűn megfordult itthon. Úgy kellett neki az itthoni környezet, mint a növénynek a víz s az éltető levegő, hisz annak ellenére, hogy Pesten élt, és egész sor Pesten játszódó regényt írt, vidéki író maradt egész életére, anélkül, hogy ez valami leszűkítő provincializmust jelentett volna nála. Innen szívta éltető nedveit, ez a táj volt élményeinek legmélyebb forrása.

Utoljára 1930-ban járt Nyíregyházán, a repülőtér avatásának napján. Az első, Nyíregyházára érkező repülőgéppel jött haza, hogy búcsút vegyen édesanyjától és a nyírségi tájtól, ahonnan elindult útjára. Akkor járt utoljára a Közép utcai házban is. A ház azonban egészen 1955-ig megmaradt a Krúdy-család birtokában. 1945-ben bekövetkezett haláláig ott élt az író édesanyja, majd özv. Votisky Gézáné, Krúdy Ilona, az író húga lakott benne. Jelenleg Katz Ármin tulajdona.

A sóstói „Svájci-lak”. 1924-ben ünnepelte Nyíregyháza az örökváltság századik évfordulóját. Ebből az alkalomból a város emlékkönyvet adott ki, amelyben Krúdynak is hosszabb írása jelent meg *Nyíri emlék* címen. A mű tulajdonképpen visszaemlékezés. A régi, múlt századvégi Nyíregyházát idézi fel benne az író, gyermek és ifjúkorának városát. Azt a Nyíregyházát, amely maga is serdülőkorát élte abban az időben. Tulajdonképpen anekdoták sorozata a mű, amelyet azonban mégis egységes egészzé fűz össze az azonos színhely, a régi Nyíregyháza.

A város tízmillió korona honoráriumot fizetett Krúdynak az emlékezésekért, és meghívta, hogy a nyarat a Sóstón töltsse. Így került Krúdy 1924 nyarán a Sóstóra, ahol néhány héten át a víztorony mögötti, úgynevezett „Svájci-lak”-ban lakott, amely akkor a Nagyszálló és Vendéglő bérletéhez tartozott. Ez a „Svájci-lak” a Sóstó egyik legrégibb épülete, a múlt század 70-es, 80-as éveiben épülhetett.

Tervezője Mehlhaus Ottó híres építész volt, akinek nevéhez sok épület fűződik Nyíregyházán. Nevét németes-svájcias stílusáról kapta. Krúdy az épület középső, emeleti részében kapott elhelyezést. Itt tartózkodása idején egyszer-kétszer belátogatott ugyan a városba, többnyire azonban szobájában üldögélt, vagy a tó körül sétálgatott. Elsősorban pihenést, nyugalmat keresett. Erre utal az a levele is, amelyet elutazása előtt, még Pestről, margitszigeti lakásából küldött Kardos Istvánnak, Nyíregyháza akkori kultúr tanácsnokának, s amelyben többek között a következőket írta. „Azt hiszem, hogy itt találok olyan csendességet, amely a mostani margitszigeti lárma után jótékony befolyással lesz munkakedvemre.” A pihenés mellett azonban dolgozni is akart. Itt fejezte be a már említett *Nyíri emlék* című írását.

Ha ő nem is nagyon járt be a városba, barátai, ismerősei többször felkeresték sóstói otthonában. Egy alkalommal például Nyíregyházán élő volt osztálytársai látogatták meg, Moravszky Ferenc tanárral az élükön. A hajnali órákig meséltek egymásnak a régi nyíregyházi történeteket, anekdotákat. Krúdy inkább csak hallgatott, figyelt a nyíri vinkó mellől, s ki tudja, melyik művében használta fel ezeket a históriákat.

A néhány hetes itt tartózkodás után Krúdy visszatért a fővárosba, a „Svájci-lakban” töltött kellemes nyár emléke azonban elkísérte haláláig. Egy héttel halála előtt írta édesanyjának utolsó levelét, amelyben a beteg, halálra készülődő író többek között a következőket mondja: „Nyíregyházára vágyom. Ott szeretném öreg napjaim eltölteni, az erdő egyik villájában. De vajon elérem-e ezt a boldog időt, nem tudom.”

Kívánsága nem teljesült, nem jutott el többé szülővárosába, Nyíregyházára, ahol azonban sok minden egyéb mellett, az egykori „Svájci-lak”, a mai Sóstói Gyermeküdülő is őrzi emlékét.

(1956)

*

A Szent István utcában van még egy Krúdyról „beszélő ház”, az *Evangelikus Kossuth Lajos Gimnázium* (17-19. sz.), amelynek falán tábla hirdeti, hogy 1891 és 95 között az iskola tanulója volt Krúdy Gyula.

Emléktáblája van Krúdynam Nyíregyházán, illetve pontosabban a Sóstón, az ún. „*Svájci Lak*” falán is. Ez egy régi szálloda, amelyben 1924 nyarán, a város vendégeként három hétig nyaralt az író családjával.

A róla elnevezett intézmények közül az 1969-ben épült *Krúdy Gimnázium* a legjelentősebb, de az ő nevét viseli a nyíregyházi színház *Kamara Színpada*, a legnagyobb nyíregyházi *filmszínház*, a *sóstói szálloda és étterem*, s nyilván reá gondolva nevezték el az egyik vendéglőt *Szindbád Sörözőnek* (Petőfi utca). 1973 óta mellszobra áll a sóstói parkban (Mészáros Dezső alkotása) és a Krúdy Gimnázium előcsarnokában (Borbás Tibor, 1978). A gimnázium közelében a Sóstói utat és a Korányi Frigyes utcát összekötő utcát ugyancsak Krúdy Gyuláról nevezték el.

1974-ben nyitották meg a Jósza András Múzeumban két teremben berendezett *Krúdy Gyula Állandó Emlékiállítás*. (Miklós Róbert és Dienes Istvánné munkája.) A kiállítás tárlóiban a Krúdy-életmű különböző kiadásai mellett a róla megjelent nyíregyházi kiadványok is megismerhetők (*Krúdy Emlékkönyv*, 1968; Gedényi: *Krúdy Gyula személyi bibliográfiája*, 1978; *Krúdy-breviárium*, 1983).

A kiállítás képzőművészeti anyagából különösen Vigh Tamás: *Szindbád* című kompozíciója és Gyenes Tamás óbudai Krúdy-szobrának másolata érdemel figyelmet.

A Krúdy-család síremléke a nyíregyházi Északi temetőben található (IX/27).

(1994)

VÁZLAT A PÁLYAKÉPHEZ

Vázlat a pályaképhez

Pályakezds a városi-polgári irodalom sodrában (1878–1900)

1878. október 21-én született Nyíregyházán. Apja jómódú ügyvéd, anyja szobalány volt. Származásának ez a kettőssége egész emberi és írói fejlődésére rányomta bélyegét. Büszke volt apai nagyapjára, aki honvédszázadosként vett részt a szabadságharcban, de gyakran emlegette anyja paraszti származását is.

Gimnáziumi tanulmányait Szatmáron, Podolinban és Nyíregyházán végezte. Írói tehetsége rendkívül korán jelentkezett. 14 éves volt, amikor első írása nyomdafestéket látott a *Szabolcsi Szabadsajtó* című nyíregyházi újságban, s amikor 1895-ben leérettségizett, már közel kétszáz novellája és egy kisregénye is megjelent. Apja őt is jogásznak szánta, a fiatal Krúdy azonban visszavonhatatlanul eljegyezte magát az írással. Előbb a *Debreceni Ellenőr* segédszerkesztője, majd a nagyváradi *Szabadság* című lap munkatársa lett. A millennium évében került Budapestre, s még nem volt húsz éves, amikor 1897-ben első novelláskötete *Üres a fészek* címmel megjelent. Ezt követte 1899-ben az *Iffúság*, 1900-ban pedig *A víg ember bús meséi*.

Krúdy pályájának erre a korai szakaszára irodalomtörténet-írásunk egészen a legutóbbi időkig alig fordított figyelmet. Az volt az általánosan elfogadott nézet, hogy pályája elején Krúdy Mikszáth nyomán indult. A valóságban azonban Mikszáth hatása csak 1900 táján jelentkezett észrevehetően Krúdynál, aki mögött akkor már körülbelül félezer novella és néhány kisregény állott. Már diákkorában ismerte és szerette Jókait, Mikszáthot, a kezdő Krúdy mégsem az ő nyomukon indult, inkább a 90-es években nálunk is megerősödő naturalista színezetű, városi-polgári irodalomhoz csatlakozott.

Krúdyt természetesen pályája elején sem tekinthetjük vérbeli naturalistának. Már a kezdet kezdetén is sok minden egyéb színezte művészetét, főként a szentimentalizmus és a romantika, stílusára pedig már ekkor is elsősorban az impresszionizmus nyomta rá bélyegét. A fiatal Krúdy azonban nemcsak ismerte a zolai naturalizmus magyar követőit, Bródyt, Justh Zsigmondot, Thury Zoltánt és másokat, hanem kora írói és irodalmi törekvései közül ezekhez vonzódott leginkább, ezekhez érezte magát legközelebb, s ehhez a kibontakozó városi-polgári irodalomhoz

csatlakozott ő is. Legtöbb írásában városi kisemberek, hivatalnokok és kereskedők életét választotta témául. Érdekeltek a szociális problémák, s szaporodtak a társadalmi kérdéseket feszegető írásai.

Ennek a realista-naturalista csírákat felmutató, a 90-es évek városi-polgári irodalmának sodrában kibontakozó első korszakának betetőzését jelentette *Az aranybánya* című regény (1901). A sokszálú cselekmény egy nem létező aranybánya kihasználására alapított részvénytársaság körül bonyolódik. Hősei szélhámosok, szerencselovagok, karrieristák, semmitől vissza nem riadó börzespekulánsok. Nem hibátlan alkotás még ez sem, de nagyon ígéretes indulása a fiatal írónak.

Mikszáth jegyében. Az útkeresés évtizede (1901–1910)

Az aranybánya nemcsak csúcst, hanem lezárását is jelentette Krúdy korai realista-naturalista tájékozódásának. Utána jól érzékelhető irányváltás következett be művészi fejlődésében. A fordulatról legszembeütőbben tematikájának átalakulása árulkodik. A városi, polgári figurák megritkultak, az író érdeklődése a dzsentrivilág felé fordult. A korábbi mesterek, Zola, Turgenyev és magyar követőik helyét egyre határozottabban Mikszáth foglalta el. Amikor Krúdyval kapcsolatban Mikszáth-hatásról beszélünk, természetesen nem utánzásra gondolunk. Kétségtelen, hogy e pályaszakaszának alkotásain felismerhetők bizonyos mikszáthos jegyek, de nyomatékosan hangsúlyozni kell, hogy ekkor sem lett belőle epigon, akkor is megtudta őrizni önállóságát. Sőt, a Mikszáth-hatás végeredményben nem elnyomta, hanem inkább felszabadította egyéni mondanivalóját. Felszínre hozta gyermek- és ifjúkorának egyik legmélyebb élményforrását, a dzsentrivilágot, s ezzel kapcsolatban figyelmét szülőföldjére, a Nyírség felé fordította, amely aztán egész további munkásságának egyik legállandóbb ihletője lett. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy ebben az időszakban egyáltalán nem ábrázolt városi környezetben mozgó polgári vagy éppen proletár szereplőket. Pályájának ebben a második szakaszában azonban fő témája kétségtelenül a dzsentrivolt. Legtöbb ekkori novellájában a hétzilvafás nyírségi kurtanemesek életét mutatta be. A *Nyíri csend* (1903), *Az álmok hőse* (1906), a *Pajkos Gaálék* (1906), *A szakállszárítón* (1906), a *Hét szilvafa* (1907) című kötetek elbeszélései szinte kizárólag ezt a világot ábrázolják.

A tematika mellett a Mikszáthtal való rokonságról árulkodik szerkesztésmódja, a művek anekdotikus felépítése, stílusa is, legfőképpen pedig az író elbeszélői attitűdje. Közismert, hogy Mikszáth legtöbbször úgy írt, mintha nem is írta, hanem fehér asztalnál élő szóval mondta volna el történeteit egy baráti kompániának. Ez a hang, ez az írói attitűd uralkodik a dzsentr-elbeszéléseiben Krúdnyál is.

Különösen a novellák indítása tanulságos ebből a szempontból. „Volt egyszer a megyénkben...”, „Élt vidékünkön...”, „Volt egy falu Szabolcsban...”, „Az én gyermekkoromban...”, „Lakott valamikor Kállóban...”. Hosszan lehetne idézni a hasonló kezdőmondatokat, amelyek nemcsak a cselekményt indítják el, hanem azonnal szituációt is teremtenek. S ezt a mesélő, anekdotázó atmoszférát tartják folyamatosan elevenen és erősítik a történetbe gyakran beékelődő, az előbeszéd jellegzetességeit követő lírai kitérések, átvezető mondatok, s az ilyenfajta gyakori kiszólások a cselekményből: „Igaz, ami igaz...”, „Elég az hozzá...”, „De menjünk sorjában...”, „Múlt, múlt az idő...”, „Hiszik vagy nem hiszik...”, „De, hogy visszatérjünk a furfangos Krotvaihoz...”, „Ne vágjunk a történet elébe...”, „Igaz-e, nem igaz-e? ki tudná?...”

Nemcsak a hasonlóságokra érdemes azonban figyelni, hanem a különbségekre is. Ha Mikszáth jegyében fogantak is Krúdy e korszakának novellái, az ő dzsentr-szemlélete ellenségesebb, sötétebb, mint Mikszáthé. Az ironia mögött is ott bujkáló mikszáthi derű szinte teljesen hiányzik belőle. Ő a dzsentr-réteget már végzetes dekadenciájának állapotában ábrázolja. Abban az állapotban, amelyben a régi, középnemesi múltnak többé a leghalványabb visszfénye sem látható. Mikszáth kortársként átélte a középnemesség dzsentrivé válását. Számára ez még eleven valóság volt és nem történelem. Ő még ismerte a Katánghyakat és Nosztyakat. Mint kortárs is szigorú volt, de komolyan vette őket. Ő még látta ennek az osztálynak a virágkorát is. Szélhámosságukban, svihátságukban sem tagadta meg tőlük életrealitásukat. Krúdy a dzsentrít már panoptikumi figuraként szemléli. Élvezi, eljátszik vele, mint a bábszínház marionett-hőseivel, de nem veszi komolyan. Jellemző, hogy egyetlen egészséges, igazán életrealó figurát sem teremtett. Annál teljesebb galériáját találhatjuk írásaiban a hóbortosoknak, különcöknek, mániákusoknak, a babonás családi legendák szövögetőinek, a bogaras nyírségi Don Quijotéknak, akik nem saját koruk valóságában, hanem egy rég elmúlt, vagy talán soha nem is volt világban élnek. De ábrázolta a megye nyakán élőködő,

hivatalnökká kapott dzscentri-figurákat is, akik valamilyen legendás kincs megtalálásától, egy száz esztendőös családi per eldőlétől vagy éppen egy jó házasságtól remélték sorsuk jobbrafordulását.

Vitathatatlan, hogy a különcábrázolás terén is Mikszáth volt a közvetlen előd, de lényeges különbségek is vannak Mikszáth és Krúdy különcei között. Mikszáth „különceinek” jelentékeny része értékes emberi tulajdonságokkal rendelkezik, s csak környezetük szemében válnak különcökké. A *Nosztty-fiú...* Tóth Mihály, a *Különös házasság* Medve doktora és Horváth Miklósa csak azért különcök, mert egy nem testükre szabott, irreális világ veszi őket körül. Egy abnormalis társadalomban a normális ember hat különcként. Krúdy különcei nem ilyen emberek, hanem félresikerült, beteg lelkű, megszállott mániákusok, egy hanyatló kor, egy széthulló társadalom végletesen felnagyított karikatúrái. A különc figurák végigkísérik Krúdyt egész írói pályáján, de bizonyára nem véletlen, hogy éppen dzscentri-témájú írásaiban találkozunk leggyakrabban ilyen típusú szereplőkkel. Az önmagukat túlélő társadalmi rétegekben fejlődik ki a legkönnyebben a különös, bogaras emberek, egy-egy sajátos rögeszme megszállottai.

Krúdy maga így írt erről egyik novellájában: „A régi magyar úri életben annyi groteszk figura volt, hogy hemzseg tőlük az öreg emberek elbeszélése. Amidőn régi történeteket, különös legendákat hallunk a múlt időből, úgy tetszik, hogy Magyarországon nem is volt talán normális ember: csupa félbolond, képzelődő, hóbortos figura mozgott századokon át a Tisza-Duna mentén.”

A dzscentri-élmény felszabadítása mellett valószínűleg szerepe volt Mikszáthnak abban is, hogy Krúdy figyelme ebben az időben a Felvidék felé fordult. A nyírségi dzscentri-novellákkal párhuzamosan kezdte írogatni elbeszéléseit a szepességi kisvárosok különös polgáraitól, dévajkedvű, vándorló zsoldoskatonáiról. Ezek a művek is ifjúkori élményét hozták felszínre. A Podolinban töltött diákévek életre szóló benyomásai színezték feledhetetlenül líraivá ezeket a szepességi történeteket. S ha *A podolini kísértet* (1906) című regény egyes motívumai félreismerhetetlenül magukon viselik is még Mikszáth *Kísértet Lublón* című írásának nyomait, mégis épp ezekben a szepességi históriákban találta meg Krúdy egyik legsajátabb területét, s ezek a művei, főként *A podolini takácsné* (1911) című kötet novellái mutattak leginkább előre az író pályájának következő korszaka felé.

A döntő fordulat 1910 körül történt Krúdy pályáján. Nem minden előzmény nélkül következett be ez a változás, de mégis első pillanatra érezhetően valami új kezdődött ekkor művészetében. Valójában csak most találta meg igazán a saját írói hangját, most fejlődött ki senki mással össze nem téveszthető stílusa, páratlanul képgazdag nyelve, amelyre egy-két mondat után mindenki biztosan ráismer, aki csak olvasott valaha Krúdy-művet. Írói pályájának e harmadik szakaszában, a 10-es években alkotta Krúdy legismertebb, legnépszerűbb műveit, ekkor vált igazán beérkezett íróvá, ez volt az ő alkotói fénykora.

Az új korszak kezdetét az első Szindbád-kötet megszületése, a *Szindbád ifjúsága* (1911) jelentette, amelyet később még egész sorozat követett (*Szindbád utazásai*, 1912; *Szindbád. – A feltámadás*, 1916; *Szindbád megtérése*, 1925 stb.). A romantikus keleti hajós alakját az *Ezeregyéjszaka* mesevilágából vette Krúdy, s voltaképpen saját képmását alkotta meg benne. Hiszen alapjában véve lírikus alkatú író volt. Lírikus, aki az epikába tévedt, de aki ott is mindig önmagáról beszélt. Minden írása burkolt önvallomás, rejtett önéletrajz. Ezért volt szüksége Szindbád alakjára. A Szindbád-ciklus tulajdonképpen novella-füzér, lazán összefüggő történetek sorozata. Ezek a novellák azonban már formai szempontból is egészen mások, mint korábbi elbeszélései voltak. A cselekmény majdnem teljesen eltűnt írásaiból, és ennek helyét a belső lírai ömlés, az asszociációk szabad, helyenként szinte a szürrealistákra emlékeztető csapongása foglalta el.

Ha mégis e novellák cselekményéről akarnánk valamit közölni, talán azt mondhatnánk: variációk egyetlen témára, a szerelemre. A szerelem minden kor művészetének örök témája. Ezeknek az elbeszéléseknek azonban nemcsak fő szólama, hanem szinte egyetlen szólama. Csodálatos módon mégsem érezzük e történeteket egysíkúaknak. Szindbád – miközben végiglátogatja régi szerelmeit – minden nőnek szinte szóról szóra ugyanazokat a szavakat, kegyes hazugságokat mondja, mégis úgy érezzük, hogy egyre mélyebb titkokat tudunk meg tőle nemcsak a szerelemről és a nőkről, hanem az emberről, s az élet végső értelméről is. Krúdynál a szerelem gyakran több lesz önmagánál. Több mint érzéki kalandok sorozata. Élet és halál egyetemességévé tágul, rendkívül mély értelműen fonódik benne a születés és elmúlás örök szimbolikája.

Ki ez a Szindbád? Szokás úgy emlegetni, mint afféle modern Casanovát. S ahogyan megy egyik nőtől a másikhoz, abban tagadhatatlanul van valami Casanovából is. Szindbád azonban mégsem egyszerűen kalandor, s bár a szerelem mellett nagy szakértője az ételek ízeinek is, nem üres életélvező. Sokkal inkább az örök kutató ő, aki minden szerelmében az emberi élet újabb titkait, teljesebb értelmét keresi.

A Szindbád-novellák új korszaka kezdetét jelentették az író pályáján. Ekkor került közelebbi kapcsolatba Adyval és általában a *Nyugat* írógárdájával is. Jellemző, hogy míg korábbi kötetei többnyire a Singer és Wolfner cégnél jelentek meg, a *Szindbád ifjúságát* már a *Nyugat* könyvkiadó-vállalata adta ki.

Az igazi sikert azonban csak a következő regény, *A vörös postakocsi* hozta meg számára. A mű első ízben 1913-ban folytatásokban jelent meg a *Hétben*, majd még ugyanabban az évben könyv alakban is. A *Nyugatban* Ady írt a regényről lelkes hangú kritikát. „Könnyes, drága, gyönyörű könyv”-nek, egy „prózaizált és Krúdsýtott, de mégis annyira belső versű Byron-hösköltevény”-nek, egy „mindenkitől nemesen különböző, erős poéta írása”-nak nevezte. Saját ifjúkorának s a századforduló Budapestjének történetét írta meg Krúdy *A vörös postakocsiban*, vagy ahogy Ady mondta: „... eldalolta tegnapi ifjúságának boszorkányos muzsikájú dalát”. A regény valóban rengeteg önéletrajzi vonatkozást tartalmaz, mégsem ezek megírása volt az író elsődleges célja. Egy nyíltan tendenciózus, nagy, leleplező művet akart írni a korabeli Budapestről, könyörtelen élességgel feltárva korának ellentmondásait, a társadalom erkölcsi züllöttségét, a hazugság álarca mögé rejtett igazi arcát. Nyíltan is bevallja a mű előszavában, hogy Le Sage santa ördögének szerepére vállalkozik, aki leemeli Madrid háztetőit, és úgy mutatja meg az emberek életét Don Cleofásnak, a diáknak. Mi látható Krúdy világában a leemelt háztetők alatt? „Emberi arcok, alakok és hangok, amelyek mellettünk elsuhanak, ismerősök, ismeretlenek; ostobák és okosok találkája, tolvajok és hamispénzverők gyülekezete, a becsületes ember, mint a fehérholló, ellenben több ékszerrel és erkölccsel kalmárkodó úr és hölgy; a pesti vásár, amint valaki az ablakon át nézi a dolgokat. Az urak és hölgyek ruha nélkül közlekednek, a santa ördög benéz a háztetőkön...” (*A vörös postakocsi*. 9. lap.)

Két világot mutat be Krúdy e regényében, az arisztokrácia és a polgárság világát. A letűnő, már csak külső formákban, gesztusokban élő arisztokrácia

megtestesítője Alvinczi Eduárd, akit a legendás gazdagságú különc főúrról, a híres kártyásról és turfkirályról, Szemere Miklósról mintázott az író. Krúdy – akit különben is oly sok szál kapcsolt a klasszikus orosz irodalomhoz, különösen Puskinhoz és Turgenyevhez – ezúttal Lermontov nyomán egy új „korunk hősét” akart teremteni Alvinczi alakjában. Alvinczi vörös postakocsija éppen anakronisztikus volta miatt nemcsak a múltnak, hanem a századforduló magyar társadalmának is jelképévé lehetett.

A polgári világ fő képviselője a regényben Rezeda Kázmér hírlapíró, akiben az író tulajdonképpen saját magát rajzolta meg. A cselekmény szálai Madame Louise szalonjában futnak össze, itt találkozik egymással a két világ. Rezeda Kázmér és Horváth Klára elégikus, tiszta szerelme, az, ahogyan ez a vidéki színésznő a londoni vásár haláltáncjelenetének Évjához hasonlóan átlép egy hanyatló világ erkölcsi sírgödrére, a tisztaság és jóság diadalát hirdeti egy hamisságra, kufárságra épült világban. Később megírta folytatásait is. A ciklus további művei: *Őszi utazások a vörös postakocsin* (1917), *A nagy kópé* (1921), *Kékszalag hőse* (1931), *Rezeda Kázmér szép élete* (1933).

A Szindbád-novellákban és a postakocsi-regényekben teljesedett ki igazán Krúdy sajátos művészete. S ezek a művei rokonítják őt leginkább a XX. századi próza nagy világirodalmi megújítóival is (Proust, Joyce, Virginia Woolf stb.). Természetesen nem konkrét irodalmi hatásokra kell itt gondolnunk. Krúdy nem volt „irodalmi író” abban az értelemben, ahogyan Ady Kosztolányit annak nevezte. A kortársi világirodalmat meglehetősen hézagosan ismerte, s már csak nyelvi okokból sem lehetett olyan tájékozott, mint pl. Babits vagy Kosztolányi. Irodalmi műveltségét főként diákkori mohó olvasásai idején szerezte. Akkor valóban rengeteget olvasott, s jórészt egész pályáján abból élt. De mindezeket túl, időrendi okokból is képtelenség lenne valóságos hatásokról vagy átvételekről beszélni, hiszen közismert, hogy az említett külföldi kortársak – ha csak néhány évvel is – később kezdték írói pályájukat, mint ahogy Krúdy első jelentős művei napvilágot láttak.

Mire talált rá Krúdy már 1910 körül írt műveiben, az első Szindbád-novellákban, valamint *A vörös postakocsi* című regényében és annak folytatásaiban? Miben láthatjuk rokonságát az említett külföldi kortársakkal? Mindenekelőtt abban, hogy mint azok, ő is feloldotta az epika hagyományos formáit, elmosta az elbeszélés időbeliségének határait, az epikát lírával telítette, s műveiben a cselekmény

helyét az emlékezés foglalta el. Nem eseményeket ábrázol, mint a hagyományos XIX. századi regényírók, hanem hangulatokat, látomásokat, emlékeket mond el utánozhatatlan gordonkahangon, de ezeket sem időrendben, hanem az emlékezés másfajta, sajátos belső kapcsolódásának, összeszövődésének, egymásba illeszkedésének és rétegződésének törvényei szerint felbukkanó kiapadhatatlan asszociáció-hullámokban. S mindezt olyan gazdag képi nyelven, amely az impresszionizmus, szimbolizmus és a szecesszió minden eredményét magába olvasztotta, sőt, helyenként már-már a szürrealizmus merészebb leleményeit is felcsillantja.

Mindezekből természetesen az is világos, hogy Krúdy elkanyarodott a valóságfeltárás hagyományos realista útjáról, de szinte minden műve tanú rá, hogy azért a valósághoz is éppoly komoly köze volt, mint az álmokhoz. Már kortársai is csodálkoztak titokzatos jólértelmezésén. Az álmodozás látszata mögött ott élt benne a nagy leleplező is. A finomkodó, sokszor szinte édeskés stílus mögül minduntalan kivillan a mindenén átlátó nagy emberismerő. Mindent vagy majdnem mindent tudott koráról, és stílusának finom iróniája mutatja legjobban, hogy mennyire nem vállalt közösséget azzal a társadalommal, amelyben élt. Hatvany Lajos mondta találóan műveiről: „Biedermeierbe göngyölt bombák, ártatlan, sőt mi több, hívogató „tokaji aszú” vagy „egri bikavér” felírású palackokban: vitriol.”

Alkotóereje és sikerei teljében volt, amikor kitört az első világháború. Elmult 35 éves, már mintegy 40 kötet volt mögötte. Testvéröccsei közül többen is a frontra kerültek, őt azonban személy szerint közvetlenül nem fenyegette a háború. Eleinte még életformáján is alig változtatott. Termékenység csökken, tehetsége pedig határozottan elmélyült ezekben az években. 1915-ben megjelent háborús regénye, *A 42-ös mozsarak* vitathatatlanul elhibázott, eszmeileg és művészileg egyaránt gyöngye mű, következő regényei, az *Őszi utazások a vörös postakocsin* (1917), a *Bukfenc* (1918), a *Napraforgó* (1918), az *Asszonyágok díja* (1919) és *Az útitárs* (1919) azonban nemcsak felvették a versenyt a korábbi művekkel, hanem több vonatkozásban is további magaslatokat jelentettek az író pályáján.

S e regények szomszédságában sorra születtek kitűnő novellái is, amelyek többek között az *Aranykéz utcai szép napok* (1916), és a *Tótágas* (1919) című kötetekben kerültek az olvasók elé.

A háború éveiben új színnel is gazdagodott munkássága. A szépirodalom mellett jelentős helyet kapott tevékenységében a publicisztika. Pályája kezdetén,

diákkorában és a vidéki hírlapíróskodás időszakában írt már publicisztikai műveket, később azonban teljesen elhanyagolta ezt a műfajt. Úgy látszik, a háború fölébresztette benne a közvetlenebb reagálás vágyát, mert ezekben az években a publicisztika szinte a szépirodalommal egyenrangú kifejezési formájává vált. Újságcikkeinek, feljegyzéseinek egy részét kötetekben is megjelentette (*Pest 1915-ben, Pest 1916, Petit, Pesti Album, A Miatyánk évéből, Pesti Évkönyv* stb.)

Publicisztikai írásai világosan mutatják, hogy a háború erősen radikalizáló hatást gyakorolt egész világnézeti fejlődésére, s lényegében ekkor került közelebbi kapcsolatba az irodalmi és társadalmi ellenzékkel. Egyre inkább azokhoz érezte magát közelebb, akik már nemcsak az értelmetlen vérontás ellen emelték fel szavukat, hanem az egész társadalom megújulásáért, átalakulásáért is küzdöttek. Pedig a csábítások a másik oldalról sem hiányoztak. A Petőfi Társaságba történt bevétele után, 1915-ben neki ítelték a székesfőváros *Ferenc Józsefről* elnevezett *szépirodalmi díját*.

Krúdy és az 1918–19-es forradalmak

Mint kortársai közül is oly sokaknak, Krúdynak is a háború nyitotta rá igazán a szemét kora problémáira. Az értelmetlen vérontás megdöbbentette, felrázta és állásfoglalásra készítette. Ráébredt, hogy a Ferenc József-i „aranykor” mennyire hazugságokon épült, s megérezte, hogy a belső ellentmondások a külső ellenségek-nél is sokkal erőteljesebben feszegetik a fennálló társadalmi rend alapjait.

Ez a felismerés természetesen nem Krúdy egyéni leleménye. A háború idején irodalmunk javarésze hasonló utat járt meg, szemmel láthatóan balra tolódott, radikalizálódott. Ez a folyamat a magányos, a csoportosulásokat korábban lekerülő Krúdyt is közelebb vitte az irodalmi progresszió táborához. Ez a radikalizálódó hatás szépírói tevékenységét sem hagyta egészen érintetlenül. Bizonyára nem véletlen, hogy a legélesebb társadalomkritikát tartalmazó művei, az *Őszi utazások* és az *Asszonyosságok díja* éppen a háború alatt születtek. A szemléletében és egész problémalátásában bekövetkező változásokat azonban legszembetűnőbben publicisztikája mutatja. A kiváltó okokat és a mögötte álló erőket nem látta olyan világosan, mint Ady, a háborúval azonban ő is szinte kezdettől fogva szembefordult.

Felismerte, hogy a háború nem nemzeti célokért folyik, hanem egy hazug és igazságtalan társadalmi berendezkedés tornyosuló feszültségének levezetésére, belső rothadásának elleplezésére szolgál.

Adyhoz már korábban is meleg baráti szálak fűzték, de akkor még inkább csak a Három Hollóban együtt töltött bohém éjszakák kapcsolták őket össze. A háború éveiben azonban ez a barátság elmélyült. Személyesen ugyan kevesebbet találkoztak, világnézeti vonatkozásban azonban Krúdy csak ekkor került igazán közelebb Adyhoz, Fegyvertársává, eszmei szövetségesevé nőtt. Mint Ady, a háborút ő is azért gyűlölte elsősorban, mert úgy látta, hogy késleltette, elodázta a várva-várt forradalmat, az esedékes társadalmi megújulást. „Mindenki a forradalmat várta, a lelkek forradalmát, amely majd felgyújtja a bedeszkázott agyvelőket. A forradalom helyett jött a háború” – írta egyik cikkében. Meggyőződéssel hirdette, hogy a háborúval az uralkodó osztály nem fogja elérni a célját. Sőt ellenkezőleg, a háború a régi Magyarország végét jelenti. Azt még nem látta, milyen lesz a jövő társadalom, de rendületlenül hitt egy új világ eljövételében. És ennek az új világ-nak a megteremtését azoktól várta, akik a háborúban fegyvert kaptak a kezükbe. Újra és újra felbukkant cikkeiben egy új honfoglalás gondolata, amikor a fronton harcoló katona majd „fölcsubodik a háborús kábulatból”, és elindul hazafelé, hogy idegen földek helyett meghódítsa végre magának saját hazáját.

A munkásmozgalommal nem volt kapcsolata, mégis fokozódó optimizmussal figyelte a háborúellenes megmozdulásokat, tüntetéseket. 1917 nyarán még egy kicsit megdöbbenen, de mégis reménykedve látta a néptömegeket, amelyek előzőnlőtték az utcákat, „mint a medréből kicsapó tenger”. Krúdy nem volt forradalmár, de a háború vége felé felismerte, hogy kiutat a rettenetes káoszból csak a forradalom hozhat, hogy megváltás csak a népből jöhet. A háború sok rosszat jelentett számára, de egy nagy pozitívumot is. A szenvedések és megpróbáltatások mellett „adott bizalmat a bizonytalan tömeg isteni szavához”. 1918 januárjában már így írt: „Ki ment meg? A néphullám. Amelytől azelőtt rettegtünk. Míg most békének, országoknak, kibontakozó virradatnak reménysége”.

Aktív háborúellenessége, s a társadalmi változások szükségességének felismerése után természetes, hogy 1918 őszén lelkesen üdvözölte a polgári demokratikus forradalmat. Teljes meggyőződéssel állt a kialakuló új rend mellé, fenntartás nélkül hirdette, hogy Magyarországnak új története kezdődik, s hogy „a Duna és

Tisza közén új világ épül”. Íróársait is az új élet magasztalására serkentette: „Ordítsa minden szája, s írja minden toll, újjászülettünk”. Az októberi forradalom után nagyobb szerepet vállalt az irodalmi életben is. Bekapcsolódott a haladó írói mozgalmakba, tagja lett a *Vörösmarty Akadémiának*, s később elvállalta a *Néplap* című újság szerkesztését is, amelyet főként a parasztság tájékoztatására adtak ki.

Károlyi Mihályról már 1918 januárjában cikket írt, amelyben „szívünkben nőtt és daczból, függetlenségből, virtusból való figurának” nevezte, s mérföldjelzőnek a Rákócziak óta a magyar politikában. Már akkor benne látta a nemzet reménységét, holnapját. A polgári demokratikus forradalom győzelme után is elsősorban Károlyit tekintette az előrehaladás legfőbb biztosítékának. Legterjedelmesebb, s talán legjellemzőbb írása ebből a korszakból az a riportfüzete, amelyben éppen Károlyi saját birtokán megkezdett földosztásáról számolt be (*A kápolnai földosztás*). A földkérdés rendezését már a háború idején is a legsürgősebb feladatnak tartotta. Most is úgy tekintette, mint a magyar parasztság évszázados vágyainak teljesülését, de nagy jelentőségűnek látta a néptömegek megnyerésének, s ezáltal a köztársaság megszilárdításának szempontjából is.

A Tanácsköztársaság kikiáltása után lelkes cikkekben méltatta a forradalom győzelmét. Egyik írásában a forradalmat előkészítő orosz írókat állította példaképül a magyar írástudók elé, s ő maga is rendkívüli érdeklődéssel figyelte a fiatal szovjet köztársaságból érkező híreket. Mint Móricz Zsigmond, ő is sokat utazott ezekben a hónapokban, s mindenütt az új élet indulásának jeleit kutatta. Riportfüzetet adott ki a Fejér megyei termelőszövetkezeti mozgalomról. Ebben írta többek között a következő sorokat: „Ezek a földek csak görnyedésre tanították a derekat eddig. Ezentúl arra is megtanítja a föld a dolgozókat, hogyan kell a derekukat kiegyenesíteni.” Hirdette, hogy el kellett jönnie a forradalomnak, hogy „tovább lehessen élni a tisztességes embernek”.

Látta a Tanácsköztársaság fenyegetett helyzetét, a külső és belső erők készlődését, de ez sem rettentette vissza: „Jöjjön bár milliója az ellenségnek a szabaddá lett Magyarország ellen, a mai szabadságnak, emberi messzilátásnak, jövendőnek a délibábját nem sötétítheti el sem a fegyverek sűrűje, sem a felkoncolt régi világ hydra-tagjainak megmozdulása. Ennek a mostani világnak sem ízét, sem javát, sem ígéretét többé nem verheti ki semmi ennek a mai nemzedéknek az emlékezetéből.”

Utolsó korszaka (1920–1933)

Az ellenforradalmi rendszer hatalomra jutása után megtört Krúdy pályájának íve. Nemcsak emberi-világnézeti reményei veszttek el, íróilag sem találta többé a helyét. Külföldre nem ment, inkább belső emigrációba húzódott vissza, a támadásokat azonban így sem kerülhette el. S ha az ellene irányuló acsarkodások egy idő után el is csitultak, a kialakuló új légkör semmiképpen sem kedvezett sajátos hangú művészete továbbfejlődésének. Az a világ, amelyben ő olyan otthonosan mozgott, a világháborúval végképp lezáródott, s a 20-as évek magyar viszonyai között egyre idegenebbül érezte magát. Még alig múlt 40 éves, s máris úgy tűnhetett számára, hogy kiöregedett korából. Rossz közérzetét még csak tetézte, hogy korábbi legendás fizikai ereje is apadóban volt, többször betegeskedett, s egyre gyakrabban kellett szanatóriumba vonulnia.

Talán még az igaztalan vádaskodásnál is fájdalmasabban érintette, hogy a szerkesztők és kiadók nem vállalkoztak új műveinek megjelentetésére. Elszigetelődése nemcsak írói önbecsülését sértette, hanem egzisztenciálisan is súlyos helyzetbe sodorta Krúdyt. Még *Álmoskönyv* (1920) írására is vállalkozott, tartósan azonban ez sem segített rajta.

Pályájának ebben a válságos időszakában figyelme a történelem felé fordult, 1922-ben jelent meg az *Ál-Petőfi*, 23-ban a *Rózsa Sándor* és a *Repülj fecs-kém*, 25-ben *A templárius* és a *Jockey-Club*, 26-ban a *Mohács*, 29-ben a *Festett király* s 30-ban *Az első Habsburg*. Legjelentősebb történelmi témájú műve a mohácsi csatavesztés négyszázadik évfordulója alkalmából elkezdett trilógia (*Mohács*, *Festett király*, *Az első Habsburg*), amely később *Három király* összefoglaló címen jelent meg.

Bármennyire jellemző is pályaszakaszára a történelmi érdeklődés, ebben a korszakában sem ezek az írások jelentették Krúdy művészetének csúcsait, hanem az *N. N.*, a *Hét bagoly*, a *Boldogult úrfikoromban* című regények és az utolsó évek nagy novellái, amelyek *Az élet álom* című kötetben jelentek meg. Ezek a művek nemcsak egyenrangú társai az alkotói fénykorban született írásoknak, hanem több vonatkozásban túl is szárnyalják azokat, elmélyültebben, kristályosabban mutatják korábbi művészi erőneveit.

Az *N. N* (1922) egyik leglíraibb regénye. Ebben a művében vallott legkedvetlenebbül saját magáról, gyermek- és ifjúkori emlékeiről, nosztalgikus elégiával szólt a szülőföldjéről, a Nyírségről, ahová mindig visszavágyott.

Emlékező, a félmúltat idéző regény a *Hét bagoly* is (1922), amelyben a századvég és a századforduló pesti irodalmi életét eleveníti meg nagyon hitelesen, sok személyes vonatkozással. Összefüggő cselekménye alig van a műnek, de kísérteties pontosságú rajzát adja az egykori irodalmi kávéházak és kiskocsmák világának.

Hasonló miliő alkotja utolsó nagy regényének, a *Boldogult úrfikoromban* (1930) című művének színterét is. A mű cselekménye egyetlen nap története. A színhely egy terézvárosi söröző, ahol felvonulnak előttünk a magyar polgárság tipikus képviselői. Ez a regény tulajdonképpen Móricz *Kivilágos kivrattigjának* városi-polgári környezetbe helyezett mása. Móricznál a vidéki dzsentrí haláltáncát látjuk egyetlen átmulatott éjszakába sűrítve, Krúdy polgári „hősei” reggeltől estig mulatoznak, esznek-isznak. Ez a polgári mulatozás nem olyan vad, fékevesztett tivornya, mint Móricz „úri-murija”, a kifejlet azonban ugyanolyan tragikus. Itt is azt érezzük, amit Móricz regényének végén, az egész napi mulatozás eleve hiábavaló tiltakozás volt a könyörtelen, megmásíthatatlan ítélet ellen, amely már rég elhangzott fölöttünk.

A regények sorát ebben a korszakában is végigkísérték kitűnő novellái. Számszerűleg talán kevesebbet írt, mint fiatalságának fékezhetetlen lázában, az öregedő Krúdy tehetsége azonban elmélyült, mondanivalója emberibb és egyetemesebb lett, stílusa kristályossá tisztult, egyszerűbbé, tömörebbé vált, korábbi szecessziós sallangjai lehulltak. Egyre érettebb derűvel tanított az élet élvezésére, s szinte a keleti bölcsek nyugalmaival vallott életről és halálról, a jó ételekről és a szerelemről (*A pincér álma, A hírlapíró és a halál, Utolsó szivar az Arabs Szürkénél* stb.). Ezekben a művekben érett igazán klasszikussá Krúdy művészete.

Utolsó éveiben – a tolla alól kikerülő nagy művek ellenére is – egyre mélyebb elszigeteltségbe jutott a margitszigeti, majd óbudai remeteségében sokat betegeskedő, nyomorgó író. Jellemző, hogy ebben a korszakában több regényét, köztük igazán jelentős műveket is, csak folytatásokban tudott megjelentetni, kiadót már nem talált rá (*Valakit elvisz az ördög*, 1928; *Etel király kincse*, 1931; *A tiszzaeszlári Solymosi Eszter*, 1931; *Purgatórium*, 1933). Legérettebb novelláit

tartalmazó kötet, *Az élet álom* is csak a szerző saját kiadásában jelenhetett meg 1931-ben.

Elszigeteltségén még az sem változtatott sokat, hogy az utolsó esztendőiben – íróársai elismeréseképpen – kétszer is rámosolygott a szerencse. 1930-ban az elsők között kapta meg a *Baumgarten-díjat*, majd 1932-ben, Kosztolányi kezdeményezésére, neki ítélték oda – Móricz Zsigmonddal megosztva – a *Rothermere-díjat*. Ezek kétségtelenül rangos megbecsülést fejeztek ki, alapvetően azonban nem változtattak az eladósodott író sanyarú anyagi helyzetén. Közismert adat, hogy utolsó napjaiban gyertyafény mellett dolgozott, mert felgyülemlett hátraléka miatt kikapcsolták a villanyát. 1933. május 12-én halt meg.

Halála után megjelentek a hivatal emberei, és számba vették hagyatékát. Gyorsan végezhettek, nem akadt sok dolguk. Két csíkos nadrág, egy fekete zakó, egy barna szvetter, nyolc ing, egy szürke felöltő, két nadrágtartó, egy zöld és egy szürke kalap s még néhány apróság. Szívszorító lista. A magyar írókat a múltban általában nem kényeztette el a sors, mégis alig lehetne olyat találni, aki ilyen megrendítően kevés leltározni valót hagyott volna maga után.

De ha a leltározókat és hitelezőket nem is elégíthette ki ez a hagyaték, az olvasóközönség nem lehetett elégedetlen szellemi örökségével. Csak 55 évet élt, mégis – ma már ezt nyugodtan kimondhatjuk – a XX. század egyik legnagyobb és legértékesebb írói teljesítményét hagyta utókorára, s bár könyvkiadásunk és irodalomtudományunk az utóbbi két évtizedben sokat tett e hatalmas életmű birtokbavételéért, az író születésének századik évfordulóján még mindig van leltározni valónk.

(1978)

A novellista Krúdy első lépései a városi-polgári irodalom sodrában

A Krúdy-irodalomban meglehetősen elterjedt, szinte általánosan elfogadott nézet, hogy Krúdy pályája elején Mikszáth nyomán indult. Letagadhatatlan, hogy mint a századforduló szinte valamennyi írójára, Mikszáth jelentős hatással volt Krúdy írói fejlődésére is. Krúdy írói pályáját a Mikszáth-hatás kezdetétől számítani azonban azt jelenti, hogy egyszerűen figyelmen kívül hagyjuk indulásának remekművekben ugyan még nem bővelkedő, de rendkívül termékeny s kiforratlanságai ellenére is nagyon érdekes, izgalmas szakaszát.

Mikszáth hatása csak 1900 körül jelentkezik észrevehetően Krúdynál, és akkor majdnem egy évtizedre ki is lendíti eredeti irányából. 1900-ban azonban már szerényen számolva is 6-7 éves írói múlt áll Krúdy mögött, ami körülbelül félezer novellát és néhány kisregényt jelent, egyéb irodalmi tevékenységéről nem is beszélve. Nemcsak mennyiségi szempontból érdemel azonban figyelmet már e korai pályaszakaszának termése sem, hanem sokkal inkább azért, mert ezeknek az első éveknek az írásaiban – ha csak csíra formájában is – sok minden ott van már a későbbi, a Mikszáth-hatás kora utáni, véglegesen magára talált, érett Krúdyból. Ezért is nevezhetjük a Mikszáth-hatás korát kitérőnek, elkanyarodásának. S ha az eddiginél nagyobb figyelemmel fordulunk a kezdeti évek útkereső tapogatózásai felé, könnyebben megértjük majd az 1908–1910 körül bekövetkező fordulatot is Krúdy művészetében.

Kimutathatóan ismerte és szerette már diákkorában is Jókait, Mikszáthot, a kezdő Krúdy mégsem az ő nyomukon indul. Inkább külföldi mestereket választ, Dickens-t, Thackeray-t, Maupassant-t, Turgenyevet, legfőképpen pedig Zolát, akiről már diákkorában több cikke, ismertetése jelent meg. Zola és általában a külföldi naturalisták hatása a 90-es években különben is megerősödik. Ez persze nem véletlen. S nem is pusztán csak irodalmi hatások befogadásáról van szó. Nyilvánvaló összefüggés áll itt fenn a kapitalizmus nagyobb arányú fejlődése, Budapest igazi világvárossá növekedése, és a nagyvárosok hétköznapi embereinek sorsát ábrázoló naturalista irodalom hatásának megerősödése között. Míg korábban legfeljebb csak Bródy Sándor tekinthető nálunk a zolai naturalizmus követőjének, a 90-es években már egész sor író csatlakozik a naturalista iskolához. Bródy mellett

főként Kóbor Tamást, Justh Zsigmondot, Thúry Zoltánt, valamivel későbből pedig Révész Bélát, Molnár Ferencet, Barta Lajost, Bíró Lajost, Szomory Dezsőt szokták itt emlegetni. (V. ö. Czine Mihály: *A századforduló naturalizmusa. Körtárs*, 1959. 5. sz.)

Krúdyt persze nem tekinthetjük vérbeli naturalistának pályája elején sem. Már a kezdet kezdetén is sok minden egyéb színezi művészetét, főként a szentimentalizmus, a romantika, valami biedermeieres finomkodás, stílusára pedig már ekkor is elsősorban az impresszionizmus nyomja rá bélyegét. A fiatal Krúdy azonban nemcsak ismeri ezeket az írókat, amit többek között a Justh Zsigmond halála alkalmából írt ügyes kis tanulmánya is bizonyít (*Debreceni Ellenőr*, 1894. október 11.), hanem kora írói és irodalmi irányzatai közül ezekhez vonzódik leginkább, ezekhez érzi magát legközelebb, s ehhez a kibontakozó városi-polgári irodalomhoz csatlakozik ő is. Nem annyira elvi deklarációk, nyilatkozatok bizonyítják ezt, mint inkább novelláinak tematikája. Míg 1900 után, a Mikszáth-hatás korában fő témája a régi köznemesi élet, elsősorban a nyírségi dzsentrivilág hanyatlásának rajza lesz, ekkor legtöbb írásában városi kisemberek, szürke kispolgárok, hivatalnokok és kereskedők életét választja témául. S hogy mennyire tudatos benne ez a realista-naturalista igény, a kisemberek világa felé való fordulás, azt elvileg is megfogalmazza egy még diák korában írott cikkében, amelyben a régi és új irodalom különbségeit vizsgálva, ilyen gondolatokat vet papírra: „Az arisztokrácia irodalmi csillaga letűnt. A téma kimerült és már a legnaivabb jegyzőkisasszonyok sem lelkesednek a bárónők vagy hercegnők esti sétáin... A hercegnőket felváltották a színésznők, a színésznőket felváltotta az élet, az igazi élet. Többé nem titok már az olvasók előtt sem, hogy micsoda társalgás folyik esténként Ottóváry grófnő szalonjában, és arra sem kíváncsiak, hogy Matild bárókisasszony az első fejezet bekezdő soraiban elővezetteti Hektor paripáját és lovaglásra indul, hogy vajon a kiserdő fasoraiban találkozni fog-e a magas, fekete gróffal, ki tegnap a szalonban egy levélkét kézbesített neki... Oh, az olvasók nem kíváncsiak és gúnyos kacajjal dobják félre a regényt, amelyik így indult. A bárókisasszony kilovagolhat, és találkozhatik is a magas gróffal a jelzett helyen, az olvasók ezt nem tudják meg. És ez jól van így... Kükemezey Stefánia hiába kocsizik végig reggelenként a kastély parkjának kavicsos utain, nem jegyzik fel többé a hosszú hajú regényírók... Az irodalom a fény és a pompa helyett inkább a sötétséget veszi észre az életben...

Afölött, hogy az arisztokrácia kibukott az irodalomból, nincs mit sajnálkozni. Ez volt a dolgok természetes rendje. A legtemperamentumosabb örgróf sem volna képes ma betölteni egy regényhős helyét és csütörtököt vallana szereplése a legmindennaposabb próbatémák előtt, melyeket például Lange úr, a Neustädter és Tsa. Segédkönyvelője megold fényesen. Mert Lange úr, feltehetjük, ismeri az életet, és szemüveget hord, míg ellenben a szőke Elemér nem csinál egyebet a regényben, mint esetleg születik, elszegényedik és föbe lövi magát.” (*Szegény arisztokrácia. Debreceni Ellenőr*, 1895. június 4.)

Félreérthetetlen, világos állásfoglalás ez. Az egyik oldalon Ottóváry grófnő, Matild bárókisasszony, Kükemezey Stefánia és Elemér gróf, a másik oldalon a szemüveges Lange segédkönyvelő, s az író habozás nélkül az utóbbi oldalára áll, mert csak ott sejt igazi, író tollára méltó életet. A 17 éves Krúdy meglepő éleslátása és ítélőképessége mellett azonban megcsodálhatjuk cikke stílusának már-már a paródia határát súroló finom iróniáját is, ahogyan a korabeli nemesi irodalom una-lomig csépelte sémáit és sztereotip figuráit nevetségessé teszi. Igaz, könnyebb elvi deklarációkat, programnyilatkozatokat fogalmazni, mint a helyes célkitűzéseket művekben ábrázolni, megvalósítani. Krúdynál is találunk szórványosan olyan el-beszéléseket, amelyek nem ennek a világos programnak a jegyében születtek, első korszakában azonban mégis ez a városi-polgári irányzat az uralkodó, a realista-naturalista tendencia nyomja rá bélyegét a legtöbb művére.

A következőkben ennek az 1900-ig tartó korszaknak első szakaszát, az írói pályán tett első tapogatózó lépéseket, az indulás legizgalmasabb pillanatait próbáljuk megközelíteni, amikor a diák Krúdy novellisztikáját tekintjük át. Már bevezetésül is hangsúlyoznunk kell azonban, hogy ezek a diákkori írások nem remek-művek. Ha írójuk pár évvel később meghal, vagy abbahagyja az írást, ezekkel a művekkel semmi dolga nem lenne az irodalomtörténetnek. Értékük nem önma-gukban van. Értékessé, helyesebben figyelemre méltókká az teszi őket, hogy utánuk szerzőjük igazi remekműveket is alkotott.

A fiatal Krúdy novelláinak olvasása közben talán a legelső, ami okvetlenül feltűnik, az, hogy ezek a novellák mennyire nem fiatalosak. Nem mintha nem lenne közöttük éppen elég gyenge, sőt nagyon is kezdetleges írás. Akad ilyen is leg-alább annyi, mint akármelyik más író első próbálkozásai között. Krúdy azonban egyenesen menekül fiatalsága elől. Ahogyan az életben is általában mindig

idősebbnek igyekszik magát feltüntetni pályája elején, írásaiban is legszívesebben a már mindent megpróbált, s egy kicsit mindenből ki is ábrándult, enyhén cinikus koravénség pózában tetszeleg. Ez a minden áron felnőttnek látszani akarás, ez a sokszor mesterkéltnagyoskodás egész írói attitűdjében megfigyelhető, leginkább azonban talán mégis témaválasztásában érhető tetten.

Krúdy szinte már gyermekkorától kezdve az irodalom bűvkörében élt. Nem csodálkozhatunk hát, hogy legtöbb elbeszélésének tárgyát is ebből a körből meríti, leggyakoribb hősei fiatal költők és öreg hírlapírók. Alakjait nagyon kevés egyénítő vonással ruházza fel, így ritka is az igazi hős-vér figurája. Poétahősei egy kicsit mind Reviczkyre emlékeztetnek, s hogy ez nem véletlen találkozás, arra maga az író is többször utal. Több novellája előtt is találunk Reviczky-strófákat, sorokat mottóul, másutt meg egyenesen maga hasonlítja hősét a tragikus sorsú költőéhez. Közös tulajdonságuk ezeknek a poéta-alakoknak, hogy a társadalom periferiáján élnek, nyomorognak, szűk hónaposszobákban, esetleg padlásszobákban laknak, de még Petőfi Szilveszterénél is boldogtalanabbak, mert nem szörik utánuk imádott kedvesük, hogy megossza velük kitaszítottságukat és szegénységüket. Éppen ellenkezőleg. Szegénységük miatt rendszerint szerelmükben is csalódnuk kell. *Annuska férjhez megy* című novellájának (*Szabadság*, 1895. január 22.) hőse sem lehet boldog, hiába viszonozza szerelmét kedvese. Lakbérhátralékát sem tudja kifizetni, nem hogy családot alapíthatna, hiába írja hát György a lángoló szerelmes verseket, Annuska a mamára hallgat, férjhez megy egy bácskai földesúrhoz. Látszólag az író is a lány megoldása mellett van. A józanság felülkerekedését dicséri az álmodozó, haszontalan romantika felett. Azt a polgári józanságot, életrevalóságot magasztalja itt a művész élehetlenségével szemben, amelyet egyrészt olyan mélységesen megvet, másrésztől azonban egy kicsit talán maga is irigyel. Ha a novellának nincs is határozott szociális kicsengése, az ábrázolásban megbúvó ironia félreismerhetetlenül társadalmi gyökerű. Az író rezignált kiábrándultsága, dezilluzionizmusa már önmagában is a társadalmi rend iránti bizalmatlanságról árulkodik, arról a felismerésről, hogy a kapitalizmus világában nincs létjogosultsága az idill semmilyen formájának, a szerelmi idillnek sem.

Ugyanez a téma még sokféle változatban jelenik meg a fiatal Krúdy írásaiban. (*Az esték romantikája*. Debreceni Ellenőr, 1894. november 6., *Költő és tündér*. u. o. 1895. január 23., *Hajnal az utcán*. u. o. 1895. szeptember 2.) Mindegyik

a költősors boldogtalanságát, reménytelenségét példázza. De hősei nemcsak az el nem ért szerelem miatt szenvednek. A *Mese egy vén emberről* című elbeszélés öreg írója azért lesz öngyilkos, mert a végrehajtó éppen azon a napon kopogtat nála, amelyen 42 év előtt első verse megjelent.

Kiábrándultságával, dezilluzionizmusával függ össze, hogy gyakran ábrázol olyan költőket, írókat, akik a meg nem értés, a méltatlan közöny s a nyomorúság elől menekülve, hátat fordítanak a művészi pályának, lemondanak ábrándjaikról, tisztességes polgári foglalkozást választanak. Így tesz például a *Vén fiú* című novella (*Debreceni Ellenőr*, 1894. szeptember 7.) hőse, Fürdő Ede költő és hírlapíró is, aki megelégedve a költősors sok nyomorúságát, addig próbálkozik a szegénységtől való szabadulás kalandosabb lehetőségeivel, míg végül is megadja magát sorsának, hazamegy vidékre, érdekházasságot köt, s felesége birtokának visszaperlésével foglalkozik, pedig előbb még ilyeneket mondott barátjának: „Édes fiam, én szocialista leszek.” Ugyanez a téma jelenik meg – kis változtatással – *A poéta regénye* című elbeszélésében is. (U. o. 1894. október 15.) A padlásszoba romantikáját, a versek és tárcák írását itt is a polgári biztonságot és kényelmet nyújtó házassággal cseréli fel az ábrázolt poéta. Nehéz eldönteni, van-e szerepe a téma gyakoriságában Krúdy egyéni dilemmájának. Kétségtelennek látszik azonban, hogy a fiatal íróban magában is sokat viaskodott a bohém vér és a polgári józanság, az írói elhivatottság érzése és a „főispáni pálya” kecsegtető kilátása, ahogy arról maga is megemlékezik egy előfizetési felhívásában. Ő azonban inkább azokhoz a hőseihez hasonlítható, akik hiába kísérlik meg kiszakítani magukat a redakciók és füstös kávéházak éjszakai világából, hiába akarnak komoly polgár emberekké lenni, nyugtalan végük mindig visszaüzi őket bohém társaikhoz. (Pl. *Dezső aszkéta lesz*. *Orsova*, 1895. február 3.)

Ezt a bohém éjszakai világot különben is előszeretettel rajzolja Krúdy. Novellái cselekményének, vagy legalább a kerettörténetnek a színhelye leggyakrabban a kávéház, vagy az éjszakai város utcái. Már elbeszéléseinek címei is sokat sejtetnek ebben a vonatkozásban: *Az esték romantikája*, *Éjszakák*, *Éjszakák az utcán*, *Éjfél utáni hangulatok*, *Hajnali történet*, *Hajnal az utcán* stb. Különösen két szempontból érdemelnek figyelmet ezek a művészileg különben még meglehetősen jelentéktelen novellák. Egyrészt önéletrajzi vonatkozásaik, másrészt az érett Krúdy-művekkel való hangulati rokonságuk miatt. Más témájú fiatalkori Krúdy-írások is

tartalmaznak helyenként autobiográfiai elemeket, ifjúkori novellisztikájában azonban még általában nehéz szétválasztani egyéni átéléseinek visszatükröződését és olvasmányélményeinek hatását. A kávéházak, éjjeli mulatóhelyek bohém, lump világának rajzában azonban lehetetlen rá nem ismernünk Krúdy későbbi életformájának előképére. Ő maga csak debreceni újságíró korában dobja oda magát véglegesen az alkoholnak, és az éjszaka egyéb mámorainak, az éjszakai hangulatképek gyakorisága, a vissza-visszatérő lumpolási motívumok azonban azt sejtetik, hogy már a diák Krúdy is belekóstolhatott az éjszakai élet titkaiba. Egyik legárulkodóbb írása ebben a vonatkozásban *Éjszakák az utcán* című novellája. (*Debreceni Reggeli Újság*, 1895. június 1.) Höse Péter, a fiatal író, aki teljesen a kávéházi bohém élet rabja, az éjszakákat mindig átlumpolja, csak a cigarettafüst és az alkoholgőz kékes ködében érzi jól magát. Pedig valamikor nem szerette az italt, de egy vén kávéházi róka, egy öreg korhely kocsmatöltelék rászoktatta az ivásra, megkedveltette vele az éjszakázás örömeit. Aligha tévedünk, amikor az ilyen és ehhez hasonló alakokban és helyzetekben a fiatal Krúdy és öreg korhely cimborái, Kálnay László és Dálnoki Gaál Gyula alakjára ismerünk.

Az önéletrajzi vonatkozások mellett figyelmet érdemelnek ezek az ifjúkori novellák azért is, mert bennük a késői nagy Krúdy-művek előfutárait szemlélhetjük. Ezek az egészen korai írások azt mutatják, hogy Krúdy már akkor rátalált művészetének legsajátabb világára, arra, amely pályája második felében legérettebb, legjellegzetesebb alkotásainak, a *Hét bagoly* és a *Boldogult úrfikoromban* című regényeknek, s *Az élet álom* emlékezetes nagy novelláinak is színterül, keretül szolgált.

A költősors boldogtalansága, a redakciók és az éjszakai kávéházak világa mellett legtöbbet foglalkoztatja a fiatal Krúdyt a férfi és nő viszonya. Érdekes, s egyben jellemző is azonban, hogy fiatalok ifjonti szerelmével alig találkozunk nála, s ha kivételesen van is ilyen, az sem a megtalált boldogsággal, happy-enddel végződik, hanem rendszerint tragédiába fullad. Talán csak a *János és Mari története* és a *Mi lesz a láncvirágból?* című írások kivételek. Az előbbi egy házassággal végződő idillikus, szép szerelem története, az utóbbi novella ifjú höse azonban, akiből szülei mindenáron papot akarnak nevelni, már csak úgy tudja elérni a boldogságot, hogy ott hagyva a teológiát, megszökik kedvesével a szülők haragja elől. *A papkisasszonyok* ifjú szerelmeseinek boldogságát pedig már igazi tragédia

felhőzi. A sivár hegyi faluban élő két papleány, Anna és Mariska egyszerre szeret bele a városi diákoskodás után hazakerülő szomszéd fiúba, s mikor az Annát választja, a csalódott Mariska bánatában a folyóba ugrik.

Sokkal gyakrabban ábrázolja Krúdy férfi és nő viszonyát a házasság után, sőt rendszerint már a házasság válságának, felbomlásának korszakában. Már első, teljes nevével megjelent novellája is ebbe a témakörbe tartozik, s később is, egész első írói korszakában újra és újra visszatér ehhez a tárgykörhöz. Azon túl, hogy a koraérett, szexuális kérdések iránt különösen fogékony fiatal író személyesen is rendkívül izgathatta ez a probléma, nyilván inspiráló szerepet játszottak itt olvasmányélményei is. A századvég polgári irodalmának központi kérdése a házasság válsága, regényben és drámában egyaránt a családi háromszög problematikája körül forog minden. Nemcsak szórakoztató, olcsó bestseller-irodalom variálgatja ezt a témát szüntelen, még a legnagyobbaknál is gyakran találkozunk vele. Tolsztoj *Karenina Annájától* Ibsen drámáig akad bőségesen példa. A nagy realista írók ezt a témát is úgy tudják megformálni, hogy kritikájuk az egész társadalom életébe belevilágít. Nemcsak morális kérdéseket látnak a férfi és a nő viszonyában, egy-egy házasság felbomlásának folyamatában az egész polgári társadalom válságát, lezüllését érzékeltetni tudják.

Krúdy alig lát meg még valamit mindebből. A kis terjedelmű tárcanovella, a rajz egyébként sem igen alkalmas a műfaj összetett társadalmi problémák mélyebb ábrázolására. Inkább csak felületi jelenségeket mutat be, a nagy összefüggések feltárása nélkül. E novellatípus általános sémája a fiatal Krúdynál: a házastársak elhidegülnek egymástól, s akkor jön egy másik férfi, és az asszony egy szép napon megszökik vele férjétől. Kisebb-nagyobb változtatással ez az alaphelyzet ismétlődik egész sor novellában. (*A jó barát*. Orsova. 1893. december 10., *Thewr Ádám*. u. o. 1893. december 24., *A fészek regéje*. Debreceni Ellenőr, 1894. október 20., *Hajnali történet*. u. o. 1894. október 4., *A szomszéd szobaúr*. Orsova, 1895. január 13., *Csak egy asszonyért*. u. o. 1895. január 27., *Köd*. Debreceni Reggeli Újság, 1895. június 13.)

Ha a mélyebb társadalmi és lélektani motivációval legtöbbször adós is marad még a fiatal író, s inkább csak az asszonyok könnyűvérűségében látja a házasság bomlásának okát, akadnak azért már ezek között is olyan elbeszélések, amelyekben szociális kérdéseket is érint. Főként két probléma foglalkoztatja gyakran

ebben a vonatkozásban, az érdekházasság és a női egyenjogúság kérdése. Helyesen látja meg, hogy a házasságok jelentékeny része azért jut válságba, mert nem az igazi szerelem, hanem csupán az anyagi érdek kapcsolja egybe. A polgári társadalom erkölce nemcsak szemet hunyt az érdekházasságok fölött, hanem szinte általános gyakorlattá, majdnem azt lehetne mondani, államilag kötelezővé tette. (Gondoljunk például a tisztai házasságok úgynevezett kaució követelményeire.)

Krúdy számos novellájában megrajzolja az érdekházasság rabságában sínylő házastársak vergődését, tragédiáját. (*A hetedik szimfónia*, *Riczi*, *Demi monde* stb.) A házasságtörés legtöbbször úgy jelentkezik ezekben az elbeszélésekben, mint kiút-keresés, vagy egyenesen elégtétel szerzése. A lázadás egy fajtája ez, nemcsak vagy nem elsősorban a házastárs, hanem az egész képmutató társadalom ellen. Épp ezért nem ritka eset, hogy ilyen hősei szándékosan keresik a nyílt, hangos botrányt, mert így érhetik el leginkább céljukat, így rúghatják fel a társadalom rájuk kényszerített, hazug álerkölcét.

Szorosan összefügg ezzel a férfi és a nő egyenjogúságának kérdése is, amely különben a századvég egyik állandóan felszínen levő problémája. A már említett külföldi írók műveiben is gyakran felbukkan ez a komplexum, legfőképpen Ibsennél. A fiatal Krúdy pedig nemcsak novelláiban, hanem egy vezércikkében közvetlenül is megfogalmazza pozitív állásfoglalását. Cikkére az az esemény adott alkalmat, hogy a budapesti egyetemen az orvosi, gyógyszerészi és tanári pályákat megnyitották a nők előtt is. Krúdy a haladás nagyszerű diadalaként ünnepli az eseményt, s némi rajongó, naiv túlzással a „század leghatalmasabb alkotásának” nevezi a reformot. (*Wlassics Gyula reformja*. *Debreceni Ellenőr*, 1895. november 27.) Novelláiban még nem fejeződik ki ilyen határozottan és egyértelműen állásfoglalása, azonban szépirodalmi műveiben is ábrázolja a nők elnyomottságát, kiszolgáltatottságát. Nőalakjainak könnyűvérűsége nem valamiféle velük született erkölcsi romlottságból ered, hanem legtöbbször a férfi zsarnoksága elleni lázadás megnyilvánulása. Ott láznak, ahol leginkább egyenrangúnak érzik magukat a férfival, a szerelemben. A novellák végén ismétlődő szökési jelenetek kétségtelenül inkább a romantika kelléktárából valók, jelképes erejüknel fogva azonban mégis a fő mondanivalót húzzák alá. Az önálló, független élet utáni vágy, a kiszolgáltatottság nyűgéből való szabadulás akarása fejeződik ki ezekben a szökésekben.

Az érdekházasság és a férfi-zsarnokság rabságában vergődő vagy abból menekülni akaró asszonyok mellett gyakran ábrázolja Krúdy a bukott nő sorsát is. Ha az előbbi témákkal kapcsolatban is szükségesnek láttuk a világirodalmi példák emlegetését, itt egyenesen elkerülhetetlennek kell azt mondanunk. Nem a pozitívista irodalomtörténetben gyakorlattá vált, erőszakolt párhuzamkeresésekről van itt szó, hanem a fiatal író olvasmányélményeinek és műveinek olyan korrelációjáról, amely sok mindent elárul a kezdő Krúdy tájékozódásáról, irányt kereső tapogatózásairól. A bukott nő állandóan visszatérő alakja a polgári irodalomnak. Flaubert-től Zoláig, Dumas-tól Dosztojevszkijig világnézet, művészi felfogás, irodalmi irány és érték tekintetében egyaránt rendkívül széles skáláját sorolhatnánk fel a téma nagy feldolgozóinak. A gyakoriság legfőbb oka, hogy a prostituáltak sorsának bemutatása mindig jó alkalmat nyújtott a társadalom álerkölcének leleplezésére. Másrészt később divattá is válik. Nem véletlen, hogy egymás után születnek meg zenei feldolgozásaik is (*Manon Lescaut*, *Traviata*). De nemcsak külföldön találkozunk vele, a századvég polgárosodó magyar irodalmában is egyre gyakrabban felbukkan. Elég talán Reviczky híres perdita-ciklusára hivatkozni. Krúdy kimutathatóan ismeri mind a külföldi, mind a haza irodalmi példákat, s már diákkori novelláiban megtaláljuk a bukott nő szinte valamennyi típusát Bovarynétól Gautier Margiton át egészen az Assomoir Gervaise-éig. Érdekes, hogy példáit legtöbbször nem is rejtegeti, sőt maga utal mintáira. *Boulevard történet* című elbeszélése (*Orsova*, 1894. április 29., május 6., 13.) pl. nem más, mint a kaméliás hölgy történetének alig módosított változata. Egy festő mondja el benne, első személyben, párizsi emlékeit, tragikus szerelmének történetét. Elmondja, hogyan ismerkedett meg Maryvel, aki grisette volt Párizsban. A leány eleinte menekült előle, később azonban a szerelem benne is felülkerekedett a józan ész aggályain. Párizs mellett, egy kis vadszőlős házban laktak, félrehúzódva a világtól, csak szerelmüknek hódolva. A rajongó, nagy érzésben Mary teljesen megtisztult, gyermekét is magához vette. Már-már úgy látszott, boldogságuk mindvégig zavartalan lesz, a tüdőbaj azonban nem kegyelmezett. Mary betegsége és halála szinte teljesen megegyezik Dumas leírásával. Különben maga Krúdy is utal a kaméliás hölgy történetére, halála előtt Mary kimegy a Père Lachaise temetőbe, Gautier Margit sírjához, halála után pedig oda temetik őt is, a nevezetes sír szomszédságába.

Máskor nem a mű egész cselekménye mutat rokonságot valamely nagy példával, hanem egy-egy motívum árulkodik félreismerhetetlenül az illető mintákról. *Történet, amelyiknek nincs vége* című elbeszélése (Debreceni *Ellenőr*, 1895. április 22-23.) egy törvényszéki tárgyalás keretében mutatja be egy tragikus szerelem történetét. A férfi, Rika Sándor, több lövéssel megsebesítette volt szerelmét, aki vel valamikor nagyon boldog volt, aki azonban később hűtlenül elhagyta őt. Az ügyész vádbeszéde után az asszony szólal fel, és Rika felmentését kéri. Azt hazudja, hogy önmagát lőtte meg. Ha itt nem is olyan egyértelmű az eredetire való utalás, mint az előbbi példa esetében, aligha lehet ezt a novellát elolvasni anélkül, hogy föl ne idéződnék bennünk Julien Sorel és de Rénalné tragikusan szép szerelme. A *Demi monde* (Orsova. 1895. április 6., 28., május 5.) hősnője viszont teljesen zolai figura. Szegény kalaposlány volt. Kishivatalnokhoz ment feleségül. Két férfi között hányódik, férje halála után pedig az utcára kerül, teljesen elzüllik, mint az Assomoir Gervaise-e.

A téma jellegéből következik, hogy már ezekben a novellákban is sok társadalmi kérdést érint a fiatal író. Vannak azonban olyan írásai is ebből a korszakából, amelyekben a szociális kérdések ábrázolása foglalja el a központi helyet. Különösen a *Debreceni Ellenőrrel* való kapcsolatba kerülése után nő meg az érdeklődése a társadalmi problémák iránt, s ebben nyilván Gáspár Imrének van döntő szerepe. Gáspár ugyanis nemcsak csábító és buzdító levelet írt Krúdynak, hanem leveleiben és szerkesztői üzeneteiben egyaránt értékes útmutatásokat is adott a fiatal íróknak. Egyik önéletrajzában maga Krúdy is megemlékezik erről a nevelő munkáról: „Gáspár Imre volt az első főnököm, korrigálóm, irányítóm Debrecenben, az ottani szabadelvű párt lapjánál. Csodálatos leveleit, amelyekben útmutatást adott olvasmányaimhoz, ma is őrzöm.” (Önéletrajz 1923-ból.) Ezeket a leveleket sajnos nem ismerjük. Hatásukból, és a velük egykorú szerkesztői üzenetekből azonban megglehetősen biztonsággal következtethetünk tartalmukra. Szinte kétségtelennek látszik, hogy Gáspár a realista ábrázolás és a szociális kérdések meglátása felé igyekszik terelni Krúdy figyelmét. Krúdyra is teljes mértékben érvényes az, amit Sziklay László Gáspár és a fiatal írók viszonyával kapcsolatban általában megállapít: „Gáspártól a nála jelentkező fiatalok sok indítást kaphattak éppen abban az irányban, amely őket a hivatalos irodalom „nép-nemzeti” irányától új, városias – hogy úgy mondjuk: „nyugatias” – ízlés felé terelte. Ugyanakkor azonban nem a

nyugaton akkor már hanyatlásnak indult holdvilágkórság, ábrándozó miszticizmus felé. Ennek Gáspár – legalábbis leveleiben, tanulmányaiban, kritikáiban – esküdt ellensége. Az akkor már közhelyszerű szentimentális „kaméliás hölgy költészetet” is megveti, a bukott nőről írni is csak akkor van értelme, ha azzal vádiratot szerkesztünk a társadalmi rend ellen.” (Sziklay László: *A századvég ellenzéki irodalmának történetéből*. Gáspár Imre. Bp. 1955. 46. 1.)

Krúdy csak az olvasmányaihoz kapott útmutatásairól beszél Gáspárral kapcsolatban önéletrajzának idézett mondatában, azonban nyilván közvetlenül írói munkájához is fontos irányítást jelentettek ezek a levelek. Mindenekelőtt maguk a novellák tanúskodnak erről a hatásról. 1894 őszén, abban az időben, amikor közelebbi kapcsolatban kerül Gáspárral, jól szemmel kísérhető változás következik be írói érdeklődésében. Ez a változás főként témaválasztásában mutatkozik meg. Míg korábban szinte kizárólag szerelmi történetek kerültek ki tolla alól, ekkor egyszerre megszaporodnak a társadalmi kérdéseket feszegető realista-naturalista tendenciájú írásai. Novellaciklust kezd írni a lipótvárosi kereskedővilág életéről, sőt itt ott már a proletársors is felvillan elbeszéléseiben. A lipótvárosi ciklus legfontosabb darabjai a következők: *Három kis leányról* (Orsova, 1894. december 9.), *Aszfalttörténet* (Debreceni Ellenőr, 1894. december 12.), *A Falter Katinka története* (U. o. 1894. december 21.), *Kié a legdrágább korsett?* (U. o. 1895. március 15.). Ezek a novellák sem az eszmei-világnézeti tisztázottság, sem a művészi megoldás szempontjából nem emelkednek lényegében Krúdy más fiatalkori elbeszélései fölé, mégis különös figyelmet érdemelnek, mert jól mutatják az ifjú író orientálódását. Ezekben a novellákban öltenek igazán először gyakorlatilag is konkrét formát azok az esztétikai megállapítások, amelyeket a már részletesen idézett *Szegény arisztokrácia* című cikkében elméletileg is kifejtett. Ezt bizonyítja a színhely megválasztása is. Minden bizonnyal azt a klasszikus polgári miliőt keresi Krúdy a Lipótvárosban, amelyet olvasmányaiból, a külföldi nagy realisták műveiből ismert, amely azonban nálunk lényegében sohasem fejlődött ki. Közvetlen ismeretei, személyes tapasztalatai aligha lehettek a kisvárosban élő diák Krúdynak erről a világról. Ha meg is fordult már néhányszor Pesten, futó benyomásokról nemigen kaphatott még többet a nagyvárosból. A konkrét valóság helyett így inkább olvasmányemlékeire támaszkodik mind a környezet megrajzolásában, mind figuráinak megformálásában. Épp ezért nem is tud igazán a mélyére

hatolni ennek a polgári világnak. Így is meglepő élességgel leplezi le azonban a nagypolgárság morális züllöttségét, pénzéhségét (*A Falter Katinka története*), családi botrányokon, hálószo-ba-titkokon csámcsogó munkátlan életét, léha és üres szórakozásait (*Kié a legdrágább korsett?*). Nyilván a tapasztalati anyag hiánya, a közvetlen élmény szűkös volta magyarázza, hogy a ciklus hamarosan elapad, még mielőtt igazán kibontakozhatott volna. A kísérlet azonban így is figyelemreméltó, mert ezekben a novellákban találja meg Krúdy először azt a színteret, amelyben később, érett korszakának hősei, *A vörös postakocsi* és az *Aranykéz utcai szép napok* világának különös figurái mozognak.

Még érdekesebb és figyelemreméltóbb, hogy a polgáralakok mellett egy-ez proletárszereplő is fel-feltűnik ebben az időben Krúdy novelláiban. A proletársorsot, a proletárellet valóságát még kevésbé ismeri ugyan a fiatal író, mint a polgárság világát, rokonszenve, érdeklődése azonban jól mutatja írói-világnézeti fejlődésének akkori irányát. A munkásság egyre öntudatosodó szervezkedéséről, erősödő osztályharcairól persze alig tud valamit, legfeljebb utalásokban érinti a szocialista nyomdászok sztrájkjait. (Például: *Aszfalt-történet*) Nyomdászok különben is elég gyakran szerepelnek írásaiban, s ez a tény már önmagában is rendkívül jellemző. Láttuk, mennyire központi helyet foglal el a fiatal Krúdy műveiben a redakciók világának ábrázolása, így szinte természetesnek találhatjuk, hogy munkásalakjait is elsősorban ebből a körből, ennek a világnak a pereméről választja.

Nemcsak a munkásság mozgalmainak ábrázolása hiányzik azonban Krúdy novelláiból, a proletáriátusról egyáltalán mint osztályról sem ad összefoglaló képet. Inkább csak néhány magányos, félresiklott életű tagját villantja elénk elbeszéléseiben. Ilyen novellája a *Nagy Józsefné* című is (*Debreceni Ellenőr*, 1894. november 10.), amelyben egy proletárasszony portréján keresztül a társadalom legalján élők ijesztő nyomorúságába világít bele. Az író őszinte rokonszenvvel, mély együttérzéssel ábrázolja a nyomorúságában tehetetlenül vergődő, majd szükségből lopni kényszerülő munkás alakját. Egyébként épp a *Nagy Józsefné* című elbeszélés is egyik bizonyítéka annak, hogy Gáspár Imrének milyen jelentős szerepe lehetett Krúdy figyelmének a szociális kérdések felé fordításában. A novella megjelenésével egyidőben szerkesztői üzenet jelenik meg a lapban Krúdy számára: „Szerdán-csütörtökön levél meggy. Köszönet «Nagy Józsefné»-ért.” Ez a nyilvános köszönet nem egyszerűen a beküldött közlemény megérkezésének szokásos

nyugtázása. Ilyen egyszerű, szabályos nyugtázás is gyakran található Krúdy címére a szerkesztői postában. Itt azonban határozottan érezhető, hogy többről van szó. A novella cím szerinti megemlítése arról tanúskodik, hogy Gáspár nem egyszerűen a sok beküldött elbeszélés egyikének tartja a *Nagy Józsefnét*, hanem olyan írásnak, amelyet minden bizonnyal régóta várt már Krúdytól, amilyennek az írására éppen ő sarkallta.

Megerősíti ezt a feltevést Gáspárnak a lipótvárosi ciklus létrejötte körül játszott hasonló szerepe, amelyről – ugyancsak a szerkesztői postában – még konkrétabb bizonyítékaink vannak. A *Debreceni Ellenőr* 1894. december 13-i számában a következő üzenet jelent meg Krúdy számára: „Nyíregyháza. Megkaptuk; köszönjük. A quartier sct. Leopoldból való cyclus folytatását kérjük.” Az üzenet több szempontból is fontos. Miután Krúdy a sorozatba tartozó novellákkal kapcsolatban nem jelölte meg az összetartozást – szokásától eltérően még közös alcímmel sem könnyítette meg az egyes darabok rokonságának felismerését –, mindenekelőtt ebből az üzenetből tudjuk meg egyáltalán, hogy nem egyszerűen azonos környezetben játszódó elbeszélések véletlen találkozásáról van szó Krúdynál ebben az időben, hanem – akár saját kezdeményezésére, akár Gáspár tanácsára – a lipótvárosi polgárság életéről szóló nagyobb novella ciklus körvonalai lebegtek a fiatal író szeme előtt. Hogy a „quartier sct. Leopold” valóban Lipótvárost jelent, azt később a ciklus egy darabjának egyik részlete is megerősíti. A *Falter Katinka története* című elbeszélésben olvashatjuk a következő mondatokat: „Ismeritek Völgyit? Higgadt, megfontolt ember, szereti a botrányt kikerülni, hát egészen csendesen simult el az egész dolog, mit pedig a quatre Lipót pletykahiénái, már mint édes csemegét magasztaltak egymás között.”

Levelezésük nagy része, sajnos, nem maradt fenn, így ma már aligha lehet kideríteni, hogy a ciklus megírásának ötlete is Gáspártól származott-e, vagy csak a megkezdett munka folytatására biztatja a fiatal író. Bárhogyan történt is azonban, annyi kétségtelenül megállapítható az ilyen szűkszavú üzenetekből is, hogy kapcsolatuknak ebben a kezdeti korszakában Gáspár Imre igen jelentős, s határozottan pozitív irányú hatást gyakorolt Krúdyra. Életük későbbi folyamán ez a hatás egyre kevésbé előremutatóvá, majd egyértelműen negatívvá vált, írói indulása legkezdetén azonban letagadhatatlanul sokat köszönhet Krúdy Gáspár irányításának. Több jel mutat arra, hogy elsősorban Gáspárnak tulajdonítható, hogy pályája

legelején Krúdy a haladó városi-polgári irodalomhoz csatlakozik, s jórészt neki köszönheti a társadalmi kérdések iránti fogékonyságát is.

Már az eddig sorra vett novelláknak is jó néhány olyan jellegzetességét figyelhettük meg, amelyek több vonatkozásban is a későbbi, érett Krúdy-művek előfutáraivá teszik ezeket a korai írásokat. Van azonban elbeszéléseinek egy olyan csoportja, amely az eddigieknél is sokkal szembetűnőbben bizonyítja pályakezdésének és 1910 körül véglegesen kialakult írásművészetének belső rokonságát. Érett korszakának eszmeileg-művészileg talán nem mindig legértékesebb, de minden esetre legjellemzőbb művei a Szindbád-novellák, illetve regények. Szindbád alakjában sikerült Krúdynak olyan hőst teremtenie, aki aztán pályája végéig erősen lírai jellegű mondanivalójának legfőbb hordozója lett. A kalandos kedvű csodahajós neve csak 1910-ben bukkan fel a Krúdy-novellákban, alakja azonban – egyelőre még jellegtelen neveken – már régóta ott bujkál Krúdy íásaiban. Diák-kori novellái közt több olyan is található, amelyeknek hőseiben szinte lehetetlen föl nem ismernünk a későbbi Szindbád előképét. Ez a megállapítás nem mond el- lent annak az általánosan ismert felfogásnak, hogy 1910 körül valami új kezdődik Krúdy művészetében. Annyit azonban föltétlenül jelent ezeknek a fiataalkori novelláknak a tudomásulvétele, hogy a Mikszáth-hatás végén bekövetkező fordulat nem váratlanul és főként nem előzmények nélkül bontakozik ki Krúdy művészi fejlődésében. Ellenkezőleg. A Szindbád-téma e korai változatai is épp azt bizonyítják, hogy a pályakezdő Krúdyban már sok minden ott van a későbbi érett Krúdyból, s csak a Mikszáth-hatás szorította vissza benne egy időre eredeti hajlamait, érdeklődését, s kényszerítette hosszabb kitérőre, hogy csak jól a férfikor delén találjon rá újra arra az útra, amelyen még diákkorában tette meg az első bátor- talan lépéseket.

Szindbád sokoldalúan jellemzett, rendkívül összetett figura. Két-három vo- nással szinte lehetetlen megragadni alakját. Természetes, hogy a korai novellák- ban még nem bontakozott ki jelleme a maga sokrétűségében. A későbbi Szindbád néhány alaptulajdonsága azonban már ott van több diákkori írásának hőseiben. *A szívek dala* (*Debreceni Ellenőr*, 1894. október 22.) című elbeszélésének hőse, Homonay Sándor például jellegzetesen Szindbád-figura, utazgató, kiábrándult, unatkozó, pisztolycsöbe nézegető, igazi Krúdy-hős. A dzsentryi környezetben leját- szódó történet is a Szindbád-novellák gyakori cselekménysémájára emlékeztet.

Homonay Sándor meghódítja a főispán feleségét, amikor azonban az asszony már teljesen rabja lesz a szerelemnek, ő cinikusan búcsút vesz, és elutazik a vidékről.

A *Szöktetés a fürdőből* című novellában (*Debreceni Ellenőr*, 1895. augusztus 13.) lényegében ugyanennek a témának egy másik változatát írta meg. Az utazgató fiatalembert itt Szilágyinak hívják. Unalmában egyik fürdőhelyről a másikra megy. A férfiak szeretik, mert ért a kártyához, és művészien tud lumpolni, az asszonyok mindenütt bolondulnak utána, ő azonban mindig időben tud továbbutazni. Ezúttal az alispán szép, fiatal felesége szeret bele, s bár ő sajnálja a rokonszenves férjet, akivel biliárdozni szokott a kaszinóban, egy éjszaka mégis megszökteti a szerelmes Hubánét.

A későbbi Szindbádnak is egyik legjellemzőbb tulajdonsága, hogy életének nagy része az asszonyok körüli szolgálatokban telik el. Gáncs nélküli lovag, a közepkori trubadúr és egy kicsit Don Quijote keveréke a modern selyemfiúval, akire a nők szívesen rábízzák titkaikat, s ő ismeri is a szerelem művészetének-mesterségének minden rejtélyét. A diákkori novellák Szindbád-előfutáraiban már ez a tulajdonság is többször jelentkezik. *Egy kevés romantika* című novellamozaikjának (*Orsova*, 1894. április 22.) hősében már sok minden van Szindbád erotikus művészetéből. Nemcsak a mindig új nők után vágyó kalandor-természetéből ismerünk rá, hanem mindenekelőtt szerelmi hódítóművészetének változatos eszközeiből. Minden nővel szemben azonnal megtalálja a leghatásosabb módszereket. Az egyiket a Minnesängerek földietlen, testetlen epekedésével, a másikat a külvárosi apacs durva nyersségével kényszeríti megadásra. A nők titkainak ugyanez az ismerete jellemző *Asszonyi illat* című írásának (*Debreceni Ellenőr*, 1895. augusztus 28.) hősére is. Egy kávéházi beszélgetés keretében boncolgatják a nők vonzóerejének rejtélyeit. Jóska, a főszereplő egész elméletet fejt ki a női test illatának varázsáról: „Barátom, az asszonyok legnagyobb csábító erejét a szag képezi. Testének illata hódító, ingerlő szag, amelyik úgy áramlik ki a női testből, mint egy szép róza kelyhéből a virágillat.” A novellára végig az a fojtott, kissé dekadens erotika jellemző, amely a Szindbád novellák legtöbbszörére is rányomja a bélyegét.

A pályakezdet novelláinak azonban nemcsak tematikájában, hanem művészi eszközeiben is több olyan sajátosság figyelhető meg, amely önmagában, folytatás nélkül talán nem is hívná fel magára a figyelmet, mint az író későbbi fejlődésének csírái azonban – az érett művek aspektusából visszatekintve –, föltétlenül

fontossággal bírnak. E sajátosságok között első helyen kell említenünk műveinek erős líraiságát. Az érett Krúdy gordonkázó lírizmusa általánosan ismert, gyakran emlegetett tény, a fiataalkori Krúdy-művek líraiságáról azonban eddig alig történt említés, ami persze érthető is, ha tudjuk, hogy a Mikszáth-hatás kora előtti Krúdyról az irodalomtörténet szinte nem is vett tudomást. A Mikszáth-hatás kora pedig ilyen szempontból is kitérést, elkanyarodást jelentett. A líraiság, a hangulatiság háttérbe szorult, helyét az epikus jellegű anekdotázás foglalta el. Az 1910 utáni Krúdy sajátos lírizmusát azonban sokkal jobban és könnyebben értjük meg, ha nem ebből az epikus anekdotázásból próbáljuk levezetni, hanem tehetsége, már pályája elején is jól kirajzolódó lírai karakterének természetes megnyilvánulása-ként tekintjük.

Ez a líraiság, ha nem is olyan mértékben, mint az érett Krúdynál, elsősorban a cselekmény hiányában, illetve vérszegénységében nyilvánul meg. A kerek, könnyen elmondható történet már ekkor is ritka novelláiban. Események helyett inkább lírai pillanatok örökít meg, a logika fonálára fűzött történés helyét a hangulatok szertelen burjánzása foglalja el.

A líraisággal függ össze az első személy gyakori használata is. A fiataalkori novellák túlnyomó többségében vagy közvetlenül magával a főhőssel mondatja el a történetet, vagy egy, a tulajdonképpeni cselekményen kívül álló mellékszereplő szájába adja. Ez utóbbi megoldás jelentős kihatással van szerkesztésmódjára is. Az ilyen típusú novellákban majdnem kizárólag a keretes megoldást alkalmazza. A kerettörténet színhelye rendszerint az éjjeli kávéház, szereplői írók, újságírók, esetleg festők, színészek, vagy más bohémek, akik éjszakáról éjszakára együtt ülnek a szeparék kékes füstjében, s mindig akad közöttük egy-egy idősebb bohém, aki történetek elmondásával szórakoztatja fiatalabb kollégáit. Ilyen elbeszélései például a következők: *Szenvedélyes asszonyok*, *Egy darab hajnal*, *Asszonyi illat*, *Október*, *A vén fiú*, *A Falter Katinka története*. Előfordul, hogy a keret több önálló történetet foglal össze, s így az egymástól független elbeszélések ciklussá rendeződnek. Legnagyobb szabású kompozíciója *Az „Öreg” meséiből* című sorozat, amely tizennégy novellát tartalmaz.

Ez a szerkesztésmód főként azért érdemel figyelmet, mert érett korszakában is gyakran alkalmazza. Igaz, hogy Krúdy elsősorban novellista volt, akinek regényei is többnyire önálló novellákból épülnek föl, ugyanakkor viszont legtöbb

elbeszélés-kötetének egyes darabjait szinte egységes művé fűzi össze az író sajátos komponáló képessége. E fiatal kortól előszeretettel alkalmazott keretes szerkesztésmódnak a következménye, hogy Krúdynál sokszor csaknem teljesen elmosódik a határ a novella-gyűjtemény és regény között. (Gondoljunk például az olyan köteteire, mint az *Aranykéz utcai szép napok*, vagy az egyes *Szindbád* kötetek.)

A líraiság és a keretes szerkesztésmód mellett a pályakezdet novelláinak több nyelvi sajátossága, stíluseszköze is a későbbi Krúdyt sejteti már. Az a jellegzetes Krúdy-stílus, amelyre két-három mondat után a legtöbb átlagolvasó is biztosan ráismer, aki csak valaha Krúdy-művet olvasott, természetesen csak jóval később alakul ki a maga teljes pompájában. Az induló Krúdy nyelvében mindebből aránylag még nagyon kevés látható együtt, de ez a kevés is lényegesen könnyebbé teszi az érett Krúdy-stílus kifejlődésének megértését, mintha kizárólag a Mikszáth-hatás korának nyelvi eszközök tekintetében a kitérést jelentő, ilyen vonatkozásban is Jókai és Mikszáth anekdotázó, a vidéki nemesi kúriák, a régi köznemesi táblabíróvilág nyelvhasználatát tükröző kifejezésmódjához közeledő stílusából próbálnánk az 1910 utáni Krúdy nyelvét származtatni.

Az ifjúkori novellák nyelvének alapanyaga a századvégi városi polgárság nyelve, vagyis annak a társadalmi osztálynak a nyelvét használja, amelyből hőseit is leggyakrabban választja. Népnyelvi és tájnyelvi elemek csak a legritkábban színezik stílusát, de idegen tőle a nagyvárosi argó használata is. Alakjai többnyire egy-ugyanazon nyelven beszélnek, a nyelvi egyénítés lehetőségeivel, a beszédjellemzés eszközeivel még nemigen él. A legmeglepőbb azonban, hogy bántó nyelvi botlások már a legkorábbi írásokban sem fordulnak elő. Fiatal kora és rendkívüli termékenysége ellenére is mindig szinte fölényes biztonsággal kezeli a nyelvet, sőt, mintha szándékosan ellensúlyozni, illetve leplezni akarná kezdő voltát, stílusa már-már csaknem mesterkélten könnyed, nagyvilágias. Ezzel függ össze, s a koravétség pózában való tetszelgéssel, hogy előszeretettel használ idegen szavakat. Egyik legkorábbi, még nem egészen tizenöt éves fejjel írt tárcájában például a következő idegen szavak és kifejezések fordulnak elő: párter, stréber parvenu, race, exisztencia, Rembrandt-kalap, princesse-ruha, Palais Royal, guckerez, heliotrop-illat, Café-Chanton, operette-diva, chansonett, rostbeefstek, alterál, orfeum habitué, (*Színház után. Nyíregyházi Hírlap*, 1893. augusztus 10.)

Míg a nyelvjárási elemek csaknem teljesen hiányoznak, professzionalizmusok annál gyakrabban szerepelnek a fiatalok elbeszéléseinek nyelvében. Különösen a szerkesztőségi élet, s a nyomda szakkifejezéseit alkalmazza sűrűn már diákkorában is, bár közelebbről valószínűleg csak debreceni újságíró korában ismerhette meg a redakció és a sajtó műhelytitkait. Gyakoribb kifejezései ebből a tárgykörből: mettr, korrektor, korrektúra, garmond durch, kolumna stb.

Abból a prózáírónál szinte páratlan képgazdagságból, amely az érett Krúdy-stílus kétségtelenül legfőbb varázsa, s amely prózáját annyira költőivé teszi, az ifjúkori művekben még ízelítőt is csak ritkán találunk. Egy-egy szokatlanabb jelzős szerkezete vagy újszerű hasonlata azonban mégis a későbbi nagy stílusművészről árulkodik már. Vonatkozik ez a megállapítás mindenekelőtt úgynevezett irodalmi hasonlataira, amelyek 1910 utáni írásainak olyannyira jellegzetességei lesznek. Krúdy nem volt „irodalmi író” abban az értelemben, ahogy Ady használta ezt a kifejezést Kosztolányival kapcsolatban. Sohasem akart poéta doctusnak látszani, irodalomról nem is szívesen beszélt. Műveiben azonban feltűnően gyakoriak az irodalmi vonatkozások. Hangulatteremtő képalkotásának egyik visszatérő módja a nagy írókra, s közhírt irodalmi alkotásokra vonatkozó asszociáció. Hadd álljon itt például néhány ilyen irodalmi hasonlata:

„E kocsmaasztalok mellett öreg kéjencek mondták el fajtalankodásaikat ifjú nőkkel, ős szakálluk oly „igazmondóan” fehérlett elbeszéléseik közben, mint az Arany János versében a vén Márkus galambősz feje.” (N. N. 101. lap.)

„A tavon vakon siklottak a csónakok, mint Byron verseiben...” (Mákvirágok kertje. 179. 1.)

„A verkli hangja befagyott, mint Münchausen kürtje.” (Hét bagoly. 130. 1.)

„Még mindig jobban kedveltem a fagyos, őszi fákat, mint a nőket. A mezőket, amelyeken úgy közelgett a köd, mint egy északi regényben a melankólia.” (N. N. 30. lap.)

Ezeknek az irodalmi asszociációkon alapuló hasonlatoknak az előfutárai is megtalálhatók már a diákkori novellákban. *A szomszéd szobaúr* című elbeszélését például a következő mondattal vezeti be: „Olyan komor, szürke novemberi est volt, mintha valamelyik vén Dickens-féle novella bevezetése valósult volna meg.” (Orsova, 1895. január 13.)

Még figyelemreméltóbb az író későbbi fejlődése szempontjából, hogy már e korai novelláiban is meg-megcsillan helyenként későbbi írásművészetének egyik legjellemzőbb, legegységibb vonása, a stílirodia. A szerepe ekkor még nem pontosan ugyanaz, mint az érett Krúdynál. Ott főként arra szolgál, hogy finomkodó, erősen színpadias, impresszionisztikus stílusát ellensúlyozza, itt viszont inkább még az a szerepe, hogy saját írói gyengeségeit leplezze. Érti, hogy valahogy másképpen kellene beszélnie, de még nem tudja, hogy hogyan. Az előtte járó nemzedék nyelvi eszközeit használja, de tudja, hogy azok már kopottak. Újakat még nem tud teremteni, azonban minduntalan parodisztikus fintoikkal érezteti fölényét a régivel szemben. *Levél Pánhoz* című novellájában például maga is bevallja, hogy a *Pesti Napló* tárcaíróinak receptje szerint írja művét, majd a következő ironikus bevezetéssel kezdi történetét: „Tavaszi volt, mint rendesen, ha poétikus történetről van szó, mert lehet-e susogó falombokról és nyíló tulipánokról januáriusban beszélni, mert egy poétikus történethez okvetlenül szükséges egy-két holdsugár, meg susogó, repedezett kérgű hárs.” (*Orsova*, 1894. június 17.)

A konvencionális szerelmi történetek banális közhelyeivel különösen gyakran gúnyolódik. *Annuska biciklizik* című novellájának házaspárja összezőrdül, mert a feleség szeretne megtanulni kerékpározni, a férj azonban nem engedi, hogy a divatos új találmányra üljön. Annuska bicikli utáni vágyát így írja le Krúdy:

„Reggelenként vidáman fog felkapaszkodni a kerekerekre, s a nagy park bólogató akácai lesznek csak tanúi az első kalamitásoknak. Ezek a bólogató nagy fák a legtöbb novellában benne szerepelnek és titoktartásukról ismeretesek.” (*Debreceni Ellenőr*, 1895. február 6.) Andornak, a féltékeny férjnek az oldalán viszont így érvel: „Jön, tisztelt előfizetők egy zsokésapkás, tűzszemű fiatalember, aki szükségképp ismeri az asszonyok gyengeségeit, és nagyon türelmes lesz majd az Annuska tanításában; az pedig veszedelmes dolog, uraim.”

Itt már nemcsak a banális helyzetet és a sematikus jellemábrázolást ironizálja, hanem grimaszt vág az előfizetőkre kacsingató, azok kispolgári ízlését kiszolgáló írói magatartás, s egy kicsit talán az olvasóközönség felé is. A kor papirosízű tárcairodalmát parodizáló hőseit maga is papiros-érzelmekkel ruházza fel. A férje makacssága miatt megsértődött Annus lelkiállapotát így mutatja be: „Annus sírt és nem tudta, hogy mit tegyen. Valamikor úgy olvasta, hogy Andornak most oda kellene melléje jönni és valamit mondania mindenestre.”

Szereplőinek külső jellemzésében, alakleírásában is gyakran találkozunk ezzel az ironikus-parodisztikus megoldással. *Akácvirágok* című keretes elbeszélésében például így mutatja be egyik szereplőjét: „Egy kislány állott a diquen tenger felé fordulva hosszú, vágyakozó tekintettel, egy kis lány, aki szőke volt és kékszemű, fehér kék szalagos ruha volt rajta, mint a novellahősnőkön legtöbbször.” (*Ugocsa*, 1895. január 6.)

A líraiság, a keretes szerkesztésmód, a nyelvi eszközök és a stílrónia vázlatos bemutatásával természetesen korántsem merítettük ki Krúdy ifjúkori novelláinak valamennyi formai-művészi problémáját. Nem is ez volt a célunk. Néhány olyan jelenségre akartuk felhívni a figyelmet csupán, amelyek ezeket az egészen korai írásokat az érett Krúdy-művek előképeivé avatják, s amelyek egyben a velük való foglalkozás indokoltságát is kétségtelenné teszik.

(1968)

Turgenyev jegyében

– Egy fejezet Krúdy Gyula pályakezdéséből –

Az első pesti években keletkezett Krúdy-írások nemigen különböztek alapvetően a diákkorban és a vidéki hírlapíróskodás időszakában létrejött művektől. S ez természetes is, hisz a lakóhely pusztá megváltoztatása még nem föltétlenül jelenti új korszak kezdetét az író fejlődésében. Műfajilag – legalábbis számszerűen – továbbra is a novella maradt az uralkodó kifejezési formája, mégpedig a novellának azok a válfajai, amelyeket tárcanovella és rajz néven szokott emlegetni a műfajelmélet. Tematikájának sarkpontja ezekben az években is a férfi és nő viszonya, különösen a házasság válsága, s a szerelmi háromszög maradt.

Valami azonban mégis változott ezekben az években. Míg pályája legkezdetén az induló Krúdyt majdnem kizárólag a századvég városi-polgári irodalmának sodrása ragadta magával, most lassanként másfajta hangok és színek is felbukkantak írásaiban. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy egycsapásra hátat fordított volna annak a realista-naturalista tendenciájú irodalomnak, amellyel fiatalon eljegyezte magát, csupán azt, hogy emellett az irányzat mellett, az első pesti években egy másik szál is megerősödött művészetében. Érdekes, hogy amíg vidéken élt, főként városi pillanatokat, helyzeteket, alakokat örökített meg írásaiban, amikor viszont a fővárosba került, elszaporodtak műveiben a vidéki, kisvárosi-falusi élet képei. Az elmondott történetek még nem sokban különböztek, de a nagyvárosi, polgári miliőt egyre gyakrabban váltotta fel írásai háttérében a nemesi udvarház, a dzsentryi környezet, s a naturalizmus szándékosan dezilluzionista ecsetkezelését helyenként halvány romantikus színeződés helyettesíti. Az első nagy mester, Zola helyére, vagy legalább is mellé, új példakép került: Turgenyev.

Turgenyev és a magyar irodalom kapcsolatával újabban két kitűnő tanulmány is foglalkozott. Ezekből kiderült, hogy a nagy orosz regényíró művészete meglepően korán hatni kezdett irodalmunkra. Már a múlt század 60-as éveiben megindult műveinek magyarra fordítása, s népszerűsége csakhamar a Puskinét és Lermontovét is megelőzte. Eleinte a hivatalos irodalom igyekezett kisajátítani, s a maga „nép-nemzeti” koncepcióját igazolni-erősíteni Turgenyev művészetével. Később, a 80-as években a polgári irodalmi ellenzék írta a zászlajára Turgenyev nevét.

Az akkori kritika, mint a realizmus mintaképét emlegette, s míg korábban konzervatív oldalról „írásainak líraiságát, gyengédségét, realizmusának borongós szelídségét” emlegették, „az új generáció szemében egyre inkább fontosabbak lesznek Turgenyevből azok a társadalmi programok, politikai eszmék, amelyeket – jogosan vagy tévedésből Turgenyev nevéhez fűzött, tőle származtatott, neki tulajdonított”.

A 80-as évek végén, a 90-es évek elején aztán Turgenyev hatása lassanként beleolvadt a francia naturalizmus hatásába, ami annál könnyebben megtörténhetett, mert a Franciaországban élő Turgenyev Flaubert-rel, s a francia naturalistákkal tartott kapcsolatot. A maga egyéni specifikumaival a 90-es évek végén jelent meg irodalmunkban újra Turgenyev, s éppen Krúdy éleszti fel alakját, s ő már „mint a romantika példaképét, forrását állítja piedesztálra.”

Ha olvasott is valamit tőle diákkorában, valószínűleg csak Pestre érkezése után ismerkedett meg Krúdy alaposabban Turgenyevvel. Korábban ugyanis nemigen emlegette, ettől kezdve viszont cikkeiben is, szépirodalmi műveiben is lépten-nyomon hivatkozott rá. Vidéki témájú elbeszéléseinek címe alá gyakran írta oda alcímként: *Egy vadász irataiból*. Egyik novellájának pedig főcímét is Turgenyevtől kölcsönözte: *Tavaszi hullámok*. Egy másik írásának hőse olyan szenvedélyes rajongója az orosz regényírónak, hogy egy-egy könyvének elolvasása után barátait is Szanyinnak, Cirillnek szólítja, s a *Tavaszi hullámok* Gemmájáról úgy beszél, mint szerelméről.

Turgenyevvel való kapcsolata azonban legvilágosabban talán mégis a fiatal Krúdy egy érdekes programcikk-szerű vallomása alapján bontakozik ki előttünk. Ez az írása *Emlékezés egy öreg oroszra. Turgenyev a magyar irodalomban* címmel a Fővárosi Lapokban jelent meg. A cikk elején Turgenyevet a legnagyobb orosz regényírónak nevezi, „akinél mélyebb hatást külföldi író nem tett a mai magyar szépirodalomra”. Érdemes megjegyezni azoknak az íróknak a nevét, akiket Krúdy Turgenyev magyar követői között emleget, mert voltaképpen ezzel saját szellemi rokonságát, a maga családfáját is felvázolja. Az első számú és legjelentősebb tanítványnak Peteleit látja, de a turgenyevi iskola hatását fedezi fel Gozsdu Elek és Thury Zoltán munkásságán is.

Még figyelemre méltóbb azonban talán az, amit a romantikáról mond, mert ebben már tükröződik az a változás, amely Krúdy érdeklődésében, orientációjában ezekben az években végbement: „Hiába verik fejüket a falba a realisták, veristák,

a romantika megvan, a romantika él, és nem is szándékozik soha sem meghalni, legalább is addig nem, amíg az emberek szívet hordanak a kabátjuk alatt. Az új irodalmi *iránylatok* (sic) hempereghetnek a mocsárban, – jön a romantika – s megtisztogatja az olvasók posványos ízlését, nemessé és emberekké teszi őket... Ezután az előljáró beszéd után pedig ne tessék azt hinni, hogy én valami túlságos barátja vagyok a szélső romantikának, – egyáltalán mindaz, ami az irodalmi végek felé gravitál, nem lehet többé szép, – így nem a hiperromanticizmus sem. De szeretem azt a romanticizmust, aminek Turgenyev Szergejevics Iván volt a legnagyobb mestere.”

Ha arra a kérdésre keresünk választ, hogy mi ragadta meg Krúdyt Turgenyevben, mi az, amiben valóban követőjévé vált, mindenekelőtt azt kell megállapítanunk, hogy Turgenyev voltaképpen nem annyira új elemekkel gazdagította Krúdy művészetét, hanem inkább csak megerősítette írói alkatának néhány olyan vonását, amely fellépésétől kezdve megfigyelhető volt benne, igazi jelentőségre azonban csak ekkor, Turgenyev hatására jutott. Már a diákkori novellákkal kapcsolatban is beszélhetünk, például Krúdy lírizáló hajlamáról, líraisága azonban ezekben az években jelentősen mélyült és gazdagodott, s még egyénibbé is vált.

Még szembetűnőbb Turgenyev hatása a Krúdy-novellák háttérének, környezetrajzának áthelyeződésében és konkrétabbá válásában. Korábbi elbeszéléseinek többsége a nagyvárost választotta színterül, de ha elvétve vidéki környezetet rajzolt is alakjai mögé, azt is többnyire jellegtelenül, a táji specifikumok nélkül tette. Ettől kezdve viszont mind gyakrabban szerepelt írásaiban a vidék, a kisvárosok és a nemesi udvarházak világa, mégpedig most már nem egy elvont, semmivel sem azonosítható táj, hanem egyre fölismerhetőbben az író szülőföldje, a Nyírség. Turgenyev és Krúdy tájélményének párhuzamára Diószegi András mutatott rá először: „A háttér, a természeti keret, amelyet Krúdy ezekhez a novellákhoz odafest; a Turgenyev közép-oroszországi tájaihoz motívumaiban és hangulatában sok mindenben hasonló, melankolikus nyírségi táj. Ez a táj, ez a Turgenyev (s Gozsdu, Petelei) módjára felvázolt keret, atmoszféra telik meg Krúdynál sajátos új elemekkel: a kísértetiesség és az álomszerűség sejtelmes motívumaival.”

Végül saját útjának igazolását látta Krúdy Turgenyev tematikájában is. „Turgenyev minden írásában a szerelem dominál, mint kiinduló alapmotívum. Ez az. A komoly Vörösmarty epikája nem versenyezhet a Petőfi lírájával. Mert ne

tessék hinni, hogy csak a tizenhatesztendős leányok lelik kedvük bűbajos szerelmi regénykéek olvasásában. Mindnyájunknak ez kell, üdeség, szín zománca.” Ha tudjuk, hogy Krúdy írásaiban kezdettől fogva milyen nagy szerepe, mennyire központi helye volt a szerelemnek, könnyen megértjük Turgenyev iránti lelkesedését. S ha később újabb példaképek kerültek is Turgenyev helyére, s igazán saját hangját megtalálva bizonyos értelemben túl is jutott a Turgenyev-hatás korszakán, ebben a vonatkozásban mindvégig Turgenyev tanítványa maradt. „Megtartja a kompozíció és az alakjellemezés turgenyevi elvét; nála is az egyéniség a szerelemben nyilatkozik meg legmélyebben, emberről és társadalomról mindent a férfi és nő egymáshoz való viszonyában mond el.”

Természetesen, amikor Turgenyev-hatásról beszélünk Krúdyval kapcsolatban, nyomatékosan hangsúlyozni kell, hogy itt nem valamiféle utánzásról, mechanikus átvételekről, de még csak nem is reminiscenciákról van szó, hanem sokkal inkább egy olyan szellemi rokonságról, amelyben az ösztönzéseket adó és az inspirációkat befogadó író élményvilága, írói alkata és életérzése szerencsésen összehatalálkozik és termékenyítőleg hat, anélkül, hogy az író öntörvényű kibontakozásának és fejlődésének rovására menne. A találkozást csak megkönnyítette és erősítette az orosz és a magyar társadalom fejlődésének sok szembetűnő hasonlósága. Ebből persze az is következik, hogy Krúdy írói kibontakozása nagyjában-egészében Turgenyev nélkül is ugyanebben az irányban haladt volna. Turgenyevvel való találkozása azonban vitathatatlanul meggyorsította fejlődését és nemcsak az első pesti évek termésén, hanem egész további pályáján is jól megkülönböztethető nyomokat hagyott.

*

Azt a lassú változási folyamatot, amely ebben az időben Krúdy írásművészetében végbement, talán az egyes novelláknál is szembetűnőbben mutatják a fiatal író első kötetei, noha azok egész termésének mennyiségileg csak meglehetősen kis töredékét foglalják magukba. Ha a novellák egészét nézzük, még alig észrevehető a fokozatos irányváltoztatás, hisz jó ideig még legalább olyan számban születtek a korábbi típusú, naturalista tendenciájú elbeszélések is, mint a turgenyevi vonalon kibontakozó romantikus színezetű novellák. Nyilván nem véletlen azonban, mit tart az író érdemesnek, hogy kötetébe is felvegye, mit érez igazán

jellemzőnek törekvései reprezentálására. S ha egész novellatermésének ismeretében nem is mondhatjuk el a fiatal Krúdyról, hogy valami különösebben magas fokú tudatosságot árul el az első kötetek novelláinak kiválasztásában, az egyes darabok egymás mellé állításában, a kötetek megkomponálásában, annyit jogosan megállapíthatunk, hogy ezekben a gyűjteményekben még inkább a turgenyevi hang az uralkodó.

Krúdy első könyve 1897 nyarán látott napvilágot *Üres a fészek* címmel. A kötet egy kétrészes hosszabb novellát és hét rövidebb elbeszélést tartalmaz. A címadó írás kivételével a novellák már előzetesen megjelentek újságokban, folyóiratokban, főként az *Egyetértésben* és a *Magyar Szemlében*. Érdekes, hogy bár régóta készült kötet kiadásra, régebbi írásaiból egyet sem vett bele gyűjteményébe. A kötet legkorábbi novellája is 1896 decemberéből való, a többi írás pedig 1897 első felében jelent meg.

Az *Üres a fészek* igazi első kötet. Még jóval több benne a fogyatékoság, a kiforratlanság, mint a valóságos írói erény. Olyan, mint Móricz kötetei lettek volna a *Hét krajcár* előtt. Krúdy azonban nem várta ki a maga *Hét krajcárját*. Jellemző, hogy válogatott elbeszéléseinek nagy sorozatába csupán egyetlen novella került bele ebből a kötetből. A terjedelmes címadó írás voltaképpen két különálló novellát foglal magába, amelyeket csak a téma párhuzamossága kapcsol össze. Mindkettő egy-egy váratlanul zátonyra futott házasság körül forog. Az első történet középpontjában a férfi áll, Balassa Imre. Egy kicsit jókais hős. Mintha csak Berend Ivánból és Timár Mihályból lenne összegyúrva. Egy vasgyár igazgatója egy felvidéki kisvárosban. Mindene a munka. Gyakran „munkászubbonyt ölt, ha fennakadás támad, ő siet elő”. De kitűnő vállalkozó is volt, sikeres üzleteket kötött, „arannyá vált minden a kezében”. Feleségével is boldogan éltek hosszú ideig, de egy fővárosi utazás alkalmával az asszony megtudja, hogy férje elvált ember, és első felesége Pesten él. Az asszony féltékenykedni kezd, s nem is egészen alaptalanul, mert az első feleség találkozóra hívja Balassa Imrét. Itt következne az igazi konfliktus, de a férfi ingadozása, vergődése a két asszony között lélektanilag teljesen motiválatlan marad. Végül elhagyja feleségét a régi asszony kedvéért, ez a lépése azonban nem annyira a történés belső logikájából következik, mint inkább azért, hogy az író a végére odaírhasa az öregesen bölcselkedő tanulságot: „Kutyák a férfiak, de a nők sem különbek.”

A második történetben szintén családi háromszöget mutat be az író, de itt az asszony áll a középpontban. Klára évekig boldogan él bankigazgató férjével. Váratlanul azonban betoppan hozzájuk ifjúkori szerelme és férjének egykori barátja, Toroczky Barna, aki sok évig az afrikai sivatagban élt, hogy ne zavarja boldogságukat. A régi szerelem hirtelen újra fellobban, a két férfi között vergődő asszony azonban nem tud választani. Toroczkyt szereti, de férjét is tiszteli, nem tudja elhagyni. Inkább a halált választja. Mikor férje tudomást szerez a történetekről, öngyilkosságot követ el. A történet abban tér el a megszokott sablontól, hogy mindhárom szereplő szinte egymást múlja felül jószágban és nagylelkűségben. Toroczky nem aljas csábító. Mikor látja az asszony dilemmáját, vissza akar menni a sivatagba, hogy ott várja ki a hívását, ha egyszer özvegy lenne. De Thorwelt, a férj sem a szokványos zsarnokok fajtájába tartozik. Szereti feleségét, tele van iránta gyöngédséggel, bőkezű, még botlását is megérti. Rajtuk is túlemelkedik azonban Klára, aki önmagát áldozza fel, hogy megmentse mindkét férfi életét. Tanulsága, mintha csak cáfolni akarná az előző elbeszélés mondanivalóját: A férfiak és a nők egyaránt tudnak nemesszívűek, fennkölt gondolkodásúak lenni.

Az, hogy a két párhuzamos történettel ellentétes mondanivalót tud kifejezni, szerencsés írói találát. Szemléletesen érzékelteti az élet kiszámíthatatlan sokszínűségét, azt, hogy minden egyes helyzet a lehetőségek, a variációk szinte végtelen sokaságát rejt magában. Ábrázolási módja azonban még sok vonatkozásban kezdetleges. Az eseményeknek nincs belső logikájuk, a szereplők sorsát inkább a véletlenek irányítják. (Az első novellában a többszöri véletlen találkozás, a másodikban a levél véletlen megtalálása.) S mindezekén túl az egésznet valami rendkívül émelygős, naiv szentimentalizmus lengi körül. Az első novellában például ilyen mondatokat olvashatunk a gyárról és a munkáról: „Emberek futnak, sűrögnek, sikolt a gőzdaru. A munka! Milyen szép a munka! – S hogy dolgozik a férje is. Néha barna az arca a szénportól, munkászubbonyt ölt, ha fennakadás támad, ő siet elő. Kipirul, lobog a szeme, s milyen szép ilyenkor. A munka mi szép! Lemegy vele a munkások közé, az öntők forráságába, a kohók tüzébe. S együtt érzik, együtt mondják: Mi szép és nagyszerű a munka!”

Alakjai is egysíkúak, élettelenek. A jellemzésben kedveli az éles kontraszthatásokat. Az első novella női főszereplői közül Hanna kistermetű, törékeny, szőke, az első feleség viszont nagy, erős, barna asszony. Ugyanezzel a fekete-fehér

ábrázolásmóddal állítja eléink a második novella két férfi főszereplőjét: Toroczkay „alig látszott 30 évesnek. Napbarnított arcán az ifjúság derűje, mély, sötét szemeiben ott volt az élet szikrája. Daliás és karcsú. És Thorwelt?... Egy szürkülő fejű, elhízott, vénülő férfi, akinek petyhüdt arcbőréen nincs meg a férfikor rózsája. Megtörte a munka, elfárasztotta. Aki ránézett, 50-60 évesnek látta; aki már megette a kenyerre javát és csak évei vannak hátra az életből. A szemeiből hiányzik a tűz. Lankadtan és fáradtan néz...”

A cselekménybonyolításban és a jellemábrázolásban a kötet többi novellája sem emelkedik a címadó írás fölé, azonban egy-két darabja mégis szerencsésen mutat előre Krúdy fejlődésének irányába. *A történet a szegény leányokról* a néhány év múlva általánossá váló dzsentri-tematika egyik előfutára. A legjellegzetesebben Krúdy-írás azonban az első kötetben a *Regény a zöld házról* című elbeszélés. Ebben már megjelennek az író legsajátabb figurái, a bogaras, különc vénemberek. Görög Tamás a világtól elzárkózva él Bubó nevű öreg szolgájával. Folytonosan valami nagy kincset keres, amelyet valamelyik őse rejtett el a házban. A legendás kincs azonban nem akar előkerülni. Helyette váratlanul egy fiatal lány érkezik, Tamás úr távoli rokona, aki teljesen árvaságra jutott, és máshová nem mehetett. A lánnyal egycsapásra új élet, jókedv, kacagás költözik a babonás zöld házba, de nem sokáig tart, mert a szerelem hamarosan kiröpíti a leányt, férjhez megy. A két mániákus öreg pedig keresheti tovább a titokzatos kincset.

A többi elbeszélés Krúdy korábbi témáit variálja. Az első bál, leányszöktetés, szerelmi csalódás, a rossz útra tévedt lány megtérése. A színek azonban kevésbé komorak, mint a megelőző években, kevesebb a tragikus megoldás. Az alapszín, amellyel dolgozik, most is sötét, de ezt az alapszínt írásainak többségében valami szelíd, szentimentális romantika vonja be halvány rózsaszín mázzal.

A korabeli kritika elég kedvezően fogadta Krúdy első kötetét. Igaz, főként azok a lapok írtak róla, amelyekbe a fiatal író rendszeresen dolgozott, amelyek a kötetben szereplő írások többségét eredetileg közölték. Az *Egyetértés* névtelen kritikusa főként az író hangulatteremtő képességét dicséri, ugyanakkor azonban a cselekmény hiányát vagy vérszegény voltát kifogásolja: „Fordulatosan ír, de meséi nem mindig kitűnőek, sőt sokszor csodálkozik az ember, hogyan lehet egy csiptnyi történetkéből, egy akkordból, egy szerelmes kézszorításból novellányi

tárcát írni... A mai novellisták közt Krúdy egyike a legfárasztóbbaknak, egyben a legélvezetesebbeknek.”

Krúdy későbbi fejlődésének ismeretében, amikor tudjuk, hogy az író épp ezen az úton, a szokványos mesének, a cselekménynek hátatfordítva, a lírai-hangulati elemek fokozásával teremtette meg a maga sajátos és kivételes művészetét, könnyű lenne megmosolyogni az egykori kritikus kifogásait, azonban el kell ismernünk, hogy a maga szempontjából nagyon is találóak voltak megállapításai. S hozzátehetjük, hogy akarva-akaratlanul szinte az egész későbbi Krúdy-kritika alaptézisét fogalmazta meg az idézett mondatokban. Évtizedeken át variálta a Krúdy-irodalom ezt a szemrehányást, hogy az író nem tud kerek, épkezláb mesét szöni, s közben nem vette észre, hogy Krúdy a maga sajátos módján a regénynek egy egészen új formáját teremtette meg, sok vonatkozásban megelőzve a műfaj világirodalmi megújítóit, akikkel később rokonítani igyekeztek. Nemcsak találóbbnak, hanem maradandóbbnak is bizonyult a kritikus egy másik megfigyelése, amelyben Krúdy és az orosz irodalom kapcsolatára utal: „Sok az orosz íz az ő írásaiban. Mintha az orosz irodalom emlőin nevelkedett volna, s Turgenyev volna az, akitől írni tanult.”

A legalaposabb kritika a *Magyar Szemlében* jelent meg Krúdy első kötetéről. Nem teljes aláírással látott napvilágot, a g. i. névjel azonban kétségtelenül Gáspár Imrét takarja. Mégsem afféle baráti kritika, reklámozó magasztalás, hanem az egyszerű könyvismertetéseknél szinte szokatlan, inkább már a tanulmányokra jellemző sokoldalú elemzés. Érdeemes hosszasan idézni fontosabb megállapításait, mert a fiatal író tehetségének föltétlen elismerése mellett olyan, főként alkotó módszeréből eredő fogyatékoságaira mutat rá, amelyek nemcsak a pályakezdő, hanem a későbbi Krúdyra is rendkívül jellemzőek voltak: „Krúdy alig húsz éves, tehát igen fiatal novellaíró, de emellett a sokatírás, a par force termelés lázát érezvén, máris annyit írt a budapesti és a vidéki lapokban, amennyit mások több évi munkásság folyamán sem igen alkotnak. Éppen ez az, ami a Krúdy munkásságára máris károsan hat. Izmos, erőteljes tehetség, teljesen önálló egyéniség, sötét alapszínekkel, borongós hangulatokkal és finom megfigyeléssel: ezek volnának azok a tulajdonságok, amelyek nála megragadnak, s reményt ébresztenek jövője iránt, de az a nyargalás, az a szünetet nem ismerő, az irodalmi vásárnak szánt postamunka, amelyet Krúdy kifejt, először is felületessé tesz a lélektani rajzot, ismétlésekbe

csalják a mese, az alakok, a keret megválasztásában, nyelvét, irányát szintelenné, pongyolává változtatják. Ő is beleesik a határidő-üzleteket művelő újabb íróknak abba a hibájába, hogy mikor legjobban belemelegszenek a munkába, akkor eszükbe jut a tárcaközlemények megszabott kerete, eszükbe a megrendelt vagy felajánlott munka beszolgáltatásának határideje, s ekkor az anyagot hirtelen összerántják és a mű kerektségét kiegészítő természetes befejezés helyett leírnak egy sejtelmet, egy hangulatot, egy rébuszt, s adnak befejezetlen novellákat.”

Végső soron tehát Gáspár is a mese kerekdedségét hiányolja, a hangulatiság elburjánzását kifogásolja. Ő azonban már keresi az okot is, és jó érzékkel mutat rá Krúdy túlhajszolt munkatempójának, termékenységének veszélyeire. Azt is látja, hogy Krúdy esete nem egyedülálló jelenség. S ha nem is elemzi részletesen a század végi irodalom fejlődését, olyan kérdést érint, amely a kor prózájának valóban egyik legdöntőbb, legvitatottabb problémája volt: az újságok hatása az irodalomra.

A folyamat valamivel korábban kezdődött, de a 80-as, 90-es években érte el tetőfokát. Az irodalom lényegében hírlapirodalommal vált. Az írók, beleértve a legnagyobbakat is, elsősorban az újságokba írtak, még nagyobb terjedelmű írásaik, regényeik is a lapokban jelentek meg először folytatásokban. Ez természetesen nemcsak eszmei engedményekkel járt igen sok esetben, hanem kimutathatóan visszahatott az irodalmi alkotások terjedelmére, szerkezeti felépítésére, nyelvére, egyszerűen formájára is. A folyamat legszembeütőbb következménye a régi novella, vagy ahogyan korábban nevezték, a beszély eltűnése, s a rajz-forma térhódítása volt. A kritika, Gyulaival az élen, hadakozott e térhódítás ellen, a folyamatot azonban nem tudta feltartóztatni, s a század végére már a tárcanovella vált a prózai kisepika legjellegzetesebb műfajává.

Gáspár Imre nem tartozott Gyulai köréhez, a maga módján azonban lényegében ő is a novella hagyományos formáját védte a lírizáló, inkább hangulati elemekre épülő tárcaműfajjal szemben. S ha szigorúan műfajtörténeti szempontból talán nem is volt mindenben igaza, a túlhajszolt termeléssel kapcsolatos szemrehányásait föltétlenül jogosnak kell tartani. Gáspár foglalkozott a fiatal író szellemi családfájával is, s erről így írt: „Krúdy Gyula a magyar novellisták közül a világnézet és stílus dolgában legközelebbi rokona Petelei Istvánnak, kinek sötétes alapszíneire legtöbbször emlékeztet. Tanulmányai kivált az orosz elbeszélők, ő is

olyan érzékeny impresszionista, mint az oroszok, s tőlük tanulta el kivált a téli hangulatok felhasználását, tőlük a céltévesztett, elhibázott pályák szomorú alakja-
inak szénrajzait.”

Gáspár mint ember ebben az időben már inkább negatív hatással lehetett a fiatal Krúdyra, ez az írása azonban azt bizonyítja, hogy mint műveinek kritikus a lényegében helyes irányban igyekezett befolyásolni a kezdő író fejlődését. Nagyobb elmélyülésre, igényességre sarkallta, s el akarta riasztani a felületes, gyors munkától, az újságírás lázában fogant mennyiségi termeléstől. Hogy közben önmagára is érvényes volt, amit a fiatal Krúdy szemére vetett, hogy inkább „a szerkesztőknek és nem a műsáknak dolgozott”, – az más kérdés. Ez a körülmény egyrészt kétségtelenül csökkentette szavainak erkölcsi hitelét, másrészt azonban épp saját félresiklott, zátonyra futott pályája is csak aláhúzta megállapításait, ijesztően hűséges illusztrációt nyújtva a kifejtett tételhez.

*

Gáspár Imre ezekkel a szavakkal zárta Krúdy első könyvéről írt kritikáját: „Várjuk új kötetét, amellyel azonban ne siessen, csak a talajt készítse elő olyan szorgalmasan és gondosan, hogy az eredmény megfeleljen az író veleszületett tehetségének, s nemcsak az anyag, hanem feldolgozása is értékes legyen.” Ha a következő évek Krúdy-műveinek bibliográfiáját nézzük, aligha hihetjük, hogy a fiatal író különösebben megszívelte volna Gáspár Imre tanácsát. A novellák száma egyáltalán nem csökkent, s valószínűleg nem rajta múlt, hogy második kötete csak közel két év múlva követte az elsőt. Az 1899 tavaszán megjelent *Ifjúság* című gyűjtemény azonban mégis jelentős emelkedést mutat. Nem abban az irányban fejlődött ugyan, amit a kritika várt tőle, sőt ellenkezőleg. Írásainak többségében még kevesebb lett a cselekmény. Az epikum, a kerek, elmondható mese helyét méginkább a líra, az impresszionista hangulatfestés és az álomszerűség foglalta el. Ő maga írta a kötet előszavában: „Némelyik írásom csak annyi, mint egy könnyű sóhajzás, vagy valami álombeli hang, ami még a szívünkben cseng, ha felébredtünk és nótával virágosodik ki a szájunk.”

Nem azzá a szabályos elbeszélővé vált, akit szerettek volna benne látni. A sajátos Krúdy-hang megtalálásának és kifejlődésének útján volt jelentős előrelépés az *Ifjúság* című kötet. Itt hangzott fel először a mély zengésű, fájdalmas, kissé

szentimentális, szomorkás dallam, amelyet találó szóval később gordonkázásnak nevezett el a Krúdy-irodalom. Mind az eszmei-érzelmi gazdagság, mind a művészi megformálás szempontjából találunk sikerültebb műveket már Krúdy pályájának első felében is, azonban hangban egész hosszúra nyúlt pályakezdéséből ez a könyv áll legközelebb az 1910 utáni, véglegesen kialakult, érett Krúdy műveihez.

A kötetben 15 rövidebb és egy hosszabb írás található. A cím alatt műfaji megjelölésként ez állt: *Rajzok és elbeszélések*. Igazán elbeszélés azonban nagyon kevés van benne, talán csak a kisregény terjedelmű címadó írás, bár még annak felépítésében is tetten érhető, hogy nem egyetlen tömbből faragták, hanem több önálló részből van összeróva. Még a rajzok szerkezetére is bizonyos széttöredezettség, mozaikszerűség jellemző. Egyik kritikusa meg is róttá és a „kompozíció szecesszionistái” közé sorolta, amiért „egy négy-öt oldalra terjedő elbeszélést ugyanannyi, vagy még több fejezetre osztott”. Ugyanez a kritikus korábban beszélt a Krúdyban „rejtekező lírikus költőről”, azonban nyilván nem ismerte fel a líraiság és a mozaikszerű szerkezet összefüggését. Pedig világos, hogy épp ebből az erős érzelmi-hangulat telítettségéből következik ez a jellegzetesen lírai építkezés is. Az apró részekre, fejezetekre való tördelésben a lírai vers hagyományos strófikus tagolása él tovább. A líra legsajátabb jellegéből következik a hirtelen felröppenés és gyors visszahullás, a végleges felfokozás és a sejtelmesen elhaló kicsengés. Az egyenletes, epikus hömpölygés helyét ez a lírai-zenei szerkesztés foglalta el Krúdy műveiben. Ezért is vált uralkodó műfajává ebben a korszakában a rajz.

Történetei nemcsak vérszegények, különösebb eredetiséget sem mutatnak. Hősei többnyire fiatal, bájos, a világtól elzárt, zord apák vagy nagyapák kalitkájában raboskodó leánykák – megannyi kispolgári Fanni – akik talán többet sírnak és epekednek Fanninál is, bár a végén rendszerint happy-end-del végződik a bonyodalom. Ebbe a témakörbe tartozik többek között a *Leányálmok*, *A vén kútról* és a *Vepsz* című írás. De ezeken kívül is még egész sor történet szól fiatal lányok szerelmi epekedéséről, szökéséről, csalódásáról (*A kis Babett románca*, *A mester leánya*, *Lidi*, *Nóta Gináról*, *Azok az órák!*...) Mintha csak azt tartotta volna legfőbb ambíciójának, hogy a serdülőkorú leányok olvasmányigényét kielégítse. Nyilván ezzel magyarázható a legtöbb írás emlékkönyv-ízű szentimentalizmusa és édeskés finomkodása is, amely mögül néha-néha villan elő az író kívülálló fölényét sejtető stílirodia egy-egy sziporkája.

A címadó kisregény mellett alig két-három elbeszélés esik kívül a leányszobák világán. Ilyen *Az ura várja* című írás, amely azt mondja el, hogyan békít össze az ügyvéd egy válni készülő házaspárt. És ilyen a kötet egyik legsikerültebb darabja, *A ház csöndes marad* című elbeszélés. Tobor Lőrincet az esküvő előtt meglátogatja menyasszonya és jövődő anyósa, hogy a lakberendezést megbeszéljék. Az anyós minden régi holmit ki akar dobálni, illetve újakkal kicserélni. Gyökeres rendet szeretne teremteni a csöndes, ósdi házban. Fölforgatni mindent, amit a férfi már megszokott. Lőrinc azonban inkább lemond menyasszonyáról, de nem egyezik bele a bútorok kicserélésébe. Végül házvezetőnőjét veszi feleségül, aki nem akarja kiforgatni nyugalmaiból. A mű olvasása közben önkéntelenül is Goncsarov *Oblomovja* jut eszünkbe, bár valószínű, hogy csak véletlen találkozásról van szó. Tobor Lőrinc azoknak a tehetetlen, akaratgyenge figuráknak az előfutára, akiket következő korszakában, dzsentrí témájú írásaiban rajzolt meg nagy számmal Krúdy.

A kötetnek nemcsak legterjedelmesebb, hanem minden vonatkozásban legigényesebb írása az *Ifjúság* című kisregény. Ezt már jóval korábban írta. Először a *Magyar Szemlében* jelent meg folytatásokban 1896 őszén *A nyomtatott nagybetű* címmel. A mű különösen azért érdemel figyelmet, mert az író fejlődése szempontjából fontos, személyes vonatkozásokat tartalmaz. Nem önéletrajzi adatokat, mint sok későbbi írása, hanem belső vívódásainak érdekes kivetülését. Már novellái arról árulkodnak, hogy a fiatal Krúdyban többször is felmerült a pályakezdés idején a nyugodt polgári életforma és az írói hivatás dilemmája. Ezt nyilván még csak erősítette benne a család, a szülői ház állandó csábítása, amely az előbbi felé igyekezett lendíteni. Békés, polgári jómód, vagy a nyomtatott betű talán sok dicsőséget, de sok önmérsztő küzdelmet is rejtegető világa - ez volt számára a kérdés. A dilemma talán épp e mű megszületése idején lehetett benne a legerősebb. Ekkor már túl volt a debreceni és nagyvárad-i korszakon, s jó adag csömörrel fordított hátat a vidéki újságírásnak. A fővárosban viszont egyelőre még nem tudott tartósan megkapaszkodni. Egy időre vissza is tért a szülői házhoz. A megjelenés időpontjából arra következtethetünk, hogy valószínűleg éppen otthon tartózkodása idején írta ezt a kisregényt.

Személyes vívódásait, csömörét és újrakezdését egy eléggé banális szerelmi történet keretébe ágyazta az író. Vertán Pál, fiatal novellista, aki a kezdeti sikerek

után belefáradt a redakciók mindennapi hajszájába, hirtelen elhatározással hazautazik falujába. Azzal a szándékkal indul el, hogy véglegesen szakít az irodalommal, közönséges ember lesz, gazdálkodni fog, mint ősei tették. Egy ideig visszahúzódva él anyja házában, később azonban szerelmes lesz Nellibe, a csinos tanítónőbe. Álmokat szövöget magában egy csendes, nyugalmas, galambdúcos, méhszongásos falusi életről Nelli oldalán. A belső küzdelem azonban még mindig nem dőlt el benne. El is jegyzi Nellit, de amikor menyasszonya kérésére egy jótékonyági akció kapcsán újra tollat fog kezébe, – mint az alkoholista az itálnak – ő sem tud ellenállni a nyomdafesték mámorának: „Az írás delíriuma kábította el. A betű, a betű mindenek felett. Erre gondolt mindig, ez volt a végcél: a betű, az írás, és egy szép gondolon eltűnődött napokig.” Menyasszonyának kérése után pedig így variálja tovább ezt a gondolatot Vertán: „Az ő szerelmes kicsi szíve nem tudta felfogni, hogy akadnak olyan bolondok ezen a sárteken, akik eldobnak maguktól mindent: szülői szeretetet, jövőt, kilátásokat és élnek egy célnak, egy hívságos, beteges célnak: az írásnak. Ezek a nyomtatott betű szerelmese. Oh, veszedelmesebb ez a föld minden kokett színésznőjénél és mosolygó orfeumdivájánál... Ez a gyilkos szerelem, amely kiszívja az utolsó csepp életerőt, kicsépli az agyból az utolsó agyvelő-ideg utolsó gondolatát; ez az, ami vénné tesz a férfikor delén. Az író kétszer él. Él a többi emberekkel és él az írásaiban. Szenved, sír az író, amikor szomorú, megható jelenetet rajzol eléd, pajtás, összefacsarodik a szíve a lelke síráját veti papirosra. Együtt érez, együtt küzd az alakjaival.”

Krúdy tehát veszedelmes, ellenállhatatlan szenvedélynek mutatja az írói hajlamot, amely éppúgy rabságába kerítheti az embert, mert az alkohol vagy akár az ópium. Bizonyára öngigazolásnak szánta ezt az elméletet. Látszólag mintha ő is szabadulni akart volna az írás delíriumától, titkon azonban maga is nagyon jól tudta, hogy minden mással szemben újra és újra mindig a nyomtatott betűt választaná. A regény író-hőse is visszaküldi menyasszonyának a jegygyűrűt és a fővárosba utazik, hogy ismét író legyen. Nelli nem bírja elviselni csalódását, öngyilkosságot követ el. Cselekménynek bizony elég kevés ez a szerelmi történet, azonban mint láttuk, a mesének meglehetősen másodlagos szerepet szánt itt az író. Sokkal fontosabb volt számára az írói hivatás és a polgári életforma csábításának dilemmájával való leszámolás. S ha műveiben később vissza-vissza is tért még ez a motívum, önmaga számára már véglegesen eldöntötte Krúdy ezt a problémát.

A nyomtatott betű már nem az első nagyobb terjedelmű műve volt Krúdy-nak. *Hat napig kerékpáron* című regénye még diákkorában, 1895 tavaszán jelent meg. Pestre kerülése után azonban egyszerre megnövekedett a regények, kisregények aránya, és ha számszerűleg továbbra is a novellák maradtak ugyan túlsúlyban írói termésében (s hozzátehetjük, hogy egész írói pályáján mindvégig ez maradt uralkodó kifejezési formája), ebben a korszakban mind eszmei-világnézeti, mind művészi fejlődése szempontjából több tanulsággal szolgál e nagyobb lélegzetű írásainak vizsgálata.

A nyomtatott betű után következő kisregénye *Szeretlek!* címmel jelent meg a *Fővárosi Lapok*ban 1897 júliusában, 17 folytatásban. Könyvalakban azóta sem látott napvilágot, így nemcsak az olvasóközönség előtt, de a Krúdy-irodalomban is csaknem ismeretlen. Igaz, nem remekmű még ez sem, sok vonatkozásban azonban talán a legtisztábban mutatja a fiatal író belső forrongásait. Nemcsak hatásvadászó címe, hanem cselekményének vázlatos ismertetése is könnyen félrevezető lehet. Az első pillanatban csak szokványos szerelmi históriát látunk a férj, a feleség és a csábító tipikus háromszögével. A házaspár a szép Vigyázó Anna és Török István földbirtokos. Szerelmi házasságot kötöttek, s a külföldi nászutazás után a férj vidéki kastélyában telepednek meg. Életük eseménytelen, de boldog. Egy év után azonban bejáratos lesz házukhoz a szomszéd földbirtokos fia, Ubul György. Vigyázó Anna nem a könnyűvérű, kacérkodó, kikapós asszonyok fajtájából való, s Ubul György sem a megszokott léha, felelőtlen nőcsábász, mégis ellenállhatatlanul egymáshoz sodródnak. Mikor nem tudják többé visszatartani szerelmüket, Pestre szöknek. Anna azonban nem találja meg a boldogságát Ubul György oldalán. Nem érti meg a férfi küzdelmeinek célját, másrészt lelkiismerete is kínozza. Végül már odáig jut, hogy a folyóba akar ugrani, de György egyik barátja megmenti. A megoldás nem teljesen egyértelmű. Inkább csak sejteti az író, hogy Anna visszatér a férjéhez, aki közben szintén öngyilkosságot kísérelt meg, de felgyógyult sebéből.

Fontosabb a mesénél a letűnő földesúri világ sajátosan turgenyevi atmoszférája, ami különösen a miliőrajzban érezhető. A vidéki élet unalmának, a borongós hosszú ősznek és a még hosszabb télnek a festésében szinte lehetetlen fel nem ismerni Turgenyev hatását. De nem is igen titkolja Krúdy mintaképét. Helyenként egyenesen ő maga utal a nagy orosz mesterre. Anna és György első fellobbanását

például így mutatja be: „István nem volt odahaza, s ők együtt itták a teát a kerek asztalnál. Oldalt karcsú empíre asztalkán rózsaszín ernyős lámpa világított, vén óra tik-takkozott a pohárszék felett, a széles kályhában pedig kemény hasábok pattogtak. A szél az ablakhoz verte a havat, az Anna szőke haját fényessé téve, (sic) a kedves lámpafény. Turgenyevnél jönnek elő ilyen jelenetek. Aztán találkozott a kezük az asztal felett. S mi is történt? ... Semmi. Csak néhány kézszorítás, még egyszer-máskor, egy eszeveszett forró csók, önfeledt, boldogtalanul hosszú ölelés.”

De nemcsak a környezet és a helyzetek, az alakok is sok vonatkozásban turgenyeviek. Anna ugyan még alig különbözik Krúdy ekkori nőalakjaitól. Külsőjének bemutatásánál ugyanazok a sztereotíp jelzők fordulnak elő, amelyeket már korábban is láttunk hősnőivel kapcsolatban: magas termet, karcsú derék, gömbölyű nyak és mell, bodros szőke haj stb. Talán csak az a különbség, hogy Vigyázó Anna már 32 éves, tehát nem a novellái többségében szereplő álmodozó leánykák családjába tartozik, hanem sokkal inkább Turgenyev érett nőalakjaival rokon.

Sokkal egyénítettebb figura Ubul György. Földbirtokos fia, de szocialista elveket vall. Költő, azonban nemcsak álmodozik egy eljövendő világforradalomról, hanem overallba öltözve a munkások közé jár agitálni. Az úri társaságban nem érzi jól magát, legszívesebben Spencer Herbertet olvasgatja. Ha Ubul György nem is azonosítható az íróval, aligha kétséges, hogy a fiatal Krúdy saját elképzelései-vágyai is ott tükröződnek hőse gondolataiban: „Gyűlölte azokat az embereket, akik beleülnek abba a vagyomba, ami apáikról maradt rájuk, és egész életükben nem csinálnak egyebet, mint azon törik a fejüket, hogyan lehetne minél kevesebb fáradsággal és minél nagyobb kényelemmel elverni a pénzt. Csöndesen megvetette a világot, amelyik azt hiszi, hogy csak a jólét és a munkátlanság boldogít. S úgy látta, hogy a jövő század lesz az, amelyik összedönti az elveket, amikor negyven-ezer esztendőn át magába szívott a föld, és negyven-ezer esztendő alatt nem tudta megemészteni. Krisztusok mindig támadnak, akik szeretetre és megbocsátásra tanítanak, és az emberi nem nem érte el még a meddőségnek azt az elzüllottságát, amikor teljesen képtelen lenne férfiakat és elméket szülni, akik majd kalapáccsal és tollal döntenek össze negyven-ezer év tévedéseinek és bűneinek alkotmányát. Csak a munka, a munka: ez az öröklét, s ott kezdődik majd a plátói, a tollatlan kétlábúnak emberré való emelkedése, mikor a szellem és a szív törvényei uralkodnak az

emberiségen, törvények, amik nem is törvények, mert hisz szabad lesz mindenki és a szeretet és megbocsátás eszméje ragyogja be a marakodó emberiséget. Az ember jónak és szabadnak születik, és mert a társadalom teszi rabbá és gonosszá, a társadalom vétkeit teszi majd jóvá az a nagy forradalom, amelyiknek jeleit a távolba vigyázók már ott látják beírva a csillagokba és ez a jel egy keresztbefekvő kalapács és toll, szimbóluma a munka diadalának. Mert még mindig a munka az utolsó és a megvetett, még mindig nem a kalapács zengése és gőz sívítása tölti meg a földet, nem lobog magasan és becsülten a szellem fáklója, a szurony és lánc megcsörren, egyik a kézben, a másik a lábon és az emberek ott térdelnek a porban, a számoztalan fiáker és magánfogat előtt. A szellem mécse kicsi hónapos szobácskákban pislog a harmadik emeleten, közel az éghez, és hideg víznél és száraz kenyérnél nem jut előbbre az, aki ezt a mécszet élesztgeti, a munka tizedmagával pihen meg dohos szalmán a pincében, közel a föld szívéhez, ha jó a nagy szemű lombos éj, és ráborítja puha szárnyait a földre. Mert a szellem legtöbbször nem ott kezdődik a honatyai, vagy a bankdirektori állapotnál, és a palotát palotához építő gyárosok sem éppen a munka szimbólumai. És majd ha azok, akik közel vannak az éghez és akik ott hallgatják négyemeletes paloták legfenekén, az odvas pincében a föld szívének dobbanását, egyszer kinyújtják egymáshoz karjaikat, és megszorítja a pennát forgató kéz a kalapácsnyelétől kormos kezét, akkor össze-roppan minden, ami közöttük törvény és szurony, és a lánccsörgés sem lesz rémes zene, mert az emberek bátrak és erősek lesznek és forrón ver a keblükön a szív. Ezt várta Ubul György a jövő századtól. Érezte, hogy neki is része lesz abban a mindent átalakító forradalomban, talán csak egy porszem lesz, talán egy darabka abban a fejszében, melyik először sújt hozzá az évezredek bűneinek csarnokához. Nyugtalan volt és beteg, amióta ezt a meggyőződést magába szívta, de törhetetlen vala hite – és nyugodtan állt volna a puskacső elé is, ha tudja, hogy az elveiért halt meg.”

Nem különösebben újak ezek az eszmék. Bár Ubul György Spencer Herberetet emlegeti, inkább Rousseau és az utópista szocialisták közkeletűbb tételei visszhangzanak itt. S nyilván nem véletlenül választott Krúdy regénye elé Reviczky-sorokat mottóul. Reviczkynek a szociális kérdéseket általános részvételben és szeretetben feloldó pesszimiztikus humanizmusa félreismerhetetlen nyomokat hagyott a regényben képviselt társadalomfilozófián. S mindezekén túl Ubul György

leginkább mégis Turgenyev Bazarovjára emlékeztet bennünket. Főként abban, ahogyan a nemesi világ pusztulását szemléli.

Ez a radikális ellenzéki hang teszi ezt a művet – főként az író eszmei fejlődése szempontjából – a fiatal Krúdy írói tehetségének egyik csúcsává. Nem remekmű még, de nemcsak korábbi írásainak többségénél jutott itt lényegesen magasabbra, hanem következő regényei is hanyatlást mutatnak e művéhez képest. E hanyatlásnak persze nem az író tehetségének, erejének csökkenése az oka, hanem az, hogy később jobban kellett alkalmazkodnia megrendelői ízléséhez. Míg a *Szeretlek!* című kisregénye az *Új Fővárosi Lapokban* jelent meg, – amely átmenetileg – épp akkoriban egy ellenzéki csoport kezébe került, következő három regénye a *Divat-Szalón*, a *Művészvilág* és az *Előkelő Világ* című folyóiratokban látott napvilágot. Mindhárom kifejezetten konzervatív beállítottságú volt. A *Divat-Szalón* és a *Művészvilág* még csak nagypolgári színezetű, az *Előkelő Világ* azonban címlapján is büszkén hirdette, hogy a „magyar nemes társaság számára” készült. A *Divat-Szalont* Szabóné Nogáll Janka, az *Előkelő Világot* Lengyel Gizella szerkesztette, s az utóbbiba főként olyanok írtak, mint Lovag Frasanelli Lilith, gróf Hugonnay Vilma, ifj. Gróf Teleki Géza stb. Aki ilyen lapokban is szerepelni akart, annak menthetetlenül engedményeket kellett tennie.

*

Ha eszmeiség tekintetében nem is éri el a *Szeretlek!* színvonalát, az író fejlődése szempontjából következő regénye, a *Hamu* is figyelmet érdemel. Korábbi írásaiban is meg-megcsillant már itt-ott némi személyes, önéletrajzi vonatkozás, igazán azonban ez a regény az első, amelynek alakjait szinte kivétel nélkül saját családjáról mintázta. Ezt a művét tehát úgy tekinthetjük, mint első, még kissé szemérmes próbálkozását családi emlékeinek feldolgozására.

A nem könnyen áttekinthető cselekmény színhelye egy alföldi kisváros. Az író nem nevezi meg, de nem nehéz benne felismerni Krúdy szülővárosát. A pontos környezetrajz és a régi nyíregyházi utcanévek, például a Krúdynál később is gyakran szereplő *Angyalzúg*, félreismerhetetlenül erről tanúskodnak. Az előtérben két család szerelmi szálakkal egymásba fonódó története áll. Levente Jób huszárhadnagy szerelmes Gyalog Ilkába. A leány is szereti őt, de fél, hogy boldogtalan lenne a kalandos természetű katonatiszt oldalán, ezért, mikor Pety Vazul, egy jómódú

özvegyember feleségül kéri, annak nyújtja a kezét. Jób eleinte az öngyilkosság gondolatával foglalkozik, de azután hamarosan megvígasztalódik, még hozzá éppen Pety Flóra, Ilka mostohalánya oldalán. Ilka maga hívja meg Jóbot egy estélyükre, s bár még mindig szereti a férfit, ő maga egyengeti Jób és Flóra szerelmének útját.

Már ebből a vázlatos cselekmény-ismertetésből is kiderül, hogy mennyi itt a lélektani bukfenc, a váratlan és képtelen átváltozás. Méginkább ez az érzésünk a regény olvasása közben. Különösen Ilka jelleme tisztázatlan. De túl az egyes szereplők pszichológiai motiválatlanságán, néha egész jelenetek válnak hamissá, népszínmű jellegűekké. Vannak azonban a műnek sikerült részletei is. Ahogyan például Ilka és Pety Vazul esküvőjén az irigykedő, rosszmájúskodó közönséget, az epés pletykákat, az úri társaságtól kezdve egészen a koldusokig bemutatja, az egyenesen írói remeklés. Nem kevésbé sikerült a kisvárosi úri társaság rajza Ilka estélye alkalmából. Különösebben újat ugyan itt sem ad. Az ilyenfajta társas összejöveteleknek mind az elbeszélő irodalomból, mind a színpadról jól ismert sztereotíp figuráit vonultatja fel: a lányát mindenáron férjhez adni akaró mamát, a csúnya leányt, a nőhódító gavallért, a jópofa tréfamestert stb., de alakjait szinte meglepő biztonsággal mozgatja. Mindez arról tanúskodik, hogy a fiatal író már többé-kevésbé tisztában van azokkal a fogásokkal, amelyeket az előtte járók tudtak.

Az önéletrajzi vonatkozások főként a Levente család ábrázolásában jutnak kifejezésre. Már a nagy, hétablakos sárga ház, amely előtt nyurga homoki akácok szomorkodnak, Krúdy szüleinek házát juttatja eszünkbe: „A nagy barna kapu mellett magasan hirdeti a megfeketedett bádogtábla, amin a fehér betűk megszürkültek már, hogy: Levente György köz- és váltóügyvéd lakik itt.” De nemcsak ilyen külsőség, a családi szituáció is teljesen ráillik a Krúdy családra. Levente György házában ott lakik anyja, Török Krisztin is, aki elvált asszony. Két fia van, György, az ügyvéd és Jób, a huszárhadnagy. Férje is ügyvéd volt, híres gavallér, akitől nőügy miatt vált el. Ebben a jellemzésben szinte lehetetlen Radics Máriára, az író nagyanyjára nem ismernünk. De Jób sem kitalált alak. Radics Máriának valóban két fia volt, az író apja, az ügyvéd, és Béla, aki huszárhadnagyként szolgált a hadseregben. Krúdynam ez a nagybátyja éppen akkoriban vette feleségül a 16 éves Szakács Matildot. Rangon aluli házasság volt, ezért a család hevesen ellenezte. Ő

azonban még a hadseregből is kilépett a leány kedvéért. Akármennyire áttételesen és tompítottan jelentkeztek is azonban ezek az otthoni élmények, a *Hamu* című kisregény mégis azt mutatja, hogy a fiatal Krúdy valami olyasmire talált rá, ami egész írói pályáján kimeríthetetlen kincsesbányája maradt.

*

Nem önéletrajzú vonatkozású, de szintén a szülőföld tájain játszódik következő kisregénye, a *Pál apostol levelei* is. A *Hamuval* csaknem egyidőben jelent meg a *Művészvilág* hasábjain. Könyv alakban máig sem adták ki, ezért indokoltnak látszik a cselekmény vázlatos elmondása. Prinyi Pál nemes ifjú papnövendék-ként kolostorban nevelkedik. Tanárai és társai egyaránt úgy ismerik, mint a legtehetségesebb és legbuzgóbb szerzetesnövendéket. Egy napon azonban két levelet is kézbesítenek neki. Az első özvegy édesanyjától jön, aki arra kéri, hagyja ott a kolostort, menjen haza, mert nagy tervei vannak vele. A másik levelet gyermekkori szerelme, Ágnes írta. Ő nem hívja ugyan nyíltan Pált, egyszerűen csak elmondja, hogy árván maradt, nincs senkije e világon, csak Pál. Az ifjú először a kolostor mellett dönt, elutasítja magától a világi élet és a szerelem csábításait. Belső nyugalomát azonban nem tudja visszanyerni. Vívódásait, szerelmi epekedéseit csak naplójának vallja be, amelynek ezt a címet adta, *Pál apostol levelei*. Egy évi szenvedés után végül megszökik a kolostorból. Otthon nemcsak anyját találja, hanem Ágnest is, akit árván maradása után özvegy Prinyiné magához vett.

Pál anyja energikus, nagyravágyó asszony. Vagyonra már nem sok van, de büszke arra, hogy bárói családból származik. Lányát egy Magyarországon vadászgató holland csokoládégyároshoz szeretné férjhez adni, fiából pedig képviselőt akar csinálni. Épp ezért, mikor tudomást szerez Pál és Ágnes szerelméről, fiát egy távoli pusztájára küldi, Ágnest pedig véglegesen eltávolítja a háztól.

Az eddig meglehetősen egységes cselekmény a regény második részében több ágra szakad. Az egyik szál Ágnes életét követi tovább, aki Szentpétery Lajos nevű nagybátyja, egy öreg fiskális házába kerül. Teljesen visszavonultan él az agglegény nagybácsi ódon házában. Folytonosan csak Pált várja, és várja Páltól fogant gyermekét. A másik szál a fiú életét ábrázolja. A volt szerzetesnövendék mintha nemcsak a kolostorról feledkezett volna meg, hanem szerelméről is, beleveti magát a vidéki úri élet szórakozásaiba. Kártyázik, mulatozik, adósságot

csinál. Eleinte úgy látszik, mintha anyján akarna bosszút állni esztelen költekezéssel. Később azonban épp anyja nagyralátó terveinek lesz az eszköze. Az őszi agarászonon ugyanis beleszeret a dúsgazdag Kovácsy Blanka grófnőbe, aki szintén viszonozza érzelmeit. Hogy költséges életmódjához és a kontesszel való szökéséhez pénzt szerezzen, a fogadósne közreműködésével veszedelmes hazardjátékba kezd. Mikor óriási összeget nyer, az egyik vesztes kétségbe vonja a játék tisztaságát. A pofonra párbaj következik, amelyben Pál súlyosan megsebesül. Az Európa Szálló külön szobájában ápolja a fogadósne, aki szintén szerelmes a fiúba.

Közben Ágnes egészen belebetegszik a hiábavaló várakozásba. Mikor már nagyon a végét járja, a jószívű nagybácsi elküldi Pálért öreg írnökát. A fiú egyszerre rádöbben vétkeire, s még fájós lábával indul, hogy mindent jóvátegyen. Azonban későn érkezik. Már csak parányi, halvaszületett gyermekét és halott szerelmét láthatja. Pál további sorsát csak sejteti az író. A tragédia megrázó katharzi-se után ismét a kolostorban keres menedéket.

Egy ilyen vázlatos cselekmény-ismertetésben szükségképpen sok mellékese-mény és részlet elsikkad, azonban talán még így is kiderül belőle, hogy erre a regényre egyáltalán nem jellemző a történetnek, a mesének az a vérszegénysége, amely már a fiataalkori Krúdy-művek többségében is megfigyelhető. Sőt ellenkezőleg. Inkább túlszűfoltyságról, nagyotmarkolásról beszélhetünk. Mintha csak tudatosan arra törekedett volna, hogy a vidéki nemesi élet ábrázolásának teljes hagyományát felhalmozza művében, a romantikus regények minden rekvizitumát felvonultatta. Van itt eszeveszett lovaglás a grófnővel, titkos találkozás az erdészháznál, óriási tétekben folyó kártyacsata a fogadó különtermében, esztelen költekezés, váltók aláírása, párbaj, agarászverseny, mindent tudó titkos rendőr, zordon apa, jószívű nagybácsi, hűséges szolga stb., stb. A végén azonban – e nagy bőség ellenére is – hiányérzetünk támad. Elsősorban a szereplők, főként pedig a főszereplő jellemével van baj. Az első részben a szerzetesi hivatás és a szerelem konfliktusa még hihető, a második részben azonban Pál ingadozása Ágnes és Kovácsy Blanka között már teljesen képtelenség. Ha csakugyan úgy szereti Ágnest, mint ahogy az író mutatja, elképzelhető-e, hogy olyan könnyen hagyja magát elválasztani kedvesétől, s hogy semmit sem tesz a leány felkutatására? Sőt, amikor megtudja hollétét, akkor sem siet felkeresésére, hanem ez új szerelembe bonyolódik bele, bár tudnia kell, hogy kedvese gyermeket vár tőle, s mégis cserben hagyná? De túl messze megy az

író a főhős züllésének bemutatásában is. A hamiskártyázás után már aligha lehet az egykori szerzetesnövendéket tragikus hősként tekinteni, s épp ezért kevésbé meggyőző végső magára ébredése is, amikor vissza akarna térni Ágneshez.

Van itt tehát sokrétű cselekmény, s nem hiányzik a konfliktus sem. Az összeütközés egyes szálai azonban túlságosan összekuszálódnak, nem erősítik, hanem sokszor inkább gyengítik egymást. Sikerültebb a háttér, a környezet felvázolása. A vidéki nemesi életnek, ha nem is különösebben újszerű, de föltétlenül hiteles képét rajzolta meg regényében a fiatal író. S ezt a környezetrajzot azzal tette specifikusabbá, s ezáltal emlékezetesebbé, hogy jellegzetesen a nyírségi táj keretébe állította be szereplőit. Tájleírásai még nem olyan impresszionisztikusan színesek, nem olyan láttatóan képszerűek, mint a későbbiek, de helyenként már sikerül felvillantania a szülőföld sajátos arculatát: „Az őszi agaraszatok kezdődtek meg a Nyíren. A kukoricát letörték, egyenes a világ, mint a lénia, csak itt-ott emelkednek elhagyott sírokhoz hasonlóan a hepe-hupás dombok, homokfűvások, amik alatt Zabolch vezér hadverő pogányai alusznak. Olyan ez az őszi idő, mint egy szép öregasszony szeretete. Napfényes, ábrándos, gyöngéd. A tarló felett a szél ha járkál, felveri az arany színű port a füvek közül, és a nagy mezőségeken itt-ott zöldül még valami, de az is csak foltnyi. Esőverte, fakó boglyák mögött bújdosik a nyúl és nagyot ugrik, amikor a messziségekben puskadörrenés hallik, avagy vágató paripák patái dobognak a kemény földön.”

A táj és a környezet felvázolása mellett társadalomrajzra is törekszik az író, ez azonban már kevésbé sikerült. A világnézeti korlátok, az eszmei engedmények ezen a területen mutatkoznak meg leginkább. Különösen vonatkozik ez arra, amit a dzsentirről mond: „Magyarországon, ellentétben Angliával, a köztudatba úgy ment által a gentry fogalma, mint neve egy ázsiai ivadéknak, amelyik kelet minden kényelmét, bűnét, hősiességét egyesíti magában. Mikor a köznemesség eltűnt a társadalomból, helyét a gentry foglalta el. A „gentry” tulajdonképpen nem társadalmi osztályt, avagy kasztot jelent, inkább csak fogalmat fejez ki ez a szó; fogalmát a gavallér, a magyar úri világnak, amelyik elkölti pénzét cigányra, kártyára, női világra; néha tönkre mén és akkor a vármegye terhe lesz, máskor jó gazda és jó házassággal igyekszik vagyonát gyarapítani.”

Itt még csak a dzsentri fogalmának meghatározásával játszadozik, s ha tisztázás helyett inkább összezavarja is a problémát, a cigányozó, kártyázó, vármegye

nyakán élősködő úri világ emlegetésével eleinte azt a látszatot kelti, hogy jó úton halad, később azonban a dzsentryi apológiájába csap át: „Nem igaz, hogy a gentry léha. Van közte könnyelmű elég, főként pedig volt. A maradék gentry, a mai versenyt gazdálkodik a bérlőkkel és hogy gavalléros hajlandósága, ázsiai lustasága néha erőt vesz rajta, azt meg kell neki bocsájtani. A magyar gentry életre való, szívós fajta. Apáinkat a körülmények – az ötvenes-hatvanas évekbeli nagy szomorú csendesség, a gazdasági és politikai élet pangása – sodorták bele a költséges sírva-vigadásba... A gentrynek erőhöz kell kapni ismét, és levetkezni hibáit, hogy újjászületve, méltón töltsen be helyét a nemzet vezetésében, ami mindig az ő kezében volt.” Ez a dzsentryi-apológia két szempontból is figyelmet érdemel. Egyrészt az író következő korszakában keletkezett műveinek megváltozott dzsentryi-szemléletét mérhetjük hozzá, amikor bátran leszámol ezekkel a nézetekkel, s olyan könnyörtelen szenvedélyességgel ábrázolja a dzsentryi kikerülhetetlen pusztulását, mint kevesen mások. Másrészt azonban ezek a hamis illúziók kétségtelenül arról a sajátos kettősségről is árulkodnak, amely származásából, családi örökségéből adódóan végigkísérte Krúdyt szinte egész pályáján. S hogy ezek az illúziók az író letagadhatatlan fejlődése ellenére is milyen makacsul tartották magukat, s talán sohasem foszlottak szét véglegesen, bizonyítja, hogy még évtizedekkel később is fel-felbukkant nála a nemesség vezető szerepének gondolata.

Bármilyen fogyatékoságai vannak is azonban e regénynek, a *Pál apostol levelei* mégsem egyértelműen rossz mű. Leginkább témája mutat előre az író következő korszaka felé. Ha novelláiban elszórtan írt is már korábban a vidéki kismemesi világról, lényegében ez az első nagyobb szabású műve a dzsentriről.

*

Időrendben következő regénye a *Száll az ének szájrul-szájra*. Nagyobb terjedelmű írásai közül alighanem ez a leggyengébb. Nemcsak elnagyoltabb, kidolgozatlanabb minden más korai írásánál, hanem a legkevésbé érezzük önálló, eredeti alkotásnak is. Esetenként más műveivel kapcsolatban is rámutattunk már irodalmi mintaképeire, az első pesti években főként Turgenyev hatására. Itt azonban többről van szó. A regény félreismerhetetlenül Jókai: *És mégis mozog a föld* című művének meglehetősen ügyetlen utánzata.

A cselekmény 1790-ben indul. Hőse egy Zuboki nevű vidéki földesúr. Eleinte Oblomovszerű figurának tűnik. Magányosan él hűséges öreg szolgájával roz-
zant udvarházában. Egy este a hófúvásban elakadt szán kér tőlük segítséget. A
szánban egy előkelő asszony ül, Sinkán Minka. Zuboki házába invitálja a vendé-
geket, akik azonban éjjel búcsú nélkül eltűnnek. Zuboki valami titkot sejt eltűné-
sük körül, ezért szolgájával együtt nyomukba ered. Végül sikerül utolérni őket,
Zuboki megkéri a szépasszony kezét, de az kineveti az öreg lovagot, aki nagy bú-
san indul visszafelé. Otthon, házában azonban közben víg élet folyik. Egy vándor-
legény és egy színtársulat vette birtokába a házat. Zuboki nem lepődik meg a lá-
tottakon. Oblomovból egyszerre Csollán Berti lesz, sőt még tovább fejlődik. A
vándorszínészek élére áll, Pestre megy velük, ő lesz a társulat igazgatója. A mara-
di vidéki lovag egyik pillanatról a másikra már mint a magyar kultúra, a magyar
nyelv ügyének önfeláldozó és öntudatos harcosa áll előttünk, aki főurak ajtaján ki-
lincsel, hogy társulata számára támogatást szerezzen. Később azonban éppoly vá-
ratlanul, mint ahogyan hozzájuk szegődött, hátat fordít a színészeknek, visszavo-
nul vidéki otthonába és magányosan éli le utolsó éveit. A színészek azonban to-
vább járkák az országot, ébresztgetik a nemzetet. A befejezésben az író félreérthe-
tetlenül utal Jókai művére, amikor többek között a következőket írja: „A lusta föl-
det sarkával megrúgta valami nagy ember és a mozdulatlan föld egyszerre forogni
kezdett. Az alvók fölébredtek és a virrasztók hozsannát kiáltottak.

Zuboki és a színtársulat története mellett van azonban a cselekménynek egy
másik szála is, egy vadromantikus rablóhistoria. Ennek hőse Sinkán Mihály, aki
köztisztvisletben álló eperjesi kereskedőből lett rablóvezér. Tíz évig nem tud róla
senki, akkor gazdagon, királyi kitüntetésekkel, grófnő feleségével tér vissza Eper-
jesre. Sok viszontagság után végül börtönben pusztul el, de közben a betyár-regé-
nyeknek minden romantikus rekviziuma felvonul. (Gyermekekrablás, feleséggyil-
kosság, kettős élet, titkos végrendelet, elrejtett kincs, kivégzés előtt váratlan for-
dulat stb., stb.)

A cselekmény két szálát nem tudja összekapcsolni az író. Kiderül ugyan,
hogy Zuboki és Sinkán féltestvérek, ezzel azonban még nem tudja elfogadhatóvá
tenni az annyira különböző eseménysorok összekapcsolásának szükségességét. S
mindezt nemcsak a szerkezet sínyli meg, hanem olyan szervi hibává nő, amely az
egész mű értékét jelentékenyen csökkenti. Külön-külön sem igen lehetett volna

ebből a két történetből jó regény, így együtt azonban még csak fölerősödnek, szembetűnőbbek lesznek fogyatékoságai. Mint láttuk, ez idő tájt keletkezett többi művei sem remekművek még, a *Száll az ének*... azonban még akkori saját mértékével mérve is, nemcsak későbbi, hanem néhány korábbi műve mellé állítva is mélypontot jelent. Ha van tanulsága, talán az, hogy az író fejlődése nem mindig és nem föltétlenül egyenes vonalú. Különösen fiatal, kezdő íróknál nem ritka, hogy az ígéretes, viszonylag jó művek szomszédságában egészen gyenge, vagy kifejezetten elhibázott alkotások is születhetnek...

*

A *Száll az ének*... folytatásos megjelenésével párhuzamosan írta *Az aranybánya* című következő regényét, amely nemcsak legjellemzőbb, minden bizonynyal legjelentősebb ifjúkori műve is az írónak. Először ez is folytatásokban jelent meg a *Budapest* című lapban 1901-ben, de még ugyanabban az évben kötetben is kiadták. Ez a regény tematikailag sok vonatkozásban visszatérést jelentett a városi-polgári irodalom sodrában keletkezett korai novellisztikához. Visszatérést, de magasabb szinten, az összegezés igényével. E művében tett először kísérletet a kapitalista fejlődés átfogó ábrázolására.

Az aranybánya voltaképpen karrier-regény. Sokszálú cselekménye egy nemlétező aranybánya kihasználására alapított részvénytársaság körül bonyolódik. Hősei szélhámosok, szerencselovagok, semmitől vissza nem riadó börzspekulánsok. S nem kevésbé érdekes a háttér, a milleniumi kor álragyogásának rajza sem. Kitűnően exponálja ezt az író a regény első fejezetében elmondott történettel az öreg pesti polgár haláláról. Baumeiszter Fric, akinek kis háza volt a belvárosban, szembeszállt a városi magisztrátussal, mikor a városrendezés érdekében az ő házát is le akarták bontani. Mikor hallotta a csákányok kopogását közeledni, bezárkózott házába, és nem engedte be a hivatal embereit, nem volt hajlandó kiköltözni a lebontásra ítélt lakásból. Amikor végül erőszakkal fölnyitották ajtaját, Baumeisztert már ott találták a ravatalon, ahová maga feküdt fel, hogy bevárja a halálát. „Így halt meg az öreg pesti polgár, aki kivénült ebből a megifjodó, diadalmas világból.”

Tulajdonképpen anekdota ez, de Krúdy nem is találhatott volna jobb bevezetőt ehhez a regényhez. A régi Pest és a diadalmas világvárossá növő ifjú

Budapest harca sok vonatkozásban jelképes. S ebben a küzdelemben nemcsak Baumeiszter, az öreg pesti polgár bukott el, s került koporsóba, hanem a régi Magyarország is, egy egész társadalmi és életforma. Krúdy nem sajnált ezt a lebontásra kerülő régi világot, de nem tudott lelkesedni különösképpen a helyére lépő újért sem. Észrevette, hogy a régi belvárosi sikátorok kis butikjaiból a széles nagykörút elegáns üzleteibe átköltöző kereskedő nemcsak egyszerűen helyet változtatott. Valami sokkal nagyobb változás történt itt: „Amint a butyorukkal futnak a szűk sikátorokból, a butyorból kihull sok minden, és ott vész a sötét belváros kopott, vén kövezetén: szoliditás, kereskedői tisztesség, becsületes munka.”

A becsületes munka helyett mindenki a könnyű meggazdagodás útját keresi. A házmester kocsmáros szeretne lenni, a kishivatalnok börzspekulációról álmodik. „A levegőben nyüzsög az élet, és mindenki úgy képzei, hogy a szerencse és a pénz az utcán hever, csak le kell hajolni érte, és fel kell emelni.” Ebbe a háttérbe állítja bele „hőseit” az író. A cselekmény Szentvinczey János történetével indul, aki vérbeli kalandor. A szabadságharc egyik vitéz tábornokának a fia, s éppen ezen a réven, az emberek hazafias érzelmeit kihasználva, igyekszik fölkapaszkodni, vagyont szerezni. „Nem volt semmi vágya e világon, csak egy: minél gazdagabbnak lenni.” Ennek érdekében minden eszközt fölhasznál. Mindig úgy jár a világban, mintha apja vértanúságának glóriája övezné. Mindenekelőtt érdekházasságot köt. Feleségül veszi Valter Franciskát, a felesége hozományát megkaparintva, szélhámos barátjával, Kácsér Fricivel tőzsdézni kezd. Üzletei azonban nem sikerülnek, ezért abbahagyja, és uzsorakölcsönre tér át. Néhány év alatt meggazdagodik, ekkor társát, akinek addig háta mögé bújt, hogy legalább a becsületesség látszatát megőrizze, kíméletlenül félredobja útjából. Gazdagsága birtokában most már a politikai pályán akar érvényesülni, s valóban hamarosan képviselő is lesz belőle. Dicsőségét azonban nem sokáig élvezheti, mert váratlanul meghal.

Ez a fordulat valóban váratlan, nemcsak a szereplő környezete, hanem az olvasó számára is. Meglehetősen érthetetlen ugyanis, miért ejti el az író hősét éppen akkor, amikor annak útja igazán érdekessé kezdene válni. Szentvinczey János olyan kitűnően exponált figura, hogy ha útját végigkíséri az író, méltó társa lehetett volna Mikszáth és Tolnai karrierista hőseinek. Igaz, csakhamar kiderül, hogy kár sajnálkozni, mert az író más néven ugyan, de hamarosan új életre kelti hősét Franciska második férjének személyében.

Férjének halála után Franciska egy ideig visszavonultan él. Egyedüli vígaszát fiában találja, s az ő jobb sorsa érdekében nem mond le a tisztességtelen úton szerzett vagyonról sem, amelynek eredetét a zsarolni akaró Kácsér szépítés nélkül föltárja előtte. Épp ez a vagyon lesz azonban újabb boldogtalanságának forrása, mert ez vonzzahozzá második férjét, Csobánc Pétert. Csobánc körülbelül ott folytatja, ahol Szentvinczey János abbahagyta. Múltjáról csak annyit tudunk, hogy vidéki dzsentricsalád sarja. Ő is képviselő, s őt is a pénz és hatalomvágy fűti mindek felett. Pénzért veszi feleségül a nála idősebb Franciskát, s vagyonszomja sodorja olyan kalandor vállalkozásba is, mint az aranybánya részvénytársaság megalapítása.

Az ilyenfajta spekulációs vállalkozások rendkívül gyakoriak voltak abban az időben. A korabeli újságok tele vannak a hasonló üzleti csalásokról szóló tudósításokkal. Mindenre elszánt nyerészkedők csábító üzletekbe fogtak, szemfényvesztő módon nem létező kincsek kiaknázására részvénytársaságokat alapítottak, bezsebelték a bűvkörükbe került hiszékeny kisemberek pénzét, s a végén rendszerint megszöktek az összeharácsolt tőkével. Krúdy regényének középpontjában is egy ilyen csalárd vállalkozás áll. Az egésznek a kieszelője nem Csobánc, hanem egy Barker nevű veszedelmes kalandor, Csobáncnak inkább csak a neve és a képviselői tekintélye kell az üzlethez, ezért csinál belőle Barker igazgatót, valójában azonban mindent ő irányít a háttérből. Hatalmas hírveréssel, óriási propagandával adják ki a részvényeket, s ügyes fogadásokkal igyekeznek minél több embert behálózni. A legmeglepőbb, hogy mindez sikerül is nekik. Óriási összeget sikerül kicsalniuk a meggazdagodás vágyától hajtott, már csak a csodákban reménykedő, épp ezért könnyen megtéveszthető emberektől.

Barker azonban nemcsak a naiv kisembereket szedi rá, végül becsapja üzlettársait is. Kácsért meggyilkolja egy elhagyott városvégen, és úgy szönik külföldre a pénzzel. Csobánc a felelősségre vonástól félve – eleinte öngyilkosságra gondol, később azonban belátja, hogy szeretőjének van igaza, aki így vígasztalja: „Nincs elveszve semmi... A karriered újra kezdheted. A magyar képviselők között mindennapi az ilyesmi: eddig kormánypárti voltál, holnap átmégy az ellenzékiek közé, és ha üldöznek: mártírrá tesznek, megkoszorúznak, és fáklyás menetet rendeznek a tiszteletedre.” Csobánc jó tanítványnak bizonyul, nemcsak magáévá teszi ezt az érvelést, hanem még tovább is fejleszti: „A vállalat megbukott,

punktum, jajgasson, akinek kedve van hozzá. A politikai karrierem pedig bizonyos. Sokat fognak felőlem írni, beszélni: párbajozok, beszélek a Házban, és rávezetem az ellenzéket, hogy az egész ügy nem egyéb, mint a kormány kampánya egy ellenzéki érzelmű kormánypárti képviselő iránt. A gaz kormány üldöz, védjettek meg, urak, íme közétek menekülök, felesküszöm a zászlóra... Hahaha.”

Ezen az úton azonban már nem követi hőség az író. Valószínűleg nem véletlen, hogy mint Szentvinczey Jánost, Csobánc Pétert is csak a küszöbéig kíséri el a politikai szereplésnek. Úgy látszik, a politikai élet területén még nem érezte magát eléggé járatosnak a kezdő Krúdy, s inkább meghátrált a feladat elől, minthogy számára ingoványos talajra lépett volna. De ha a magasabb politika ábrázolásába nem is mert belevágni, a gazdasági és társadalmi élet korrupszájának, gátlástalan szabadversenyének bemutatásával így is meglehetősen éles és rendkívül leleplező képet festett benne koráról. Azok a realista csírák, amelyek a diákkori lipótvárosi elbeszélések óta ott bujkáltak írásaiban, ebben a regényében sűrűsödtek össze leginkább egységes társadalomrajzzá. Talán e művében jutott Krúdy legközelebb ahhoz, hogy igazi kritikai realistává váljék.

Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy *Az aranybányát* remekműnek tekinthetnénk. Minden erénye mellett is állandóan érezzük, hogy kezdő író alkotása, akiben a rendkívüli tehetség még nem párosult a szükséges művészi ökonómiával, s így a kitűnően megírt fejezetek bosszantóan gyenge, elnagyolt részletekkel váltakoznak. A gyengeségek egyik legfőbb forrása a kompozíció lazasága. Különösen a regény második felében, a második kötetben válik teljesen szétfolyóvá a mű szerkezete. Az epizódok egészen elburjánzanak, a főcselekmény pedig láthatóan elszegényedik, az aranybánya-panama nem tud igazán kibontakozni. Ugyanezt az eltolódást látjuk a szereplők vonatkozásában is.

Csobánc, a főszereplő egyre ritkábban bukkan fel. Helyette a mellékszereplők és epizódfigurák egész sorát vonultatja fel az író. Ez vitathatatlanul szélesíti ugyan a regény társadalomképét, ugyanakkor azonban kétségtelenül lefékezi a cselekmény sodrását, s ezáltal – végső fokon – gyengíti az író kritikai szándékát is. De ha a szerkezet mozaikszerűségéből következő fogyatékokat nem is fedlenti egészen az ábrázolt világ sokrétűsége, ez a sokrétűség másfelől mégis előnyére válik a regénynek. Legfőképpen azzal, hogy lehetőséget ad az írónak a főszereplők túlságosan is sötét világának ellenpontosására. A regény szereplői

ugyanis két alapvető síkban lépnek elénk. Az egyik csoport a Szentvinczeyék, Csobáncék, Valterék és a hozzájuk tartozó kalandorok (Barker és Kácsér) dzsentrí, illetve nagypolgári világa. A másik oldalon a józsefvárosi kisemberek, bérkocsisok, boltosok, kishivatalnokok meglehetősen tarka tábor. A két csoportot az író nem ütközteti meg, még igazi szembenállásról sem beszélhetünk, mégis e két világ kontrasztjában fejeződik ki legvilágosabban a szerző állásfoglalása. A dzsentrí-nagypolgári szereplőket nem titkolt ellenszenvvel és megvetéssel ábrázolja, ezzel szemben a kisemberekben még esetlenségeik ellenére is mindig a szeretetreméltó és vonzó tulajdonságokat veszi észre. Az első csoportból egyedül Szentvinczey Lászlót, Franciska fiát mutatja be együttérzéssel, aki szembefordul azzal a világgal, amelybe beleszületett. Nem apja, nem is mostohaapja útját követi. Tanul, s dolgozni akar. Ő képviseli parazita osztályán belül a másik utat, az ellenpéldát. Alakja egyszerre mutat visszafelé is, előre is. Vissza a reformkori köznemesség jobbik részének, a fiatal Magyarország haladó ifjainak fennkölt hagyományaihoz és előre, egy bontakozó új társadalom, egy szociálisabb világ magasabb erkölcsisége felé. Igazán pozitív hőssé azonban nem tud válni. Ehhez túlságosan is epizodikus a szerepe. Anyját kiragadja abból a bűnös mocsárból, amelyben két férje oldalán élt, a további harcot azonban nem vállalja. Nem mérkőzik meg a Csobáncok világával, hanem kivonul belőle. A küzdelem helyett az idillt választja.

A kisemberek még László lázadásáig sem jutnak el. Egy részük kifejezetten áldozat, akik a főlemelkedés reményében utolsó filléreiket áldozzák fel Barker hazug oltárán, mint például „az újpesti tanár úr”, s utána, amikor a csalás kiderül, legfeljebb csak jajgatni ésátkozódni tudnak. Másrészük pedig (például Zina kisasszony, a kalapos és Makács kocsmáros) valami olyan szerepet tölt be, mint a XIX. századi dramaturgiai hagyományok alapján a vígjátékokban színpadra léptetett úgynevezett rezonőrök, akik igazában nem voltak részesei a küzdelemnek, de éppen cselekményen kívüliségük alkalmassá tette őket, hogy a szerző velük, kívülről kommentálhatta az eseményeket. Tulajdonképpen ezt teszi Krúdy is. Amit nem akar, vagy talán nem tud az ábrázolás eszközeivel az olvasó elé állítani, azt egyszerűen elmondhatja a maga jól értesült rezonőrjeivel. Ezeknek a figuráknak a szerepeltetése tehát végső fokon a kezdő író gyengeségéből fakad, azonban még így is félreérthetetlenül példázza a szerző érzelmi hovatartozását. S többek között éppen ez az érzelmi hovatartozás, a karrieristák, spekulánsok világának ez a kö-

nyörtelen leleplezése s a kisemberek iránti megértő részvét és együttérzés avatja ezt a művet a fiatal Krúdy legjobb alkotásává, pályája első korszakának méltó betetőzőjévé. Művészileg később legtöbb művében magasán túlszárnyalta *Az aranybányát*, társadalomkritikájának élességét és határozottságát azonban később is inkább csak kivételesen érte el.

(1972)

Mikszáth égöve alatt

– Részletek –

Irodalomtörténet-írásunk hosszú időn át úgy könyvelte el, hogy Krúdy pályája elején Mikszáth nyomán indult. A valóságban azonban Mikszáth hatása csak 1900 táján vált észrevehetővé Krúdynál, aki mögött akkor már 8-10 éves írói tevékenység állott, s ez nem kevesebb, mint félezer novellát és néhány kisregényt jelentett.

Kimutathatóan ismerte már diákkorában is Jókait, Mikszáthot, a pályakezdő Krúdy mégsem őket követte, inkább a 90-es években nálunk is megerősödő naturalista színezetű, városi-polgári irodalomhoz csatlakozott. Jellemző már az is, hogy legtöbb ekkori írásában városi kisemberek, hivatalnokok és kereskedők életét választotta témául. Érdekeltek a szociális problémák, s szaporodtak a társadalmi kérdéseket feszegető írásai.

1900 körül, *Az aranybánya* című regény után azonban jól érzékelhető irányváltás következett be írói fejlődésében. A fordulatról legszembetűnőbben tematikájának átalakulása árulkodik. A városi-polgári figurák megritkultak írásaiban, érdeklődése egyre inkább a vidéki nemesi kúriák világa, különösen pedig a dzsentrí réteg felé fordult. A változást jelezte az is, hogy a korábbi mesterek helyét egyre határozottabban Mikszáth foglalta el.

Amikor Krúdyval kapcsolatban Mikszáth követéséről beszélünk, természetesen nem utánzásra gondolunk. Kétségtelen, hogy e pályaszakaszának alkotásain felismerhetők bizonyos mikszáthos jegyek, de nyomatékosan hangsúlyozni kell, hogy ekkor sem lett belőle epigon. Mikszáth irányain belül is meg tudta őrizni önállóságát. Sőt, nem túlzás azt állítani, hogy a Mikszáth-hatás végeredményben nem elnyomta, hanem felszabadította egyéni mondanivalóját. Mindenekelőtt azazal, hogy figyelmét szülőföldjére, a Nyírség felé fordította, s ezzel felszínre hozta sok-sok személyes ifjúkori élményét.

A korábban gyakran tollára vett nagyvárosi környezetben akkor még elég bizonytalanul mozgott a vidéken felnőtt író. Ábrázolni kívánt polgári alakjait sokkal inkább olvasmányaiból ismerte, mint a valóságból, a dzsentrí világról azonban bőségesen álltak rendelkezésére saját közvetlen élményei és tapasztalatai. Csak az apai-nagyapai házban megismert figurákra, s a környezetében hallott történetekre,

anekdotákra kellett visszaemlékeznie, s máris kimeríthetetlen forrásra bukkant. Így érthető, hogy pályájának ebben a szakaszában fő témája a dzsentrí lett. Legtöbb ekkori novellájában a hétszilvafás nyírségi kurtanemesek életét mutatta be. A *Nyíri csend* (1903), *Az álmok hőse* (1906), a *Pajkos Gaálék* (1906), *A szakállszáritón* (1906), a *Hét szilvafa* (1907) című kötetek elbeszélései szinte kizárólag ezt a világot ábrázolják.

A tematika mellett a Mikszáthtal való rokonságról árulkodik szerkesztésmódja, a művek anekdotikus felépítése és stílusa is. S még inkább talán az írói elbeszélői attitűdje.

*

A szituációteremtő indításokon és lírai kiszólásokon kívül az élőbeszéd attitűdjét erősíti az író képalkotó módszere is. A későbbi Krúdy-stílusnak fontos eleme a képszerűség. A korai dzsentrí-novellákban még sokkal kevesebb a költői kép, de talán még fontosabb, hogy ezek a képek minőségileg is lényegesen különböznek az érett Krúdy stíluseszközeitől. Nem a ritkaság, a csaknem mindig különlegesen gazdag asszociációs tartománnyal rendelkező, rejtett szépségeket tartogató finom keresettség a jellemzőjük, hanem az anekdotázó mesélőt jól karakterizáló erőteljesebb, közönségesebb, nemegyszer zaftosabb kifejezőeszközök gyakorisága, ami természetesen sokkal inkább az élőbeszéd, mint az írott szöveg sajátossága.

Az élőbeszéd hatását néha egészen jelentéktelennek látszó nyelvi eszközökkel képes elérni. *Egy sikkasztás története* című elbeszélésében például így mutatja be a novella egyik szereplőjét, a kacér szépasszonyt: „Kivágott bársonyruha volt rajta. Hej, nincsen olyan hó a havasok ormán, amely fehérebb volna a Kalász Anna vállánál.” Egyetlen módosítószó csupán, s mennyire más lesz azonnal a mondat akusztikája! Ha egyszerűen azt írta volna, hogy Kalász Anna vállá olyan fehér volt, mint a hó a havasok ormán, meglehetősen banális hasonlattal állnánk szemben. Így azonban szándékosan érzéki hatásra törekvő vágyakozásteli felkiáltásban az elkoptatott kép hirtelen felfénylik, szinte halljunk a mesélő csettintését, amellyel még tovább akarja csigázni a kedélyeket, s magunk előtt látjuk a kéjsóvár férfigallgatóság összekacsintását.

A közvetlen hatás elérésére való törekvésből adódik, hogy a narrátor mindig úgy igyekszik előadni a történetet, mintha maga is részese lett volna az eseményeknek, vagy legalábbis személyesen ismerte volna a szereplőket, esetleg éppen azoktól hallotta volna, akikkel megtörtént. Az anekdotának ugyanis nemcsak érdekesnek és csattanósnak kell lennie, hanem az is lényegéhez tartozik, hogy valami igaz magva legyen. Ezért igyekszik az író csaknem mindig hitelesíteni történeteit. A beszélő legtöbbször első személyben szólal meg, valamilyen módon közvetlenül is jelen van az eseményekben. Leggyakrabban ilyenfajta mondatokkal igyekszik ezt elérni: „A szomszédunkban lakott valamikor egy Kamocsay Mihály nevű egyszerű kurtanemes...”, „Az én anyai nagybátyán, név szerint Zathureczky Mihály, a legjobb kedvű ember volt, akit valaha ismertem...”, „Az én gyermekkoromban, mikor ezt a legendát mesélgették...” stb.

Alig van elbeszélése ebből a korszakból, amelyikből ne idézhetnénk hasonló mondatokat, amelyek mind a „hitelesítést” szolgálják, az író, vagy még inkább az őt helyettesítő narrátor személyes jólértesültségét, az elmondott történetben való közvetlen érdekelttségét, résztvevő vagy tanú voltát húzzák alá.

Az élőbeszéd attitűdjéből következik a népies kifejezések, kiszólások és egyéb nyelvi eszközök kedvelése, gyakori alkalmazása is. Igaz, a szereplők itt nem parasztok, hanem vidéki nemesurak. De beszédük, stílusuk igazi meghatározója sokkal inkább a vidékiség, mint az úri mivolt. A szalonok választékosságra való törekvésével szemben inkább a falusi kaszinók kártyaasztalainál anekdotázó férfiak kevésbé finnyás, nyersebb, de életközelibb nyelvén beszélnek.

A megye pávája című elbeszélésben a lusta, tehetetlen, elhízott Prépostváry Ferenc alispánról van szó, aki az alispáni teendőket is teljesen feleségének engedi át. A ő jellemzésében olvashatjuk: „szuszogott a jólétben, mint a süket disznó a búzában”. Egy másik novellájának szereplőjét, a vörös képű Gaál Bencét viszont egy régi népi szólás felhasználásával mutatja be: „... beretválta kapa után ültetett szakállát”.

Legalább ennyire hangulatteremtők népi hangvételi jelzős szerkezetei is, amelyekben esetenként tájnyelvi elemek is előfordulnak: gubaszagú falu, kupecbeszédű férfiú, degez bugyelláris, surbankó legény stb.

A népiesség jelenlétét bizonyítják az elbeszélésekben elég gyakran felbukkanó jellegzetes mesei fordulatok is: „Élt a szabolcsi Buji községben egy

csizmadia...”, „Így élt, éldegélt az öreg...”, „Ment, mendegélt a csizmadia...”, „Szállt, szállt a pallos híre...”, „Nagy király volt az a Mátyás...”

Ezek a kifejezések nagyrészt különböző novellákból származnak, s számukat – akár csak a megelőző példákét – bőven lehetne még szaporítani. Annak érzékeltetésére azonban, hogy az átmenetileg Mikszáth nyomába szegődött fiatal Krúdy a nyelvi eszközök, különösen pedig az elbeszélői attitűd vonatkozásában hogyan követte mesterét, talán ennyi is elég.

*

A nyírségi dzsentrire természetesen jellemzőek voltak mindazok a vonások, amelyek általában jellemezték e réteget, de a század végén és a századforduló idején talán sehol sem lehetett már olyan tisztán, olyan sűrített formában megtalálni a különböző dzsentritípusokat, mint éppen a Nyírségben. Magyarországon a kapitalizálódás, a polgári fejlődés általában igen lassan haladt, Szabolcs azonban ebben a vonatkozásban alighanem a legelmaradottabb volt. Másutt a dzsentriréteg egy része akkorra már felszívódott a kialakuló polgárságba, a Nyírségben azonban még évtizedek múlva is homokfutón jártak a hétszilvafás urak, akik egyszerűen nem akarták elhinni, hogy eljárt felettük az idő. [...]

A *Hét szilvafa* című elbeszélés erősen emlékeztet a *Beszterce ostroma* alapszituációjára. Hősenek, Somodi Pálnak az a rögeszméje, hogy az ő néhány hold földje az utolsó nemesi birtok Magyarországon. Ennek megfelelően úgy él tíz-tizenkét holdján, mint egy középkori oligarcha. A cselédeknek jobbágyoknak tartja, sokat koplal, de ha vendége érkezik, fejedelmi lakomát csap. Zathureczky Mihálynak az a fixa ideálja, hogy tulajdonképpen őt illetné a lengyel korona. „Nekik hagyományozta valami elhalt király, akinek már a csontjait sem lehet megtalálni.” Annyira beleéli magát szerepébe, hogy mással nem is törődik. Kis tanyáján a fehér falra hatalmas családfát pingáltat, s abba szépen beírja a népes família egész öröklési rendjét. A furcsa hóbort végül tragédiával végződik. Amikor egy felvidéki Zathureczky is bejelenti, hogy igényt tart a lengyel koronára, Zathureczky Mihályt annyira felizgatja a dolog, hogy gutaütést kap. (*A lengyel korona*) – Hasonló motívumokra épül *A lord* és *Az ősök* című novella is.

A hóbortosoknak egy másik csoportját alkotják azok a Krúdy-figurák, akik valamilyen legendás eredetű, titokzatos kincset keresnek. Az egyes művekben a

kincsmotívum természetesen különböző szerepet játszik, majdnem mindig úgy jelenik azonban meg, mint a menthetetlenül elbukott emberek egyetlen és utolsó mentsége, az egyedül üdvözítő csoda, amelyben ugyan már senki sem hisz, amelyről mégis oly jó elábrándozni.

A *Regény a zöld házról* című elbeszélés világtól elzárkózott hőse állandóan valami kincset keres, amelyet egyik őse rejtett el a házban. A rokonai nyakán élőkődő furfangos Herepiről az a legenda kering, hogy titokzatos kincset őriz a csizmaszárában. Ezért kényeztetik kapzsi rokonai, remélve, hogy mesés gazdagságát rájuk hagyja (*A ravasz Herepi*).

Egy sikkasztás története című novellájának cselekményét a kállói Zathureczky család legendaköréből merítette. Zathureczky Móric híres mulatós ember volt. 1830-tól 1841-ig ugyanazt az egy nótát húzatta megszakítás nélkül a kállói Arany Medve fogadóban. Így nem csoda, hogy amikor meghalt, nem maradt utána más, mint egy régi bunda. Ez azonban nem közönséges bunda volt. Az emberek azt suttogták, hogy valami különös kincset rejtettek bele. Egy kacér szépaszszony el is árulta a tanulmányai befejezése után Kállóba hazatérő ifjú Zathureczkynek a bunda titkát, nevezetesen, hogy apja abba varrta bele fia számára az értékpapírokat. A fiatal szolgabíró azonban hiába kereste az apai örökséget a bundában, nem volt sehol. Csalódásába bele is bolondult. Kállóban nem látták többé, az országutakat járta, eszelősen szorítva magához a legendás bundát.

Ugyanez a kincsmotívum jelentkezik részletesebben kidolgozva *A bűvös erszény* című terjedelmesebb művében is. Itt Viczky Eduárd nagy zöld selyem erszénye áll a cselekmény középpontjában, amelyről az a hír járja, hogy kifogyhatatlan. Ezt az erszényt keresi fia, Viczky Gábor, ezért feszíti fel apja koporsóját, és ezért bolondul meg, amikor kiderül, hogy a kifogyhatatlannak hitt bűvös erszény – üres!

Mindkét mű befejezése jelképes. Mindegyik írásából ugyanez a végső tanulság cseng ki. Kíméletlen ítélethirdetés ez nemcsak a kincskeresők szétpukkanó ábrándjai felett, hanem egy egész társadalmi osztály felett is, amely már rég túlélte önmagát, de hazug illúziók szappanbuborékai után fut.

Külön csoportot alkotnak Krúdynam azok a novellái, amelyek egy-egy babonás családi hagyományt dolgoznak fel. A legtöbb helyen ilyen története a már többször is említett Gaál családhoz fűződik. Egyik ilyen elbeszélése a *Családi*

legenda. A nagy kiterjedésű Gaál család egyszer pusztulni kezdett. Gyermeknek nem születtek, az idősebbek haltak. Végül az utolsó Gaál leány, Alojza is meghalt, aki egy idős embernek volt a felesége. Rengetegen mennek el megnézni a csodaszép halott asszonyt, köztük két juhász is, akiknek megtetszett a halott ujján levő rubinköves gyűrű. Éjszaka kiásták a sírt, s mivel lehúzni nem tudták a gyűrűt, le akarták vágni a halott ujját. A fájdalomtól a tetszhalott Alojza felébredt, férje azonban szörnyethalt, amikor meglátta visszatért feleségét. A szép özvegy hamarosan újból férjhez ment, és még 18 gyermeket szült. A Gaál leányok pedig halhatatlanok lettek a családi legenda szerint. Egyszer azonban megtört a varázserő, a bűvös halhatatlanság. Gaál Juliskának, a híres Alojza unokájának esküvőjére gyülekezett a násznép. Ott azonban tragédia fogadta őket, a menyasszony hirtelen meghalt. A család jóízűen lakomázott tovább, nem hitték, hogy komoly lehet a dolog. Juliska azonban nem éledt fel, s a Gaáloknak bele kellett törődniük, hogy vége halhatatlanságuknak, mert úgy látszik, eléggé elszaporodtak.

A Gaál családhoz fűződik *A babonás ing* című novella története is. Itt egy ördögös nő ing áll a cselekmény középpontjában, mely nemzedékeken át jár körbe-körbe a család asszonyai között, és bűvös erejénél fogva minden bajt meggyógyít, s ráadásul az asszonyokat széppé teszi, a hűtlenkedő férjeket visszavonza feleségükhöz. Egyszer azonban az egyik Gaál megharagszik a babonás ingre, és tűzbe veti. Azóta csúnyák az asszonyaik. Nagyon hasonlít ehhez *A csipkekendő* története is, amely a Zathureczky család tulajdonában van évszázadok óta. Ennek abban áll bűvös ereje, hogy csodálatos pontossággal mindig megjelenti, ha valamilyen szomorú esemény fenyegeti a családot. Ilyenkor nedves lesz, mintha könnyeket töröltek volna bele. Végül két öreg agglegényhez kerül a csodálatos csipkekendő, de úgy látszik, elvesztette varázserejét, mert száraz marad, mikor egyikük meghal.

Mindhárom novella befejezése ugyanaz: a bűvös varázserő megtörik, a féltve őrzött legenda szertefoszlik. Szinte jelképes erejű ez a befejezés. Ábrázolhatná-e az író nagyobb erővel és szemléltetőbben a dzsentrivilág dekadenciáját, mint éppen családi legendáinak szétfoszlásán keresztül? S hogy Krúdy valóban így értelmezte ezeket a legendákat, arra őt magát idézhetjük tanúnak:

„Minden régi magyar famíliának volt valami szeszélye, hóbortja, bolondsága, amely apáról fiúra öröklődött. A Zathureczkyek a csipkekendő legendához

ragaszkodtak, mások egyéb legendához. Némely famíliában nincs is már egyéb az ősiségből, mint a családi legenda. Minél jobban emlegetik a legendát, annál bizonyosabb a földi javaknak a pusztulása. Mikor a múlttal kérkednek, a jelen sivárságát akarják leplezni. A magyar társadalom egy nagy darabja nem is tud egyébről beszélni, mint arról, hogy volt egykor... Az élete, gondolkodása, munkája a múltaknak szól.”

A régi vidéki dzsentrélet sokféle embertípust termelt ki. Közöttük meglehetősen nagy számmal voltak az ún. tréfacsinálók. Ezzel a típussal már Jókainál is sűrűn találkozunk, gondoljunk főként Józsa Gyuri alakjára. Krúdy is elég gyakran írt ilyen tréfacsinálókról, nyírségi józsagyurikról, akik egész életüket és vagyonukat különböző ugratások kieszelésére áldozták, és semmitől sem riadtak vissza egy-egy jó hecc kedvéért. Ilyen novellái például: *A ló meg a szoknya*, *A holt aszszony udvarlója*, *A bölcsesség mustármagja*, *Egy jeles mulattatóról* stb. A legemlékezetesebb talán ebből a csoportból mégis *A legnagyobb bolond* című novellája, amelynek hőse, Szebenyi Pál minden bolondságot elkövet, csakhogy hóbotosságban túltegyen vetélytársán, a szintén híres tréfacsináló Prinyi Jánoson. Először olyan házat építtetett, amelynek nincs sem ablaka, sem ajtaja, csak létrán lehetett bejutni a kéményen keresztül. Házi kísértetekről azonban nem gondoskodott, így nem sikerült túlszárnyalnia ellenfelét, akinek házában az is volt. Máskor egy nagy ekhós bárkát csináltat, amely elé nyolc csacsit fogat, és azon járja be a vármegyét. Prinyi erre trójai falovat építtet. Az ormótlan nagy faalkotmányt kerekre szerelteti és 12 lóval húztatja. Végül azonban Szebenyi mégis fölülkerekedik. Udvarolni kezd egy előkelő és szép nemeskisasszonynak. Az esküvő napján azonban mindenki legnagyobb megrökönyödésére nem menyasszonyát, hanem egy szolgálólányát viszi az oltár elé. Ezzel végleg elnyeri a legnagyobb bolond kitüntető címet.

A dzsentr egyik jellemző tulajdonsága volt a lustaság, a tette képtelenség is. Sajátos keveréke ez az oblomovizmusnak és a patópálos „ejh, ráérünk arra még”-magatartásnak. Krúdy sok novellájában és regényében felbukkan ez a típus. *A ház csöndes marad* főalakja Tobor Lőrinc, akit esküvője előtt néhány nappal meglátogat menyasszonya és jövőendő anyósa, hogy a lakás új berendezését megbeszéljék. A mama minden régi holmit újjal akar kicserélni, gyökeres rendet akar teremteni a csöndes, ósdi házban. Fölforgatni mindent, amit Lőrinc addig megszokott. A vőlegény azonban többre becsüli a maga nyugalma, inkább lemond

menyasszonyáról, és házvezetőnőjét veszi feleségül. „A ház a régi marad. Csöndes és nyugalmas... A bútorokat sem cserélik ki újjakkal.”

A lusta Gaálok című novella hősei boldogan élnek falujukban, s ezt a boldogságot egyedül lustaságuknak, lomhaságuknak köszönhetik. Még arra is lusták ugyanis, hogy vagyonukat elherdálják, mint a többiek. „Hiú, képzelődő, tunya fajta volt. A párnát ki hagyta ráncigálni a feje alól, de nem mozdult fektéből. Persze fogytak, fogytak, mint a holdvilág.”

A dzsentritörténetek mellett mikszáthos korszakában szívesen foglalkozott Krúdy a nemesség múltjával is. Valójában persze őt nem a történelem tényei érdekelték, sokkal inkább az események melléktermékei, a sokszori elmondásban szépen kikerekedett csattanós históriák. Nem a valóságos múlt, hanem az azt különös módon sűrítő anekdota. Ebből természetesen az is következik, hogy ilyen vonatkozású írásai nem a történelem dicső lapjaihoz kapcsolódnak, hanem a humoros, esetleg tragikomikus vagy groteszk helyzetekhez, hiszen az anekdotának lényeges eleme a humor, a gúny és az ironia, s ezek csak ezen a területen érvényesülhetnek igazán.

Ilyen történeti anekdotát örökített meg *Az ágyúgolyó* című novellája. A cselekmény az „utolsó nemesi felkeléshez”, a nem éppen dicsőséges emlékeztető Napóleon elleni győri kalandhoz kapcsolódik. Főszereplője Bodó Sámuel, aki rendkívül lusta ember volt. Amikor a franciák hírére a megye minden kardforgató nemesese összesereglett Nagykállóban, ő lekéste a gyülekezőt, ezért csak úgy magányosan indult az inzugensek csapata után. Nem is igen törekedett, hogy utolérje őket. Inkább elidőzgetett az útszéli fogadókban. Tavasz felé járt, amikor megpillantotta a már visszafelé haladó szabolcsi csapatot. Bodó természetesen nem akart velük találkozni, ezért elrejtőzött a fogadó padlásán, s csak akkor jött le, amikor a sereg már továbbállt. Ekkor ő is megfordult, s tisztes távoból követte őket. Ott-hon Kállóban éppen folyt a mulatság az inzugensek tiszteletére, amikor beállított, s egyenesen az alispánhoz ment. Tarsolyából egy nagy ágyúgolyót helyezett annak asztalára. Hiába mondták az inzugensek, hogy Bodó ott sem volt Győrnél, az emberek inkább neki hittek, hiszen csak ő hozott ágyúgolyót a csatából. Így lett híres emberré a lusta Bodó Sámuel. Az ágyúgolyó később a megyei múzeumba került a következő felirattal: „Bonaparte ágyúgolyója a nemesi fölkelésből. Ajánlódta: ns. Bodó Sámuel.”

Egy másik, szintén kállói eredetű anekdotikus történetének címe *Az utolsó nemesi felkelés*, ez azonban nem a napóleoni háborúkhöz fűződik, hanem az önkényuralom utáni politikai megélénkülés időszakához, az ún. kis negyvennyolc-hoz. Az országban követválasztást tartanak, s a megyék versengenek a politikai küzdelmekben kitűnt férfiakért. Kálló azonban másként cselekszik. Kállay Ákos, az alispán így beszél:

„Nekünk olyan ember kell, aki a régi Magyarországot képviseli, a rendi alkotmányt. Aki azon fog munkálkodni, hogy állíttassék vissza a magyar nemesség, és vele a régi rendszer. Nekem ugyan nem kell senki az új emberek közül... nekünk minél régibb, konzervatívabb embert kell fölküldeni, akinek nem kell se a Deák politikája, se a Kossuth politikája. Elég volt a szabadságból. Éretlen ország vagyunk mi még a szabadságra. Apáink se voltak rabok. Jöjjön vissza a régi alkotmány.”

Ilyen előzmények után végül is Dobokay Ferencet választják meg, aki 48 óta teljesen visszavonultan él, mert annak idején szembefordult a nemzeti felbuzdulással, s így a közvélemény akkor hazaárulónak kiáltotta ki. Most sem akarja elfogadni a jelölést, de egész küldöttség megy érte, szinte erőszakkal viszik Kállóba. Végül azonban mégsem lett követ Dobokay, mert belebetegedett az izgalomba és meghalt.

Míg az ágyúgolyó történetében inkább csak megfricskázta a kétes értékű nemesi dicsőséget, itt már kritikája mélyebben húsba vágott. A történeti anekdota csak ürügy volt számára a megyei konzervativizmus leleplezésére, s arra, hogy megmutathassa az úri Magyarország dicstelen kimúlásának szükségszerűségét. Ő maga így beszél erről a novella egyik részletében:

„A régi kutyabőrök elkoptak, elmúltak, senki sem tudja hová lett a száz-ezer nemesi família, amelyről még Nagy Iván beszélt. Alig egy emberöltő telt el azóta, hogy a kutyabőrt padlásra tették, és ez az egy emberöltő elvégezte évszázadok munkáját: eltüntette a régi Magyarországot úgy, hogy már azok sem emlékeznek rá, akik valamikor még benne éltek. Nagyon korhadt, vén lehetett már az a fa, amely egyetlen szélviharban, recsegés, ropogás nélkül kidőlve, olyan hamarosan nyomtalanul enyészett el az erdei avarban. Itt-ott még látszott a vén fa maradványa, világítva őszi éjszakákon, mint a korhadt fáknak szokása, aztán ez a foszforeszkáló fény is elenyészett a nagyra nőtt, fiatal csemete fák között, a nemzet erdejében.”

A novellák mellett megpróbálkozott Krúdy a dzsentrivilág átfogóbb ábrázolásával is. Ezt láthatjuk például az 1909-ben megjelent *Andráscsik örököse* című regényében. A cselekmény színhelye itt is a régi, akkor még megyeszékhely Nagykálló, ahol hirtelen halállal meghal Andráscsik Sámuel, egy dúsgazdag polgár, akinek letében az volt a legfőbb vágya, hogy a nemességgel barátkozhasson. Végredeletének felbontásakor kiderült, hogy minden vagyonát első házasságából született Zsuzsanna nevű leányára hagyta, akiről rokonsága addig semmit sem tudott. A rokonság nem törődik bele sorsába, nem hagyja a jussát, pert indít a szerencsés örökösnő ellen, aki csakhamar személyesen is megjelenik Kállóban. Ettől kezdve a cselekmény párhuzamosan két szálon fut tovább. Egyrészt bemutatja az író a kállói Andráscsikok perét Andráscsik Zsuzsika ellen, másrészt azt, hogy az elszegényedett, már csak a jó házasságban reménykedő kalandor hozományvadászok hogyan vetik magukat Zsuzsika után, hogyan igyekeznek meghódítani maguknak a gazdag örökösnőt. Nemcsak a környékbeli dzsentrigavallérok fenik fogukat az Andráscsik milliókra, hanem még az ország távoli vidékeiről is jönnek a vagyonszomjas fiatalemberek az „aranytollú madár” meghódítására.

Eddig a regény úgy indul, hogy belőle akár Mikszáth egy évvel korábban napvilágot látott Noszty fiújának is méltó párja lehetett volna. A dzsentrí és a polgár konfliktusa, az éhesen rajzó hozományvadászok vitustánca az örökség körül, sokféle alkalmat kínált az írónak nemcsak a széles körű erkölcsrajzra, hanem a társadalom alapvető ellentmondásainak feltárására és leleplezésére is. Az író azonban ezeknek a lehetőségeknek nagy részét kihasználatlanul hagyja. A kitűnő expozíció után a konfliktus ellaposodik, feloldódik. Nem a cselekmény igazi belső logikája szerinti kritikai realista kifejelet felé halad, hanem valami operettváltozat irányába kanyarodik el. Mintha nem is Krúdy folytatná tovább, hanem Harsányi Zsolt, aki később Mikszáth regényének valóban elkészítette ezt a happy and-es színpadi változatát.

A dzsentrí hozományvadászok Krúdynál is hoppon maradnak, felsülnek ugyan, Andráscsik Zsuzsika sorra kikoszarazza őket, a regény megoldása mégis romantikus-utópisztikus. Zsuzsika ügyvédjének, a fiatal Bajsa Gábornak nyújtja a kezét, s véget vet a pörnek is. Összehívja kastélyához az Andráscsikokat, és mesebeli jótündérként szétosztja köztük az egész örökséget, jóllehet tudja, hogy perrel

sohasem vehették volna el tőle. Ha ez a befejezés tompítja is a mű hatását, s ezért az Andráscsik örököse nem is lett a nyírségi dzsentrí kritikai realista szemléletű regénye, így is sokat elárul egy önmagát túlélő, már csak csodákban reménykedő, mesebeli örökségekről és hozományokról álmodozó réteg kikerülhetetlen hanyatlásáról.

A dzsentríélmény felszabadítása mellett minden bizonnyal szerepe volt Mikszáthnak abban is, hogy Krúdy figyelme ebben az időben a Felvidék felé fordult. A nyírségi dzsentrinovellákkal párhuzamosan kezdte írogatni elbeszéléseit a szepességi kisvárosok különös polgáraitól, dévaj-kedvű, vándorló zsoldoskatonáiról. Ezek a művek is ifjúkori élményét hozták felszínre. A Podolinban töltött diákévek életre szóló benyomásai színezték feledhetetlenül líraivál ezeket a szepességi történeteket. S ha *A podolini kísértet* (1906) című regény egyes motívumai félreismerhetetlenül magukon viselik is Mikszáth *Kísértet Lublón* című írásának nyomait, mégis épp ezekben a szepességi históriákban találta meg Krúdy egyik legsajátabb területét, s ezek a művei, főként *A podolini takácsné* (1911) című kötet novellái mutattak leginkább előre az író pályájának következő korszaka felé.

(1979)

Krúdy és a történelem

A történelmi téma Krúdy életművében

Krúdy neve sok mindent idézhet az őt ismerő olvasók tudatába, mégis aligha tévedünk, ha azt állítjuk, nem lehet túlságosan gyakori, hogy valakinek éppen történelmi művei jutnának először eszébe az író nevének hallatán. Még akik különben jól ismerik is könyveit, valószínűleg nem a történelmi témájú írásokkal kezdenék művei felsorolását.

De nemcsak az olvasók tudatában kerültek a hátsó sorba ezek a könyvek, a Krúdy-irodalom is meglehetősen periférikusan kezelte az író történelmi regényeit és elbeszéléseit. Krúdy életművének egészével szemben is sok még az irodalom-történet-írás adóssága, de a történelmi vonatkozású írások még ezen az összképen belül is feltűnően mostoha elbánásban részesültek. Kétségtelen ugyan, hogy Krúdy nem történelmi műveiben alkotta a legjelentősebbet, a legjellegzetesebbet, s aligha járnánk helyes úton, ha ezekben az írásaiban akarnánk keresni művészetének csúcseit. Az eddiginél mégis több figyelmet érdemelnének ezek a művek, már csak azért is, mert nem elszigetelten jelentkeztek, hanem végigkísérték Krúdy csaknem egész írói pályáját.

A történelmi érdeklődés családi örökségként szállt rá. Köztudott, hogy apai nagyapja honvédszázadosként vett részt a szabadságharcban, nagybátyja, a legenda híró Krúdy Kálmán pedig Világos után sem tette le a fegyvert, hanem szabadcsapatot szervezett, és úgy harcolt tovább az ipolysági erdőkben a Bach-rendszer önkénye ellen. A gyermek Krúdynak életre szóló élményt jelentettek nagyapja 48-as történetei, aki idős korában a szabadságharc veteránjai számára épült Honvéd Menház parancsnoka is volt, s aki ritka ünnepi alkalmakkor különleges áhítattal mutatta meg az unokáknak egy féltve őrzött dobozban azt a kis darab gyolcsot, amelyet állítólag Garibaldi vére festett pirosra.

Édesapja halála után a hagyatékból neki jutó részt Krúdy nagyon gyorsan elkótyavetyélte, a családi örökségnek ezekhez a szabadságharcos hagyományaihoz azonban mindig ragaszkodott. Élete végéig büszke volt erre a 48-hoz való kötődésre, s műveiben is gyakran emlegette. Témáért is többször fordult – különösen pályája elején – a szabadságharc korához. Valószínűleg nagyapja színes meséi

elevenedtek meg olyan műveiben, mint *A komáromi fiú*, *Az álmok hőse*, *A vörös sapkások*, *Az utolsó honvédek*. De vissza-visszanyúlt még régebbi korokhoz is (*Letűnt századok*, *Kun László*, *Pogány magyarok*). A szabadságharc mellett főként a kuruc-kor foglalkoztatta gyakran képzeletét. E témakörből legszebb *A szabadság csillaga* című kisregénye.

Ezek ifjúsági művek. Felnőtteknek szánt első történelmi regénye, *A magyar jakobinusok* 1910-ben született. Már ebben is megfigyelhetők szinte mindazok a sajátságok, amelyek Krúdy későbbi történelmi műveit is jellemzik. Utána azonban jóidőre mégis kiszorul a történelem Krúdy érdeklődési köréből, hiszen éppen akkor talált rá igazán saját világára, hosszú keresés után ekkor teremtetete meg legjellegzetesebb, legsajátabb hőseit, Szindbádöt, Rezeda Kázmért, Alvinczi Eduárdot, s akkor indította el hódító útjára a vörös postakocsit. A 10-es évek elején kezdődött írói fénykora és ez a Tanácsköztársaság bukásáig tartott. Ebben az évtizedben nem írt történelmi témájú műveket, s bizonyára nem véletlen, hogy általában ifjúsági művei is háttérbe szorultak.

Az ellenforradalmi rendszer uralomra jutása után azonban megtört Krúdy pályájának íve. Nemcsak emberi-világnézeti reményei veszttek el, íróilag sem találta többé a helyét. Az ellene irányuló támadások egy idő után elcsitultak ugyan, a kialakuló új légkör azonban semmiképpen sem kedvezett sajátos hangú művészte továbbfejlődésének. Az a világ, amelyben ő olyan otthonosan mozgott, a világháborúval végképp lezáródott, s a 20-as évek magyar viszonyai között egyre idegenebbül érezte magát. Még alig múlt 40 éves, s máris úgy tűnhetett számára, hogy kiöregedett korából. Rossz közérzetét még csak tetézte, hogy korábbi fizikai ereje is apadóban volt, többször betegeskedett, s egyre gyakrabban kellett szanatóriumba vonulnia.

Pályájának ebben a válságos időszakában figyelme ismét a történelem felé fordult, s a húszas éveket szinte végigkísérik a történelmi regények. 1922-ben jelent meg az *Ál-Petőfi*, 23-ban a *Rózsa Sándor* és a *Repülj fecském*, 25-ben *A templárius* és a *Jockey-Club*, 26-ban a *Mohács*, 29-ben a *Festett király* s 30-ban *Az első Habsburg*. Tudunk róla, hogy regényt akart írni Shakespeare-ről s még a halála előtti évben is egy Garibaldi-regény terve foglalkoztatta. Joggal nevezhetnénk tehát ezt az évtizedet a történelmi regények periódusának Krúdy pályáján.

Miért ez a múltba-fordulás? Menekülni akart a kor ellenszenves valósága elől? Kétségtelenül azt is. Az ő történelmi érdeklődése azonban nem azonos Móricz ilyen irányú tájékozódásával. Rendszerint nem tanulásért nyúlt a történelemhez, nem azzal a szándékkal, hogy a jelen kérdéseire keressen választ a históriából, s nem történelmi analógiák felvázolásával akart jelképes iránymutatást adni a jelennek. Meg kell mondanunk őszintén, hogy elsősorban a kuriózumok érdekelték a történelemből.

Természetesen nem lenne helyes egyszerűen az írói pálya melléktermékeit látni ezekben a művekben, de kétségtelen, hogy még ebben a korszakban sem ezek az írások jelentették Krúdy művészetének csúcseit, hanem sokkal inkább az *N. N.*, a *Hét bagoly*, a *Boldogult úrfikoromban* című regények és az utolsó évek nagy novellái, amelyek *Az élet álom* című kötetben jelentek meg. E művek közelebe talán csak egyetlen történelmi regénye, a *Három király* címen ismert trilógia állítható.

A Három király

A trilógia első részét, a *Mohácsot* 1926-ban, a nagy nemzeti katasztrófa négyszázadik évfordulója alkalmából írta Krúdy. Akkoriban nemcsak a történetírás, a napi sajtó is sokat foglalkozott a szomorú történelmi nevezetességgel, nyilván ez sugallta Krúdynak is az ötletet a regény megírására. Több jel is arra mutat azonban, hogy a trilógia koncepciója csak fokozatosan bontakozott ki az íróban. Először *Árnyékkirály* címen jelentek meg belőle részletek folytatásokban a Pesti Naplóban. A történet ott még Ulászlóval kezdődött, s az egész a király íródeákja mondja el első személyben. Néhány folytatás után azonban ezt abbahagyta az író, szélesebb alapon, s némileg változott koncepcióval kezdett újra munkához. Az *Árnyékkirály* néhány fejezetét később a Mohács végéhez illesztette. A mű tulajdonképpen így is kerek egész, az első kiadás nem is utalt a folytatásra, s valószínűleg az íróban is csak később, már az első rész megjelenése után merült fel a második és harmadik rész megírásának gondolata. Egy nyilatkozatából tudjuk, hogy már 1927 elején, amikor betegen szanatóriumban feküdt, történelmi forrásokat olvasgatott, és anyagot gyűjtött Szapolyai-regényéhez, de a *Festett király* csak

1929-ben készült el, s végül 1930-ban jelent meg a trilógia harmadik darabja, *Az első Habsburg*.

Hogy az egyébként nem túlságosan nagy terjedelmű mű viszonylag ilyen sokáig, közel öt évig készült, annak nemcsak a koncepció lassú és fokozatos kibontakozása volt az oka, hanem az is közrejátszott, hogy Krúdy szokatlanul nagy apparátussal dolgozott ezen a történelmi regényén. Módszerét és alaposágát természetesen nem hasonlíthatjuk sem a Flaubertéhez, sem Móriczéhoz, de kétséget kizáró bizonyítékaink vannak rá, hogy ezúttal valóban szélesebb körű anyaggyűjtést végzett. Ő, akiben igazán nem tengett túl a filológusi hajlam, most meglepő szorgalommal búvárolta, jegyzetelgette a korabeli krónikákat és emlékiratokat, elsősorban Szerémi *Magyarország romlásáról* írott munkáját, de feltehetően ismerte Brodaricsot, Verancsicsot és Istvánffy Miklóst is. A későbbi történetírók közül valószínűleg Jászay Pál, Horváth Mihály, Szalay László és Acsády Ignác munkáit forgatta. Láthatólag Szerémi könyvét olvasgatta a legnagyobb élvezettel, s talán reá támaszkodott leginkább, őt név szerint is több helyen említi, illetve szerepelteti regényében.

Közvetlen átvételeken azonban nehéz lenne Krúdyt tetten érni. Csak nevekre és adatokra volt szüksége, egyébként szuverén módon bánt mind az eseményekkel, mind a figurákkal. Nem a krónikák vagy történelemkönyvek betűihez akart elsősorban hű lenni. A história tényeit is ritkán, s valószínűleg akkor sem szándékosan sértette meg, ambíciója azonban tovább terjedt az események krónikás ábrázolásánál. Mindenekelőtt a kor levegőjét, atmoszféráját akarta felidézni, mégpedig nem aprólékos, naturalisztikus korrajzzal, hanem a szereplők, a történelmi hősök emberi arcának a bemutatásával.

A cselekmény egyébként – mint Krúdy más regényeiben – itt is meglehetősen végszegény. 1521-ben Innsbruckban indítja el az eseményeket, egy kolostorban, ahol Jagelló Anna, Ferdinánd menyasszonya és Mária hercegnő, II. Lajos menyasszonya nevelkedik. Ezután megtudjuk, hogyan érkezik Mária Magyarországra, ahol 16 évesen nemcsak felesége, hanem szinte anyja is lesz a még nála is fiatalabb II. Lajosnak. Nándorfehérvár elestéről, a török veszedelem közeledtéről szinte csak mellékesen szerzünk tudomást, magáról a mohácsi tragédiáról és II. Lajos haláláról pedig a király íródeákjának szüksézávú feljegyzéseiből értesülünk. A II. rész, a *Festett király* cselekménye több síkúvá válik. Egyrészt Szapolyai

királlyá választásának előzményeit, a tokaji tárgyalásokat, majd magát a székesfehérvári királyválasztást látjuk, s közben figyelemmel kísérhetjük a Budáról Pozsonyba menekült Mária életét, s azt a következetes harcot, amelyet a bátyja érdekében folytatott a magyar trón megszerzéséért. A harmadik rész a pozsonyi királyválasztás körülményeit és Ferdinánd fehérvári királlyá koronázását mondja el.

A gyéren folydogáló cselekményért bőven kárpótolnak bennünket a pompásan megrajzolt figurák és a pazar bőséggel ontott kitűnő részletek. Krúdy nem a nagyszabású történelmi tablók ábrázolásában jeleskedett elsősorban, hanem az epizódokban remekelt. Hősei talán nem mindenben egyeznek a históriából ismert modellekkel, de íróilag feledhetetlenül megragadott figurák. A három király, akikre a trilógia összefoglaló címe utal: II. Lajos, Szapolyai János és Habsburg Ferdinánd. A regény igazi központi hőse azonban Mária, II. Lajos felesége. Az ő alakja fogja egységbe a meglehetősen mozaikszerű cselekményt. A szereplők ábrázolásánál nem realista, inkább romantikus ecsetkezeléssel dolgozik az író, alakjai azonban mégsem egysíkúak. Nem angyalok vagy ördögök, mint általában a romantikus regények hősei. II. Lajos akaratgyenge, határozatlan, befolyásolható, de annyi természetes gyermeki báj s önfeláldozás is van benne, hogy végül is nem válik egyértelműen ellenszenvessé. Szapolyai a nemzeti érdekek védelmezője, de Dózsa és parasztjainak hóhéra is. A legegysíkúbb Ferdinánd, aki azonban alig jelenik meg közvetlenül a színen, hiszen helyette is inkább Mária cselekszik.

Mária szinte még gyermeklánként kerül Magyarországra, s már férje oldalán is neki kell magára vennie az uralkodás gondjait, II. Lajos halála után pedig még nagyobb feladatot vállal: minden körülmények között megszerezni a magyar koronát bátyjának, Ferdinándnak. Húszévesen jut özvegységre, s szinte hihetetlen energiával és meglepő tudatossággal kezd hozzá családja hatalmának kiépítéséhez. A regény olvasása közben könnyen hajlandók vagyunk az író túlzásának tekinteni Mária ilyen irányú ténykedésének ábrázolását. Ha azonban utána lapozunk a történelemkönyvekben, meglepődve tapasztalhatjuk, hogy mennyire közel járt itt az író a tényekhez, hogy a 20 éves özveggy valóban mennyire mindenkinél világosabban ismerte fel és következetesebben képviselte egész dinasztíája érdekeit. Nem túlzás, hogy valóban vele kezdődött Magyarország Habsburg gyarmatosítása.

Vitathatatlan, hogy Máriát néhány árnyalattal rokonszenvesebbé formálta az író, mint amilyen a históriai Mária valóban volt, de nem eszményítette őt sem.

Nemcsak eszességét, keménységét, férje iránti szeretetét ábrázolja, hanem osztrák ravaszságát, gőgjét, önzését, a magyarok iránti lenézését is.

S a főalakok mellett is mennyi pompásan megrajzolt figura található még a regényben. Báthory nádor, Brandenburgi György, Werbőczy István, Tomori Pál és még hosszan lehetne sorolni a neveket. Külön hely illeti meg a szereplők galériájában azt a figurát, akit nem a krónikák lapjairól vett az író, hanem egésze maga teremtett, a lutheránus „püspököt”, a titokzatos lovagot, aki a regény talán leg-szárnyalóbb fejezetében Székesfehérvárra, II. Lajos ravatalához kíséri az álruhás Máriát, s megvív úrnőjéért Szapolyaival, majd amikor halálos sebet kap, bevallja a királynénak addig leplezett szerelmét.

A „püspök” alakjában voltaképpen magát csempészi be Krúdy a regénybe, mint ahogyan a régi festők is gyakran megörökítették saját arcukat a történelmi vagy bibliai tablókön és freskókon. Mint alapjában lírikus alkatú író, Krúdy más műveiben is mindig jelen van, itt azonban még a nevét is odakölcsönözte ennek az érdekes képmásfigurának.

Ahogy esetenként már eddig is rámutattunk, ha a falanszter tudósának Homéroszt cáfoló nagyképűségével, az írot mindenáron leleplezni kívánó tudálékos-sággal közelednénk a regényhez, sem a cselekménybonyolításban, sem a jellemek megformálásában nem lenne különösebben nehéz tetten érni Krúdyt kisebb-na-gyobb pontatlanságokon, elírásokon, talán következtelenségeken és anakronizmu-sokon sem. Könnyű lenne bizonyítani például, hogy Máriát Székesfehérváron és nem Veszprémben koronázták királynévá, ahogy Krúdy írja így a trilógia első ré-szében. Szerencsére a *Festett királyban* már Mária is úgy emlékezik, hogy Fehér-váron tették fejére a magyar koronát. A históriából nyilvánvaló, hogy a Pozsonyba menekült királyné sem álruhában, sem másként nem mehetett el Fehérvárra, s így nem is láthatta ott II. Lajos holttestét, s éppen ezért nem is hívhatta tetemre az ál-tala orgyiilkossággal vádolt Szapolyait. Történelmi tény, hogy politikai érdekből nemcsak János király fejében, hanem Habsburg oldalon is felmerült Zápolya és az özvegy királyné házasságának gondolata, de hogy Szapolyai hol személyesen, hol követek útján állandóan házassági ajánlatokkal ostromolta volna Máriát, s hogy ti-tokban még Pozsonyban is kétszer meglátogatta volna őt, az csupán az író lelemé-nye. S hosszan lehetne még folytatni a hasonló „leleplezéseket”, ha minden áron a dokumentumokkal is szembesíthető, minden részletében korhű történelmi regény

ideáljának minuciózus hitelességigényével akarnánk közeledni hozzá. Krúdy maga sem rejtegette, hogy nem csupán a história eseményeinek felderítését és egymás mellé rakását tekintette céljának. Támaszkodott a tényekre, az ismert történelmi adatokon ritkán változtatott, de igazán az adatok hiátusai, a história „mögöttes” területei érdekelték, ahol kedvére elidőzhetett. „A történelemben megtaláljuk a puszta tényeket – írja egy helyen a regényben –, de a többit a fantáziára bízják a tudósok, mindenkinek: költőnek vagy vándorlegénynek a fantáziájára.”

Krúdy egyébként nem rendelkezett különösebben élénk fantáziával, legalábbis ami az érdekesen bonyolított cselekmény kigondolását illeti, de roppant kevés konkrét részletből is csodálatosan tudott hangulatot teremteni. A regény egyik leggyakrabban visszatérő motívuma II. Lajos és Mária pénzgondjainak az ecsetelése. S itt igazán nem kellett a tényeket sem megváltoztatnia. Nemcsak a királyi pár szegénységéről szólnak hiteles adatok, hanem arról is, hogy Mária valóban veretett hamis pénzt a templomi ezüstökből. A történeti források mellett azonban az író itt nyilván saját közvetlen tapasztalataira is támaszkodhatott, hiszen ő még talán Adynál is többet hadakozott – épp ezekben az években – a Disznófejű Nagyúrral.

Ugyanennyire hiteles történetileg és egyszerre jellegzetesen „krúdys” is az evés-ivások részletes ábrázolása a regényben. Itt talán méginkább elemében volt az író, mint a pénzgondok bemutatásánál, hiszen közismert, hogy Krúdy egyéb műveiben is legalább annyit esznek a szereplők, mint amennyit más íróknál szeretkezni szoktak. A történeti valóság itt is szerencsésen kezére játszott. Több forrásban is említést tesznek ugyanis róla, hogy a királyné mennyire szerette az asztal örömeit. Krúdynak ez természetesen elegendő volt ahhoz, hogy nemcsak Máriából, de II. Lajosból és Zápolyából is, ahogyan ő mondja: „étvágyas” embereket formáljon, akik azonban nem egyszerűen csak szeretik a gyomrukat, hanem igazi értői is a konyhaművészetnek, akik gyakran személyesen ellenőrzik a szakácsokat, hogy valóban a megadott receptek szerint készítik-e el a megkívánt ételeket. Szapolyainak a bő lével készített borsos tokány és a fokhagymagerezdekkel tűzdelt hideg disznópecsenye a kedvence, de szereti a tiszai nádasokban fogott csíkokkal készült káposztalevest is. Mária fontsámra fogyasztja a tormával felszolgált tehénhúst, de Lajossal együtt – igazi ínycsemegek módjára – hódolnak a különlegesebb csemegéknek is. A nyírfajdokat és fűrjeket olasz gesztenyével töltve és

vörös borban elkészítve kedvelik, a harcsát V. Károly receptje szerint finom süteménymorzsával és tiszta vajjal kirántva, a töltött vadkanfőrt az angol Kendali grófok szakácsának szokása szerint kívánják, a fogoly török szakácsokkal igazi piláfot főzetnek maguknak, a tengeri csigát ciprusi borral fogyasztják, a piruló apró rákokat szakajtóban szolgálják fel asztalukra. Így válnak ezek a történelmi figurák Szindbád és Szomjas Guszti úr, s *Az élet álom* című kötet nagy „étkező novellái” hőseinek közvetlen rokonaivá. Az író láthatólag maga is nagy élvezettel írja le a fiatal királyi pár, a két árva gyermek ingyenckedő lakomáit, de – legalább szimbolikusan – a következményeket is felvillantja. Egyik alkalommal a Csele-patakból kifogott, különlegesen szép rákokat kapnak, s míg ők az élvezetekbe merülten, önfeledten ropogatják a különleges csemegét, az író nagy művészi erővel sejteti a közelgő nemzeti tragédiát.

Mint Krúdy történelmi témájú műveinek általában, a *Három király* című trilógiának sincs különösebben gazdag irodalma. Az egyes kötetek megjelenésekor ugyan többek között olyan kritikusok méltatták figyelmükre mint Németh László, Benedek Marcell és Bálint György. Később azonban még a Krúdy-rajongók tudatában is háttérbe szorult a mű. A legrészletesebben Sötér István foglalkozott vele 1954-es Krúdy-tanulmányában. Ő az akkori szűkkeblű irodalompolitika számára igyekezett elfogadhatóvá tenni Krúdyt, így érthető módon főként realizmusát hangsúlyozta, s éppen ebben a történelmi trilógiában vélte felismerni Krúdy realizmusának csúcsát. Azóta találóan mutatott rá Szabó Ede, hogy a nagyrealista epika itt inkább csak a látszat, a kényelmes, kedvtelve részletező, tiszta vonalvezetésű stílus optikai csalódása. Valóban, a regény realista vagy romantikus jellegének megítélésében inkább Bálint Györggyel érthetünk egyet, aki a *Festett király* megjelenése után írta a *Nyugatban*, de megállapítása az egész trilógiára is érvényes, hogy a modern történelmi regényírókkal szemben Krúdy reális romantizmus inkább Dickenst juttatja eszünkbe. „Talán csak az adagolás aránya más – teszi még hozzá Bálint György – Dickens módszere: két rész realizmus, egy rész fantázia. Krúdyé pedig ennek a fordítottja.”

Külön izgalmas téma lehetne annak vizsgálata, volt-e a regénynek valami külön aktuális mondandója is a maga kora számára. Krúdy több nyilatkozatában is utalt művének kettős aktualitására, vagyis arra, hogy a 400 éves évfordulón túl a trilógia témája is időszerű a veszített háború és az elbukott forradalmak után.

„A *Mohács* magyar történelem – írta –, emlék, amely visszajár; a széthúzás, a pártoskodás, a gyűlölködés, a testvérháborúk története, amelyben Magyarországnak a közelmúltban is része volt.” Majd még ezt teszi hozzá: „Ennek a mai kornak az őse a 400 esztendő előtti Mohács, és a Mohács után következő idő volt.” Már említett szanatóriumi nyilatkozatában is így vallott: „Szapolyai Jánosról és koráról, amelyet sokban hasonlatosnak ítélek a mai időkhöz, írok új regényt, folytatását a >*Mohács*< című regénynek.”

Meg kell mondanunk őszintén, hogy ezek a nyilatkozatok több aktualitást sejtetnek, mint amennyit maga a mű valójában nyújt. De ha kevés is a regényben a konkrét utalás, célzás a húszas évek viszonyaira, vitathatatlan, hogy a Mohács körüli idők magyar uralkodó osztályának önzésébe, nemzetvesztő szűklátókörűségében, a saját osztálykiváltságainak megőrzése érdekében minden árulásra való hajlandóságában az ellenforradalmi korszak nem kevésbé gátlástalan vezetőrétegei, az új Zápolyák is magukra ismerhettek.

Mindezek figyelembevételével is túlzás lenne a *Három királyt* Móricz *Erdélye* mellé állítani, de abban egyetérthetünk Sőtér Istvánnal, hogy valóban „a két világháború közti korszak egyik legjelentősebb történelmi regényének tekinthetjük”.

Ehhez még talán azt tehetnénk hozzá, nem hisszük, hogy a *Három király* okvetlenül követendő példa lehetne a történelmi regény mai művelői számára, de kétségtelen, hogy magas szinten reprezentálja a történelem írói megközelítésének egy lehetséges formáját.

(1973)

Krúdy és a modern magyar próza

Közismert, hogy Krúdy alakjához és életművéhez milyen mélyen rögzült legendák kapcsolódnak, s ezeket csak a legutóbbi időben kezdte szétfoszlatni irodalomtörténet-írásunk. E legendák közül az egyik legmakacsabb, amelyik mindenekelőtt az író társtalanságát s az életmű egyszeri és megismételhetetlen jellegét hangsúlyozza. Vagyis azt, hogy Krúdy olyan magányos jelenség, akinek sem elődje, sem utódja nincs irodalmunkban, aki folytathatatlan, akinek művészetéből nem vezet semerre út.

Annyiban föltétlenül igaz ez a megállapítás, amennyiben minden igazán nagy íróra is érvényes, hiszen aligha tagadható, hogy minden jelentős műalkotás egyszeri és megismételhetetlen csoda. Azt is nehéz lenne vitatni, hogy Krúdy meglehetősen társtalan jelenség volt, bár egyre több bizonyítékunk van arra is, hogy azért nem állt ő annyira elszigetelten korában, mint sokáig hittük. Igaz, hogy nem tartozott csoportokhoz, iskolákhoz, irányzatokhoz, legalábbis olyan látványosan nem, mint ahogyan ezt az irodalomtörténet-írás rendszerezést kedvelő besorolásából, címkézéseiből megszoktuk. Tudjuk, hogy később rajongóiból valóságos kis szekta alakult körülötte, ő maga azonban nem tartozott semmilyen szektához, még a saját szektájához sem. Magányos óriás volt, aki nem igazodott senkihez és semmihez, szívósan és eltéríthetetlenül a maga útját járta. Nem ment mások után, de nem is kívánta senkitől, hogy őt kövesse. Bármennyire igaz is azonban mindez, az is épp ennyire kétségbevonhatatlan, hogy a művészet rejtettebb hajszálcsövesége révén mégis rengeteg szállal kapcsolódott munkássága a megelőző nemzedékekhez és kortársaihoz egyaránt. Ő is tanult másoktól, s tőle is tanultak. Neki is voltak mesterei, s tanítványból később maga is mesterré lett. Hatása később még olyanokon is kimutatható, akiktől kezdetben ő tanult.

Nem ismeretlen ma már, hogy a pályakezdő Krúdy nemcsak Jókai és Mikszáth nyomain indult, hanem a századvégi magyar próza – ma már többé-kevésbé elfeledett – alakjaihoz is nagyon közel állt. A tüzetes filológiai vizsgálódások még hiányoznak, de már az eddigi kutatások alapján is teljesen nyilvánvaló, hogy – a nagy külföldi példaképek mellett – milyen sokat köszönhetett Bródy Sándornak, Petelei Istvánnak, Gozsdu Eleknek, Szini Gyulának, Cholnoky Viktornak, különösen pedig Lovik Károlynak.

De milyen könnyű lenne kimutatni az induló Krúdynál például a Lovik-reminiscenciákat, semmivel sem lenne nehezebb igazolni, hogy Lovik később mennyit „visszavett” ebből a korábbi kölcsönből. Utolsó köteteiben szinte félreismerhetetlen „Krúdy”-novellákat találhatunk.

Természetesen más írókat, más példákat is említhetnénk, de talán már ebből is érzékelhetjük, hogy Krúdy művészete – akármennyire egyedi és sajátos a maga nemében – nem előzmények nélkül alakult ki, s egyáltalán nem volt annyira társatlan korában, mint sokan gondolják.

Ugyanezt mondhatjuk utókoráról, a folytatásról is. Igaz, irodalmi iskola nem alakult ki körülötte. Furcsa, külön életformájában neki is megvolt ugyan a maga udvartartása, de nem a szokásos értelemben vett író-tanítványok vették körül. Törekvései, művészetének sajátos vívmányai azonban – ha nem is direkt módon hatottak – mégsem enyésztek el nyomtalanul. Sőt, egyre világosabban látjuk, hogy az új regényforma, a modern magyar próza megteremtésében úttörő szerepe volt.

Krúdy és a modernség? Az első pillanatban sokak számára bizonyára még ma is meghökkentőnek tűnik ez a párosítás. Nem csoda, hiszen olyan sokáig nevezték őt megkésett romantikusnak, impresszionistának, a tegnapok ábrándos ködlovagjának, a félmúlt melankolikus hangú énekesének, hogy igazán nem meglepő, ha mindmáig főként ezek a fogalmak társulnak nevéhez és alakjához. Ráadásul aligha tagadhatnánk, hogy ezekben a megítélésekben sok igazság is volt. Kortársai közül alighanem ő kapcsolódott a legtöbb szállal irodalmunk XIX. századi hagyományaihoz, Jókai és Mikszáth örökségéhez. S mégis, művészetét egyre modernebbnek érezzük, s ma már nem tűnik túlságosan merésznek az az állítás, hogy a századelő magyar irodalmában ő tette a legnagyobb lépéseket a modern próza útján, s hogy az ő sajátos művészete mutatja a legtöbb párhuzamosságot a XX. századi európai próza sokat emlegetett vívmányaival.

Kortársai – olvasók és kritikusok – eleinte inkább idegenkedéssel, mint helyesléssel fogadták törekvéseit. Nem azt látták meg és értékelték, ami benne új volt, hanem azt panaszták fel, ami – a régi beidegzettség szerint – belőle hiányzott. Bírálói főként a cselekmény vérszegénysége miatt marasztalták el, s közben nem vették észre, hogy ennek a ködlovagként félmúltban élő, látszólag visszafelé tájékozódó írónak a tollán a XX. századi modern regényforma sajátos magyar változata született meg.

Természetesen mindez nem egyik napról a másikra ment végbe. Eleinte, 1900 és 1910 között ő is mikszáthos hangvételő dzsentritörténeteket írt, s nemcsak tematikájában, hanem szerkesztésmódjában, műveinek anekdotikus felépítésében és elbeszélői attitűdjében is mesterét követte.

A döntő fordulat 1910 körül következett be Krúdy pályáján. Addig is írt már sikerült műveket, igazán azonban csak ekkor találta meg saját hangját és saját világát. Pályájának ekkor kezdődő szakaszában alkotta legismertebb, legjellegzetesebb műveit, a Szindbád-novellákat és a *A vörös postakocsi* című regényt, valamint ez utóbbi folytatását.

Ezekben a novellákban és regényekben teljesedett ki igazán Krúdy művésze, s ezek a művei rokonítják őt leginkább a XX. századi próza nagy világirodalmi megújítóival is. Főként Proust, Joyce, Virginia Woolf és Giraudoux nevét szokták vele kapcsolatban emlegetni. Hangsúlyozni kell azonban, hogy amikor ezeket a külföldi kortársakat idézzük, nem konkrét irodalmi hatásokra gondolunk. Krúdy nem volt „irodalmi író” abban az értelemben, ahogyan Ady Kosztolányit annak nevezte. Irodalmi műveltségét jórészt ifjúkorában szerezte, amikor rengeteget olvasott, de többnyire akkor sem a kortársi moderneket, hanem Mark Twaint, Dickenst, J. K. Jerome-ot, Sue-t, Puskind, Gogolt, Turgenyevet stb. Proustot és társait legfeljebb hírből ismerte, de hírből is inkább csak később. Amikor a Szindbád-történetekkel és *A vörös postakocsival* kialakította a maga sajátos elbeszélő formáját, a később híressé vált külföldi mesterek még pályájuk elején jártak, s ismert nagy műveiket csak jóval később alkották meg.

Irodalmi hatások vagy átvételek helyett így legfeljebb párhuzamosságról lehet beszélni, s Krúdy vívmányainak előzményeit sokkal helyesebb a századvégi magyar próza fejlődésében, fokozatos átalakulásában, jól érzékelhető lírizálódásában keresnünk, mint a külföldi munkákban. Néhány évvel ezelőtt Gáspári László írt figyelemre méltó tanulmányt erről a lírizálódásról egy Petelei-novella kapcsán.

Mindez azonban nem teszi indokolatlanná vagy fölöslegessé ezeknek a hasonlóságoknak, illetve párhuzamosságoknak a vizsgálatát. Sőt, ellenkezőleg. Épp azáltal válik igazán izgalmassá a feladat, hogy ezúttal nem egy külföldön született irányzat vagy törekvés hazai adaptációjáról van csupán szó, mint annyiszor irodalmunk történetében, hanem egy szuverén nagy művész olyan teljesítményéről,

amely a XX. századi próza világirodalmi megújulásával szinkronban ment végbe, vagy – ha csak néhány évvel is – meg is előzte azt.

Mire talált rá Krúdy már 1910 körül írt műveiben, miben láthatjuk tehát rokonságát az említett külföldi kortársakkal? Mindenekelőtt abban, hogy mint azok, ő is feloldotta az epika hagyományos formáit, elmosta az elbeszélés időbeliségének határait. Múlt és jelen állandó együttesét, egymásba játszását, vibrálását teremtetten meg. Az epikát lírával telítette, s műveiben a cselekmény helyét az emlékezés foglalta el. Nem eseményeket ábrázol, mint a hagyományos XIX. századi regényírók, hanem hangulatokat, látomásokat, emlékeket mond el utánozhatatlan gordonkahangon, de ezeket sem a történés időrendjében, hanem az emlékezés másfajta, sajátos belső kapcsolódásának, összeszővődésének, egymásba illeszkedésének és rétegződésének törvényei szerint felbukkanó, kiapadhatatlan asszociáció-hullámokban. S mindezt olyan gazdag képi nyelven, amely az impresszionizmus, szimbolizmus és a szecesszió minden eredményét magába olvasztotta, sőt helyenként már-már a szürrealizmus merészebb leleményeit is felcsillantja.

Ezekkel a sajátosságaival, prózájának ezekkel a nálunk így, együtt akkor még ismeretlen és szokatlan vívmányaival vált Krúdy a modern magyar prózaírás elindítójává, s későbbi legnagyobb inspirálójává.

Pályája elején ő is Jókaitól és Mikszáthtól indult, a 10-es évektől kezdve azonban mégis az ő munkássága révén bontakozott ki a Jókai-Mikszáth-Móricz vonal mellett elbeszélő irodalmunk fejlődésének új lehetősége. S ha sajátos történelmi helyzetünkől következően, hosszú ideig a móríci út maradt is prózánk fő iránya, Krúdy kezdeménye sem maradt követők nélkül, szinte minden korszakban akadtak folytatói.

A valamivel fiatalabb kortársak közül alighanem Tersánszky Józsi Jenő munkássága mutatja a legtöbb belső rokonságot Krúdy művészetével. Lehet, hogy ez nem annyira valamilyen közös irodalmi programhoz való szándékos igazodás révén, mint inkább a nagyon hasonló írói alkat és életforma következtében alakult így, az eredmény szempontjából azonban ez tulajdonképpen mellékes. Természetesen Tersánszky is szuverén alkotó, aki saját világot teremtett, de ez a világ – minden különbözősége ellenére is – Krúdy kozmoszának közelében foglal helyet.

Tudatosabb, s talán programszerűbb is a kapcsolódás Márai Sándor részéről. Természetesen ő sem utánzója volt a mesternek, de az kétségtelen, hogy a

közvetlen utókorból az ő életműve kötődik leginkább Krúdyhoz. Különösen érvényes ez a megállapítás *Szindbád hazamegy* című regényére, amely egész irodalmunk egyik legbravúrosabb alkotása. Sajátos életrajzi regény ez, amely Krúdy utolsó napját eleveníti meg, de a beleélés és sűrítés olyan utolérhetetlen varázslattal, hogy ez az egyetlen nap az egész élet hiánytalan panorámájává tágul. S emellett olyan stílári remeklés, amelyhez hasonló a legnagyobbaknak is csak a legritkábban sikerülhet. Egyszerre Krúdy és összetéveszthetetlenül Márai is, két nagy író kivételes találkozása ritka szerencsés csillagzat alatt. Nem csoda, hogy Márainak és ennek a műnek olyan fontos szerepe volt a 40-es évek elején Krúdy első reneszánszának elindításában.

Részben az ő nyomán, részben világirodalmi példaképeik hazai megfelelőjét keresve jutott el Krúdyhoz a *Nyugat* harmadik nemzedéke, a későbbi *Ezüstkor* gárdája. A legbeszédesebb példa itt Sötér István *Fellegjárás* című regénye, de Rónay György, Jékely Zoltán, Kellér Andor és Koroda Miklós munkásságában is szintén fellelhetők a nem is titkolt mester inspirációi.

De hogy a belőle induló sugárzások nemcsak az *Ezüstkor* íróihoz jutottak el, bizonyítja a vajdasági Herceg János példája, akinek *Tó melletti város* című regényében nem lenne nehéz kimutatni a Krúdy-ösztönzéseket.

Egy ilyen rövid tanulmány keretei sajnos, nem teszik lehetővé az aprólékos filológiai vizsgálódásokat, így meg kell elégednünk egy-két példa vázlatos bemutatásával.

A *Nyugat* harmadik nemzedékéből talán Jékely Zoltán jutott el legkésőbb Krúdyhoz, de éppen az ő prózájában vált a Krúdy-hatás a legtartósabbá. Regényeinek és elbeszéléseinek egész sorában ott bujkálnak – hol rejtettebben, hol nyíltabban – a krúdys ízek és hangulatok. Itt most csak *A fekete vitorlás* című regényre és a Gyöngyházy-novellákra szeretnék utalni.

A fekete vitorlás egy kicsit már a címevel is Krúdyt juttatja eszünkbe. Sok tekintetben önéletrajzi regény, lírai emlékek idézése, búcsú az ifjúkor álmaitól. Hőse, Ördögh Artur, Rezeda Kázmér édestestvére, „álmokkal és emlékekkel telve kóborol a kolozsvári bohém világ különös figurái között”. Regényt ír – regény a regényben – s rendkívül sokat mondó, ahogy a maga ars poeticáját megfogalmazza. „Regényemben nem fordul elő sem autó, sem telefon ... Számomra az idő megállt az utolsó vitorláshajó roncsainál. Postásom fehér galamb, kalpagom háromszögletű.

Hőseim revolverkezeléshez nem értenek, tör és kard a fegyverük. Lúdtollal írnak, kizárólag pergamenre... A hold lehetőleg mindig az égbolton tartózkodik. S minden visszafelé folyik, mint dagály idején némely tengerbe ömlő folyó.”

Novellái közül – témánk szempontjából – az úgynevezett Gyöngyházy-elbeszélések érdemelnek különös figyelmet. Ez a ciklus végigkísérte csaknem egész prózaírói pályáját. A sorozat első darabját 1947-ben írta, az utolsót pedig 1980-ban, nem sokkal halála előtt. Voltaképpen keretes elbeszélésekről van itt szó, amelyeket mindenekelőtt a főhős személye kapcsol össze. Gyöngyházy Kálmán tulajdonképpen az író alteregója, alakmása. Jékely maga is úgy emlegette, mint Krúdy Rezeda Kázmérjának, Végsőhelyi Kálmánjának és Kosztolányi Esti Kornéljának rokonát, akit azért teremtett, áloménjének nevet adva, hogy írás közben szabadabban mozoghasson a valóság és az álmok között, hogy legrejtettebb titkait is könnyebben kezelhesse, mintha közvetlenül saját nevében kellene vallania életéről.

A másik író, akiről röviden még szólni szeretnék, Féja Géza. Idősebb volt, mint Jékely Zoltán, de ifjúkori verseit leszámítva, szépirodalmi műveket csak pályája utolsó szakaszában írt. Mint falukutató szociográfus, irodalomtörténész és a népi mozgalom egyik fő ideológusa tette ismertté a nevét, s korai műveiből elég nehéz lenne kikövetkeztetni, hogy szépíróként majd éppen Krúdyt választja mesterének.

Regényeket, elbeszéléseket az ötvenes évek végén kezdett írni, s nem túlzás, ha azt állítjuk, hogy Krúdy gordonkázó álomvilága és egész stilsztikája az ő műveiben érvényesült a legdirektebb módon. Különösen a *Bresztováczy és az ördög*, valamint a *Sűrű, kerek erdő* című novelláskötetek darabjai szolgáltatják itt a példákat, ezek közül is elsősorban a Báth Mihály-elbeszélések, amelyekkel nemegyszer a Krúdy-életmű alaposabb ismerőit is könnyen meg lehet tévesztetni.

Báth Mihály Szindbád rokona, álomvizeket vitorlázó hajós, kalandor, szépasszonyok ablaka alatt áhítózó trubadúr, akit az író maga így mutat be egyik elbeszélésében: „Báth Mihály séta közben a Márvány utca torkolatánál ívelő hídfőhöz érkezett. Egyszerre csak megállott, nem bírt tovább menni. Úgy volt, mint amikor kinyitunk egy szekrényt, és megcsap a selyemzacskóba rejtett levendula vagy kakukkfű illata, s nyomában hullámmani kezd a múlt. Csak állott és nézett révülten, hallgatta az emlékek feledhetetlen muzsikáját.”

Egy másik novellában ezt olvashatjuk Báth Mihályról: „Mikor az este szitálni kezdte a setét színt, Báth Mihály már a félreeső utcákon imbolygott, melyek éppen akkor süppedtek mély álomba boldogan, mert sikerült a napot végigszundikálniuk. Báth Mihály sűrűn megállott ismerős házak előtt, szeszélyes utcakanyarulatnál, vastaglombú fák alatt, és szakértői szemmel méregette némelyik kerítést. A régi asszonyokra gondolt, akik még parádésan tudtak szeretni, mert a maiak már futtában intézik a szerelmet, mint a verebek. Nőstényverebek ezek, szürkék és ízetlenek. Valamikor az asszonyok úgy készültek a találkára, mint a sátoros ünnepre. Egész délután hason s hanyatt heverésztek puha párnák között, és az elkövetkezendő szertartásról ábrándoztak. Hosszasan merengtek. Mint vetkeznek majd le, milyen mozdulatokat végeznek, milyen hazugságokat sugdosnak szeretőjük fülébe? Friss vízzel, illatszerrel és rizsporral ápolták magukat, testük egyetlen hajlatáról vagy zugáról sem feledkeztek meg. Némelyik előlegzett bűnbánattal még pohos, szuszogó férjének az arcképét is megcsókolta, mielőtt szeretőjéhez surrant. Így jöttek a találkára illatosan, hamvasan, lihegve, fojtott büntudattal. Játék és kaland volt nekik a szerelem, mely néha életre-halálra ment. S képzelhető-e parádésabb vég, mint játszva meghalni, gyermekként libbenni át a másik birodalomba?

Ilyenekre gondolt Báth Mihály, midőn meg-megállott a sötétedő utcákon. Az emlékek gordonkahangon muzsikáltak benne. A veszedelmekre gondolt, s finom bizsergés futott végig a hátán. Mert Báth Mihály mindig veszélyes életet folytatott, nemegyszer menekült ablakon vagy kerítésen keresztül. Egy magasan fekvő ablak alól azonban sehogyan sem bírt továbbmenni. Sötét volt ez az ablak, sűrű függöny fedezte, s Báth Mihály az ablakpárkányon Etelka lábanyomát kereste, ám régen elmosták már a keserves őszi esők és a harsány nyári záporok. Csak állt, és bimbózott szívében a reménység, hátha szétsuhan a függöny, megnyílik az ablak, rácsillan Etelka barna szeme, még egyszer meghallja bűgő hangját, mely olyan vala, mint a vágyakozó gerle hívása. Hátha visszatér a holtak birodalmából; karonfogja, hazavezeti, és a szerelem mézes pihenőiben elmeséli föld alatti és föld feletti utazásainak a történetét.”

Külön téma lehetne, hogyan él Krúdy a magyar irodalomban. Élő irodalmunk, s ezen belül prózánk is erősen differenciált, sokarcú, sokféle törekvés érvényesül benne. Íróinkban megnőtt a kísérletező kedv, s a korábbinál jóval szorosabb a világirodalom befolyásolása is. A fejlődési tendenciákat egyre nehezebb

egy-egy konkrét személyhez kapcsolni. Mégsem tartjuk túlságosan merésznek azt az állítást, hogy Krúdy egyike azoknak a klasszikus íróknak, akik leginkább jelen vannak mai íróink művészetében.

Nem szolgai követésre kell itt természetesen gondolnunk, nem meghatározott stílussajátosságok átvételére, hanem a mai magyar próza tekintélyes részét átható írói magatartásra, az író és a valóság átértelmezett viszonyára, az ábrázolás áttételesebb jellegére, a művek erőteljesebb lírai töltésére, az idősíkok merészebb váltásaira.

Mindezt természetesen nemcsak Krúdytól tanulhatták íróink, mégis aligha tévedünk, ha a mai magyar próza inspirátorai között az eddiginél lényegesen nagyobb szerepet és jelentőséget tulajdonítunk neki.

(1978)

KRÚDY ITTHON

A vörös postakocsi

– Krúdy regénytrilógiájának új kiadása –

Hosszú éveken át antikváriumi fehér holló volt minden Krúdy-kötet. A régi könyvek boltjaiban az előjegyzők hosszú névsorait tartották nyilván, és tartják még ma is. Ezért jelent különös örömet Krúdy egyre növekvő olvasótábora számára a nagy nyírségi író minden művének megjelenése, s egészségesen fejlődő, mind sokszínűbbé váló könyvkiadásunk igyekszik is törleszteni adósságát, kielégíteni az olvasók igényeit. Alig néhány hónappal ezelőtt jelent meg négy kisregénye *Valakit elvisz az ördög* címmel, s most két vaskos kötetben Krúdy legnépszerűbb regényciklusának három darabját veheti kezébe az olvasó.

A ciklus három része: *A vörös postakocsi*, *Őszi utazások a vörös postakocsin* és *A kékszalag hőse*. Az egyes művek külön-külön is befejezett, lezárt művészi alkotások. Nem a cselekmény folytatóságossága kapcsolja össze őket, mint a többkötetes műveket, hanem az ábrázolt világ egysége és a többé-kevésbé azonos szereplők. Nem véletlenül jelentkezik ez a szerkezeti megoldás Krúdy pályájának második szakaszában. Nyilván összefügg ez a kor irodalmának általános formabontó törekvéseivel, amely a regény területén elsősorban abban nyilvánult meg, hogy a szélesen hömpölygő, egyenes vonalú cselekmény helyét mindinkább a líraiság, az asszociációk szabad áramlása váltotta fel. A cselekmény összetartó erejét azonban pótolni kellett valamivel, s erre szolgáltak az állandó figurák. Így születtek meg azok a hősök, akik köré azután az író a lazán összefüggő történetek tettség szerinti sorozatait kapcsolata. Nyilván így jött létre Krúdy két regényciklusa, a Szindbád-sorozat és az Alvinczi Eduárd-Rezeda Kázmér-ciklus is. Ez utóbbihoz a most megjelent három regényen kívül még egész sor Krúdy-mű tartozik, például *A velszi herceg*, *Nagy kópé*, *Rezeda Kázmér szép élete*, *Valakit elvisz az ördög*. E rövid ismertetés keretében a ciklus első darabjáról, *A vörös postakocsiról* lesz szó.

A vörös postakocsi első ízben 1913-ban jelent meg a *Hét*-ben, majd még ugyanabban az évben könyv alakban is. Krúdy mögött ekkor már csaknem két évtizedes írói múlt áll, jelentős művek egész sorával. Igazán népszerű, országosan ismert és elismert íróvá azonban mégis *A vörös postakocsi* megjelenése avatja. A *Nyugat*-ban Ady Endre ír a regényről lelkes hangú kritikát. – „Könnyes, drága,

gyönyörű könyv”-nek, egy „prózaizált és krúdysított, de mégis annyira belső versű Byron-hősköltemény”-nek, egy „mindenkitől nemesen különböző, erős poéta írás”-ának nevezi. Saját ifjúkorának s a századforduló Budapestjének történetét írta meg Krúdy *A vörös postakocsiban*, vagy ahogy Ady mondja: „...eldalolta tegnapi ifjúságának boszorkányos muzsikájú dalát.” A regény valóban rengeteg önéletrajzi vonatkozást tartalmaz, mégsem ezek megírása volt az író elsődleges célja. Egy nyíltan tendenciózus, nagy, leleplező művet akart írni a korabeli Budapestről, könyörtelen élességgel feltárva korának ellentmondásait, a társadalom erkölcsi züllöttségét, a hazugság álarca mögé rejtett igazi arcát. Nyíltan is bevallja a mű előszavában, hogy Le Sage sánta ördögének szerepére vállalkozik, aki leemeli a házak tetejét, és úgy mutatja meg az emberek életét Don Cleofásnak, a diáknak. Mi látható Krúdy világában a leemelt háztetők alatt? „Emberi arcok, alakok és hangok, amelyek mellettünk elsuhanak, ismerősök, ismeretlenek; ostobák és okosok találkája, tolvajok és hamispénzverők gyülekezete, a becsületes ember, mint a fehér holló, ellenben több ékszerrel és erkölccsel kalmárkodó úr és hölgy; a pesti vásár, amint valaki az ablakon át nézi a dolgokat. Az urak és hölgyek ruha nélkül közlekednek, a sánta ördög benéz a háztetőkön...” (*A vörös postakocsi*. 9. lap.)

Két világot mutat be Krúdy e regényében, az arisztokrácia és a kispolgárság világát. A letűnő, már csak külső formákban, gesztusokban élő arisztokrácia megtestesítője Alvinczi Eduárd, a legendás gazdagságú különc főúr, a híres kártyás és turfkirály. Krúdy – akit különben is oly sok szál kapcsolt a klasszikus orosz irodalomhoz, különösen Puskinhoz és Turgenyevhez – ezúttal Lermontov nyomán egy új „korunk hőst” akart teremteni Alvinczi alakjában. Alvinczi vörös postakocsija éppen anakronisztikus volta miatt nemcsak a múltnak, hanem a századforduló magyar társadalmának is jelképe.

A polgári, kispolgári világ fő képviselője a regényben Rezeda Kázmér hírlapíró, akiben az író tulajdonképpen saját magát rajzolja meg. A cselekmény szálai Madame Louise szalonjában futnak össze, itt találkozik egymással a két világ. Rezeda Kázmér és Horváth Klára elégikus, tiszta szerelme, az, ahogyan ez a vidéki színésznő a londoni vásár haláltánc jelenetének Évjához hasonlóan átlép egy hanyatló világ erkölcsi sírgödrén, a tisztaság és jóság diadalát hirdeti egy hamisságra, kufárságra épült világban.

Pályájának második szakaszában alkotott Krúdy *A vörös postakocsinál* jelentősebb műveket is, e regényének népszerűségét azonban egyetlen alkotásával sem sikerült túlszárnyalnia. Művészi értékei mellett kétségtelenül szerepet játszottak ebben a népszerűségben más tényezők is, így legfőképpen az, hogy Krúdy hőseinek nagy részét közismert, élő személyekről mintázta. Ma ezek a személyi vonatkozások, századeleji irodalmi és társasági pletykák legfeljebb az irodalomtörténet bennfentesei számára érthetőek, a regény azonban túlélte a változó divatot és a múló aktualitást. Minden bizonnyal sok mindent másképpen olvasunk benne ma, mint a századeleji olvasó, de őszinte embersége és tiszta költőisége hozzánk is szól. Sok minden egyéb mellett ez is a remekmű egyik próbája.

(Szépirodalmi Könyvkiadó, 1956)

(1957)

Krúdy Gyula: Válogatott novellák

A vaskos kötet Krúdy 44 novelláját tartalmazza. Ez a látszólag nagy terjedelem azonban az író életművének csak kis töredékét jelenti. Krúdy a legtermékenyebb magyar írók közé tartozott. Körülbelül 130 kötete jelent meg, könyv alakban eddig ki nem adott temérdek írását pedig még az irodalomtudomány is csak most kezdi számba venni. Ilyen életműből kiválogatni egy kötetrevalót, igen nehéz feladat. Különösen akkor, ha annyira úttörő munkát kell végezni, mint e kötet összeállítójának.

Szabó Ede így fogalmazta meg a gyűjtemény célját: „...az adott keretek közt nem is lehetett más a válogatás szempontja, mint az, hogy a legjellemzőbbnek ítélt Krúdy-novellák itt közölt füzére, követve az időrendet s a fejlődés menetét, lehetőleg minél tisztább képet adjon az író világáról, s ezen belül szemlélete, mondanivalója, stílusa változó szakaszairól.” (543 1.)

A szempont kétségbevonhatatlanul helyes, azonban sajnos, a válogatónak nem egészen sikerült megvalósítania a kitűzött elveket. Mint minden válogatással kapcsolatban, sok részletkérdésen is lehetne vitázni, a leglényegesebb fogyatékoság azonban az, ahogyan ez a válogatás Krúdy írói pályájának első felét bemutatja. Letagadhatatlan tény, hogy Krúdy csak 1910 körül, az első Szindbád-novellákkal és *A vörös postakocsi*val talált rá igazi saját útjára, akkor vált irodalmunk egyik legegényibb hangú alkotójává. Akkor azonban már hosszú és nem is jelentéktelen írói múlt állott mögötte. Az ifjúkori újságírói tevékenységet is beleszámítva csaknem húsz év, körülbelül harminc kötet, köztük nem egy maradandó értékű alkotás is. Ezt az egész korszakot mindössze négy novella képviseli a kötetben. A mennyiségi aránytalanság az első és a második korszak között véleményünk szerint is indokolt, de itt már nem egyszerűen aránytalanságról, hanem olyan fokú egyoldalúságról van szó, amely már aligha teszi lehetővé a „fejlődés menetének követését”, s még kevésbé adhat tiszta képet Krúdy „írói világáról, s ezen belül szemlélete, mondanivalója, stílusa változó szakaszairól” –, ahogyan a válogató maga elé tűzte.

Mindenesetre mentségére szolgálhat Szabó Edének, hogy egyrészt a szinte áttekinthetetlen gazdagság, másrészt az előmunkálatok majdnem teljes hiánya nehezítette feladatát. Mennyivel szerencsésebb helyzetben készült az ugyanebben a

sorozatban megjelent Tömörkény-kötet, amely az író összegyűjtött elbeszéléseit tartalmazó hét kötetes Tömörkény-sorozat kiadása után látott napvilágot. Krúdy esetében éppen fordított a sorrend. Életművének tudományos feltérképezése és legidőtállóbb műveinek gyűjteményes kiadása csak az utóbbi években, már e kötet megjelenése után indult meg. (*A fehérlábú Gaálné* I-II. 1959., *A szerelmi bűvészinás*. 1960.) Néhány év múlva, a sorozat befejezése után bizonyára nemcsak könnyebb lett volna egy ilyen reprezentatív kötet összeállítása, hanem megnyugtatóbb módon lehetett volna megtalálni a helyes arányokat az író egész pályájának, illetve fejlődési szakaszainak bemutatására is.

A kötet persze így is komoly előrelépést jelent Krúdy műveinek kiadásában. Aki csak most ismerkedik vele, annak már ez a kötet is gazdag ízelítőt ad egy nagy író egész munkásságából, de annak is kellemes meglepetés, aki külön-külön valamikor már olvasta az itt megjelent novellákat, mert ebben a kötetben láthatjuk először így együtt ennek a terjedelmes életműnek a legjavát.

Két régi irodalomtörténeti legenda eloszlatására is alkalmat ad ez a kötet. Az egyik az egyhúrúság hangoztatása volt. Sokan marasztalták el Krúdyt azon a címen, hogy mindig ugyanazt az egy dallamot játssza gordonkáján. E 44 novella mindenkit meggyőzhet arról, hogy mennyire megalapozatlan ez a vád. Mint minden nagy író alkotásainak, Krúdy műveinek is van valami közös sajátosságuk. Az egyéniség bélyege, amely mindenki mástól megkülönbözteti, úgy, hogy néhány sor után bárki ráismer, aki már olvasott valaha Krúdy-írást. De a közös sajátosságon túl mennyi szín, milyen varázslatos gazdagság! Az önéletrajzi jellegű *Rumfy Artur* merész líraiságától a *Souvenir-Pesth* ódon hangulatán, *A vadmacska* és a *Tótágas* különös szimbolikáján át a *Kleofásné kakasáig* és az *Őszi versenyekig* – milyen sokszínű ez a költői világ!

A másik legenda az öregedő Krúdy művészi hanyatlásáról szólt. Arról, hogy írói pályája vége felé tehetsége állítólag kimerült, már csak önmagát másolta, régi hírnevéből élt. Ez a gyűjtemény épp az ellenkezőjéről győzi meg minden olvasóját. A kötet minden tekintetben végig emelkedést mutat. Utolsó novellái, *A pincér álma*, *A hírlapíró és a halál*, az *Utolsó szivar az Arabs Szürkénél* és az *Isten veletek, ti boldog Vendelinek* nem tehetsége hanyatlását, hanem éppen felívelését mutatják. Mondanivalója mélyül és egyetemesebb lesz, stílusa kristályossá tisztul,

lehullnak régebbi sallangjai, egyszerűbbé, tömörebbé válik. Éppen ezekben a művekben érik igazán klasszikussá Krúdy művészete.

Szabó Ede bevezetője a magyar esszéirodalom szép hagyományait folytatja, azonban nemigen jut túl a régebbi Krúdy-irodalom eredményein. Kár, hogy gyakran elavult forrásokra támaszkodik (például Krúdy Péter), adatai éppen ezért sokszor megbízhatatlanok. A jegyzetek és névmagyarázatok viszont gondos munkáról tanúskodnak.

(Sajtó alá rendezte és az előszót írta: Szabó Ede. Bp. 1957. Szépirodalmi K. 550 l. Magyar Klasszikusok)

(1961)

Krúdy világa a filmvásznon

– Töredékes gondolatok Huszárik Zoltán és Sára Sándor Szindbád című filmjének ősbemutatója után –

Nem mindennapi esemény színhelye volt október 20-án este a Krúdy mozi. Több mint egy hónappal megelőzve az országos vetítés kezdetét, itt került sor a Krúdy Gyula művei alapján készített *Szindbád*-film ősbemutatójára.

Sem a hely, sem az időpont megválasztása nem volt véletlen. Azzal, hogy Nyíregyházán, s éppen az író születésnapjának előestéjén léptek vele először a nagyközönség elé, a film alkotói nyilván tisztelegni kívántak Krúdy emléke előtt, s egyúttal ritka szerencsés alkalmat nyújtottak a szülőváros számára annak megmutatására, mennyire érzi magáénak Krúdy művészetét.

Mióta köztudottá vált, hogy film készül, Krúdy ismerői és tisztelői nem kis szorongással várták ezt a bemutatót. Valljuk be, annyi jó irodalmi mű bosszantóan gyenge film- és tévéadaptációja után az öröm és lelkesedés helyett általában inkább az aggodalom lesz úrrá rajtunk, ha egy-egy újabb megfilmesítésről vagy tévéfeldolgozásról értesülünk.

Krúdynál ez az aggodalom talán még a szokásosnál is indokoltabbnak látszott. Nem mintha műveit korábban is nem tartottuk volna alkalmasaknak a megfilmesítésre. Ellenkezőleg, kevés olyan írónk van, aki annyira kínálná magát a filmre, mint ő. Nem elsősorban témáival, hanem filmszerű, képi látásával, a hagyományos időrend helyett az idő síkjainak különleges egymásra rétegzésével, múlt és jelen állandó egymásba csúsztatásával, a közvetlen valóság és az emlékek állandó „vágásaival”, s még hosszan lehetne sorolni elbeszélőtechnikájának azokat a vonásait, amelyek szinte eredendően predesztinálták a filmre. Ugyanakkor azonban a törekeny cselekmény, a nagyon is egyszeri jellemek, az epikum helyett a nehezebben megragadható hangulatiság és líraiság túltengése majdnem leküzdhetetlen akadályoknak tűntek. Szerencsére most kiderült, hogy igazi művészek kezében a látszólagos akadályok azonnal szertefoszlának, az eleve meglévő kedvező adottságok pedig szinte megcsokszorozódnak.

A feliratok szerint a forgatókönyvet *Huszárik Zoltán* írta Krúdy néhány novellájából, aki egyben a film rendezője is. A novellákat nem nevezi meg, de

hozzaértők számára nem jelentenek különösebben nehéz feladatot a felhasznált elbeszélések felderítése, illetve azonosítása. Legtöbbször szinte változtatás nélkül teszi át a novella helyzeteit a filmre, s majdnem kivétel nélkül Krúdy eredeti szavait adja hősei szájába. Mégsem ez a legfontosabb az alkotó újjáteremtésében. Huszárik hűsége nem a szavakban és a mondatokban, nem a szövegegyezésben van, hanem sokkal mélyebben. Mint az igazi műfordító, nem a betűkhöz, nem a szótárhoz hű, az eredeti alkotás lényegét, szellemét igyekezett megragadni. Nem néhány elbeszélést vitt filmre, hanem kivételes beleélő képességgel és mesteri kézzel Krúdy világát teremtette újjá, formálta meg számunkra egy másik művészet eszközeivel.

Ha a film tartalmáról, cselekményéről akarnánk valamit közölni, talán azt mondhatnánk: variációk egyetlen témára, a szerelemre. A szerelem egyik örök témája minden kor művészetének. Ennek a filmnek azonban nemcsak fő szólama, hanem szinte egyetlen szólama. Csodálatos módon mégsem érezzük egysíkúnak. Szindbád, miközben végiglátogatja régi szerelmeit, minden nőnek szinte szóról szóra ugyanazokat a szavakat, kegyes hazugságokat mondja, mégis úgy érezzük, hogy egyre mélyebb titkokat tudunk meg tőle nemcsak a szerelemtől és a nőkről, hanem az emberről s az élet végső értelméről is.

A film felépítése látszólag laza, mozaikokból tevődik össze, amelyek meglehetősen vékony szálakkal kapcsolódnak egymáshoz. Valójában az író és rendező rendkívül tudatosan és kiszámítottan, nagyon szigorú logikával megkomponált elemekből építkezik. A különböző környezetű és hangulatú jelenetek úgy követik egymást, mint egy klasszikus zenemű tételei, s az egyes tételeket az újra meg újra felcsendülő vezérmotívumok kapcsolják össze.

Ezek közül a visszatérő motívumok közül talán a legfontosabb a temetőképek többszöri ismétlődése. Szindbád nagyon sokféle környezetben fordul meg szerelmei nyomán. A polgári otthonoktól a nyilvánosházak szalonjaiig, a tabáni kiskocsmáktól a felvidéki kisvárosok ódon hangulatú utcáiig, a korcsolyapályától templomi kórusig igazán változatos színtereken láthatjuk, de bizonyára nem véletlen, hogy újra meg újra éppen a temetőben bukkan fel szerelmeivel. Nyilvánvaló, hogy a temető itt sokkal több, mint a szerelmi légyottra alkalmas csendes búvóhely. Ezek a jelenetek a szenvedő szentimentalizmustól és morbiditástól egyaránt távol állnak, jelképiségük azonban vitathatatlan. A szerelem így lesz több

önmagánál, így lesz több mint érzéki kalandok sorozata. Így tágul ki élet és halál egyetemességévé, így fonódik össze benne rendkívül mélyértelműen a születés és elmúlás örök szimbolikája.

Huszárik egy korábbi kisfilmjének ezt a címet adta: *Elégia*. Tulajdonképpen a Szindbád is elégia. A magányos, kissé elégikus férfilíra mély zengésű, gordonka hangú dallamát halljuk a film minden kockájából.

Ki ez a Szindbád? Gyakran úgy emlegették, mint afféle modern Casanovát. S ahogy megy egyiknőtől a másikhoz, abban tagadhatatlanul van valami Casanovából is, Szindbád azonban mégsem egyszerűen kalandor, s bár nagy szakértője az ételek ízeinek is, nem üres életélvező. Az örök kutató ő, aki minden szerelmében az emberi élet újabb titkait keresi. Aki gáláns kalandokat, vagy csiklandós, erotikus jeleneteket vár a filmtől, az csalódni fog benne. Még a nálunk szokatlanul merész aktfelvételeiben sincs szemernyi sem a pornográfiából, s erotikája nem több mint mondjuk Giorgone *Alvó Vénuszának* látványa a drezdai képtárban. Ez a film – sok egyéb mellett – szemléletes példát mutat arra is, hogy a nem öncélúan, hanem valóban művészi szándékkal ábrázolt meztelenség mennyire nem lehet botránkozató még a legszemérmesebb, legfinnyásabb ízlésű néző számára sem.

A film egyetlen jelenete sem válik hatásvadászóvá, mert elejétől végéig igazi, tiszta költészet van jelen a mozivásznon. S ez a költőiség talán a mű legnagyobb értéke. Súlyosabb mondandójú filmet minden bizonnyal hozott már létre a magyar filmművészet, poétikusabbat aligha. S hozzátehetjük, hogy ez a poézis nemcsak a szép szavak költészete, hanem a tárgyaké is. Az ellenpontozásnak kivételesen szerencsés megvalósítása az, ahogyan ez az álomszerű és időtlen cselekménymozaik a szinte naturalisztikusan aprólékos, a legkisebb részletekben is kínosan minuciózus környezetbe beleépül. Kevés olyan filmet készítettek még, amelyekben a tárgyakra, a miliőre ilyen sok közölnivalót bízta volna. Igaz, helyenként szinte a régiségboltok vagy műkereskedések zsúfoltsága érezhető egy-egy szobaberendezés megkomponálásában, de ebben az esetben még ez a zsúfoltság sem válik nyomasztóvá, sőt nagyon is jól szolgálja a művészi szándékot a hiteles atmoszféra felidézésével. A film egyik jelenetében konkrét évszám is elhangzik, a cselekmény időhöz kötését azonban mégis inkább a miliőnek ez a precízen aprólékos kidolgozása, a századforduló korabeli szecessziónak ez a káprázatosan gazdag varázslata végzi el. Huszárik Zoltánnak első filmje a *Szindbád*, a szó

szokványos, minősítő értelmében azonban nem elsőfilmes rendező. Máris kiforrott, érett művész, aki teljes vértetben áll előttünk. Hogy igazán nagy rendező lesz-e, azt majd a következő alkotások döntenek el. Könnyű dolga nem lesz, mert első művével rendkívül magasra állította magának a mércét.

A film másik alkotója Sára Sándor operatőr. Az operatőri munka igazán sohasem lehet járulékos elem, Sára azonban itt valóban egyenrangú alkotótársa az író-rendezőnek. Hogy impresszionisztikus fogantatású képeiről és színeiről csak valamennyire is méltóképpen írassunk, ahhoz Krúdy tintájába kellene mártanunk a tollunkat. Eddig is tudtuk róla, hogy kivételes képességű művész, mostani teljesítménye azonban – túlzás nélkül állíthatjuk – filmtörténeti jelentőségű esemény.

Méltán csatlakozik ehhez az alkotói pároshoz harmadikként a főszerepet alakító Latinovits Zoltán, aki Szindbád megformálásával eddigi filmszínészi pályája legjelentősebb alakításához érkezett. Krúdy olvasói eddig töprenghettek, s bizonyára töprengtek is sokat, milyen is lehet Szindbád, ez a nagyon sokoldalúan jellemzett, mégis annyira nehezen megragadható figura. Most már tudjuk, olyan, amilyenek Latinovits számunkra megteremti. Az ő Szindbádja nem az öltözőből vagy a sminkszobából, hanem egyenesen Krúdy könyveiből lép eléünk. A többi szereplő is hiteles, de hozzá képest epizodikus jelentőségű.

Hogy milyen lesz a mű közönségikere, még korai lenne találgatnunk. Anynyi azonban már bizonyos, hogy Huszárik és Sára alkotása nemcsak a filmművészetnek, hanem Krúdy írásművészetének is sok új hódolót is szerzett.

(1971)

Krúdy itthon

– A Rezeda Kázmér szép élete bemutatója elé –

Krúdy-bemutató lesz ma a színházban. A korábbi vígszínházi előadás után a nyíregyházi közönség is megismerkedhet a *Redeza Kázmér szép élete* című színpadi játékkal, amelyet Krúdy műveinek felhasználásával Kapás Dezső írt színpadra.

Úgy látszik, az a Krúdy-reneszánsz, amelynek az utóbbi másfél-két évtizedben a könyvkiadásban, a filmvászonon és a képernyőn tanúi lehettünk, a színpadot sem hagyhatta érintetlenül. Kapás Dezső előbb *A vörös postakocsi*t állította színpadra, majd a *Redeza Kázmér szép életének* adaptációját készítette el. Ami életében nem sikerült Krúdynak, azt most, évtizedekkel halála után végre elérte: színpadi szerző lett.

Közismert, hogy a dráma csak nagyon periférikus helyet foglal el Krúdy hatalmas életművében. Kezdő újságíró korában, Debrecenben egy ideig színházi kritikus is volt, később azonban nem kötődött olyan szorosan Thália világához, mint oly sokan kortársai közül. Csak az 1910-es években, első igazi nagy írói győzelmei, a *Szindbád* és *A vörös postakocsi* után fordult figyelme átmenetileg a színház felé. Lehet, hogy épp a novellákkal és regényekkel aratott zajos sikerek bátorították fel, hogy a színpadon is próbát tegyen, lehet, hogy a kortársi magyar drámairodalom káprázatos külföldi hódításai csábították őt is, bizonyos azonban, hogy hamar fel kellett adnia ábrándjait.

Első egész estét betöltő darabját, a *Zoltánkát* 1913-ban mutatta be a Magyar Színház. Petőfi tragikus sorsú fiáról és Szendrey Júliáról korábban is többször írt már Krúdy, de sem az irodalomtörténeti érdekességű téma, sem a rangos szereposztás (Aczél Ilona, Törzs Jenő, Csontos Gyula) nem tudta sikerre vinni a művet.

Így érthető, hogy a következő kísérletre csak évekkel később, 1918-ban szánta el magát az író. A Nemzeti Színház akkori igazgatójának felkérésére *A vörös postakocsi* színpadi változatát készítette el.

Mire azonban a mű elkészült, nemcsak a Nemzeti Színház vezetésében következett be változás, hanem az egész társadalomban is, s a Tanácsköztársaság bukása után kialakult új helyzetben szó sem lehetett többé Krúdy-bemutatóról. Ez véglegesen elvette az író kedvét a színházzal való további próbálkozásoktól, s

nem is írt több színpadi művet. Időt álló műsordarabbá végül is csak egy egyfelvonásosra vált, az 1913-ban írt *Az arany meg az asszony*. Ebből – Krúdy eredeti szövegére – 1943-ban Kenessey Jenő operát írt, amely azóta az Operaház állandó repertoárjába tartozik, de eredeti, prózai formájában is többször bemutatták. 1978-ban, Krúdy születésének századik évfordulója alkalmából a debreceni Csokonai Színház előadásában a nyíregyházi közönség is láthatta.

Az eddigiekből is nyilvánvalóan kiderült már, hogy a *Rezeda Kázmér szép életének* nincs közvetlen Krúdytól származó színdarabelőzménye. Az azonos című regény az író egyik legutolsó alkotása volt. Először a *Pesti Napló* 1933-as évfolyamában jelent meg folytatásokban, már a szerző halála után. Eredeti címe: *Így volt 1914-ben*. Jelenlegi címét 1944-ben kapta, amikor első kötetkiadása napvilágot látott.

A mű az ún. „postakocsi-regények” sorozatba tartozik. *A vörös postakocsi*, az *Őszi utazások a vörös postakocsin*, a *Nagy kópé*, a *Velszi herceg* és a *Kékszalag hőse* című művekkel együtt alkotja Krúdy legismertebb regényciklusát.

A sorozat egyes darabjai a századvég és a századforduló Magyarországot, a millennium után hirtelen nagyvárossá növekedő Budapestet ábrázolják. Krúdy alaposan ismerte és nagyon szerette ezt a Budapestet, de nem volt hízelgő véleménye kora társadalmáról, amelyet legszívesebben a „tolvajok és hamispénzverők gyülekezetének” nevezett.

A *Rezeda Kázmér szép élete* – ahogy a regény eredeti címe erre félreérthetetlenül utal – ennek a „fejlődési” folyamatnak az utolsó periódusát mutatja be, a háború felé tántorgó magyar társadalom végső morális hanyatlását. A felszínen még nyugalom és szecessziós csillogás, mintha szellő sem rezdülne Ferenc József és Tisza István birodalmában, de a mélyben már ott morajlik a kikerülhetetlen pusztulás. – „Egész Pest egy nagy nyilvánosház” – mondja ki az egyik szereplő az író végső ítéletét.

Nem kis ellentmondás, hogy Krúdyban sokan a ma oly divatos nosztalgia íróját látják – talán szélesedő népszerűségének is ez az egyik titka –, pedig kevesen voltak kortársai között, akik olyan kíméletlen igazságokat mondtak ki korukról, mint éppen ő.

(1983)

Krúdy a színpadon

– Gondolatok a Rezeda Kázmér szép élete bemutatója után –

A Rezeda Kázmár szép élete már a második Krúdy-mű Kapás Dezső színpadán. Lényeges különbség azonban, hogy *A vörös postakocsi* színpadra állítására a rendező egy valóban létező Krúdy-darabra támaszkodhatott. Igaz, ott sem ragaszkodott különösebben az eredeti műhöz, hanem erősen „feldúsította” a szöveget az író más írásaiból vett jellegzetes, vagy legalábbis annak vélt részletekkel, s ezáltal krúdysabbá tette az egészet.

Itt most eleve más volt az alapképlet. Drámai változat nem lévén, az átdolgozó csak a regényből indulhatott ki. A regényből, amelyik elég kevés drámai elemet tartalmaz. A hagyományos értelemben vett regénydramatizálás így aligha lehetett volna igazán célravezető módszer. Kapás Dezső nem is erre vállalkozott. Lazán követte ugyan a regény cselekményfonalát, már amennyire Krúdynál egyáltalán összefüggő cselekménysorról beszélni lehet, de igazi célja ezúttal is több volt. Nem egy Krúdy-regényt akart színpadra állítani, hanem Krúdy világát. Nem dramatizált regényt kapunk tehát, hanem sajátos keresztmetszetet Krúdy életművéből.

A cél tiszteletreméltó, a megvalósítás azonban – úgy érezzük – ezúttal alatta maradt a lehetőségeknek. Nem csak a téma lehetőségeinek, Kapás Dezső lehetőségeinek is. Az rendkívül plasztikusan derül ki az előadásból, hogy Kapás kitűnően érti Krúdyt, hogy rengeteg finomságot képes felfedezni benne. Ragyogó rendezői ötleteknek is tanúi lehetünk, mint író, mint dramaturg azonban nem tudott Krúdy igazi szerzőtársává válni. A szorgalmasan kigyűjtött idézetek, sajnos, nemcsak a hagyományos értelemben vett valódi drámává nem álltak össze, hanem a mai, lazább szövésű, epikai fogantatású színpadi játékká is alig. Inkább Krúdy-breviáriumot hallunk a színpadról, de hozzá kell tennünk, hogy még a „breviárium” szövegének összeválogatásánál sem kísérte a szerzőt ezúttal különösebb szerencse. Telitalálata, igazi felfedezése alig van. Saját bevallása szerint több ezer kigyűjtött idézetből állította össze a játék szövegét, szemelgette ki a színészek szájába adott mondatokat.

Alapvetően az sem változtat a lényegen, hogy Kapás Dezső a Krúdy-szövegeken kívül ezúttal Ady-verseket is beépített színpadi játékába. Az ötlet nagyon találó. Ady és Krúdy művészete csak látszólag különbözik egymástól olyan erősen, mint ahogyan sokan hiszik. Valójában – ebben egyet kell értenünk Kapással – nem csak a Három Holló asztalánál ültek együtt gyakran, nem csak a kupában voltak ők testvérek, művészetük is sok rejtett szállal kapcsolódott egymáshoz. Kapás Dezső darabjában azonban nem mindig szerencsésen történik ez az illeszkedés. Egyes Ady-versek idegenül és erőszakoltan hatnak szövegkörnyezetükben.

Önmagában is vitatható, lehet-e mégoly szép, mégoly hangulatos idézetekből is drámát összetákolni, de ebbe nem érdemes most belemenni, elvégre egy megnyugtatóbb végeredmény akár ezt a módszert is igazolhatná. Sajnos, ez a színpadi Rezeda nem igazolja a szerzőt. Az idézetek jó része ismerős, a szituációk többségével már találkoztunk, általában nagyon sok az elkoptatott Krúdy-rekvizitum a darabban.

Vitathatatlan, hogy Krúdy novelláiban és regényeiben is gyakori az ismétlődés, bizonyos helyzetek, motívumok visszatérése, az író kifogyhatatlan variáló képessége azonban a legtöbbször képes feledtetni az olvasóval az ötletek vérszegénységét. A filmen és a színpadon előbb válnak bántóakká a visszaköszönő jelenetek, a nézőnek hamarabb támad csömöre a másodszor vagy már sokadszor feltálatl fogásoktól.

S ha már a fogásokat említettük, folytassuk is az étkezéssel. Tudjuk, hogy az evés-ivás örömeinek ábrázolása milyen fontos szerepet játszott Krúdy művészetében, főként kései írásaiban, *Az élet álom* kötet nagy novelláiban. Elégké közismert, hogy korábban sem vetette meg az élet materiális élvezetét, de nem minden tanulság nélkül való, hogy a nagy „étkező novellák” többségét akkor írta, amikor a betegség egyre inkább elhatalmasodott rajta, s inkább már csak gondolatban ehette végig az étlapot.

De akárhogyan volt is, Huszárik Zoltán kitűnő érzékkel állította a Szindbád-film hangsúlyos helyeire a nagy étkezési jeleneteket, s Sára Sándor húslevesének arany medalionjai, s a hatalmas koncból mesteri ütéssel kipottyantott velő remegése örökre emlékezetes marad a film minden egészséges gyomrú nézője számára. Ugyanez a néző azonban már valamivel kevesebb lelkesedéssel „ette végig” Ga-

ras Dezső ebédjét az *Őszi versenyek* tévéjáték-változatában, bár a menü nem volt alábbvaló, mint amelyet Majmunka vagy Fridolin Latinovitsnak felszolgált.

S ha a filmben és a tévéjátékban még csak hangsúlyos szerepet kapott az evés-ivás, Kapás Dezső színpadán – előbb *A vörös postakocsiban* és most a *Rezeda Kázmér szép életében* is – már az egész játékot végigkíséri. Néha még meg is duplázódik az egész, mert nemcsak a temetésrendező fogyasztja profi szakértelemmel vég nélküli ebédjét az előszínpadon, hanem – vele párhuzamosan – Rezeda és Johanna is ínycsiklandozó bemutatót tart az étkezés művészetéből.

A színészek itt is ragyogóan oldják meg feladatukat. Láthatóan maguk is élvezettel, de a szükséges mértéktartással csinálják végig az étvágygerjesztő jelene-
teket, a végén mégis azt érezzük, ez már kicsit sok a jóból. Az arányoknak ez a felbillenése ugyanis a köztudatban élő Krúdy-legendákat, hamis sztereotípiákat erősíti. Annál szomorúbb ez, mert eddig is elég sok téves beidegződés keringett már róla, s félő, hogy ez az egyoldalú évéscentríkusság a nagyközönség körében most még csak tovább torzítja az íróról kialakult képet.

Az aránytévesztésre, az ismerős patronok durrogtatására, a már lassan unalomig ismétlődő Krúdy-rekvizitumok alkalmazására, sajnos, másutt is találhatnánk példát az előadásban, a legbántóbban, legzavaróbban azonban mindez együtt a díszletekben jelentkezik. A díszlettervező – nyilván rendezői intencióra – a századforduló korának szecessziós hangulatát akarja érzékeltetni. A baj az, hogy amit elég lenne egy-két jellegzetes tárggyal jeleznie, arról terjengősen szájbarágós, iskolásan didaktikus magyarázatot ad.

Így aztán színpad helyett inkább egy zálogház zsúfolt raktárát látjuk magunk előtt, s bizony, egy kicsit megszegyenítve érezzük magunkat, hiszen nyilvánvaló, hogy a rendező és a díszlettervező nem bízik bennünk, nem feltételezi rólunk, hogy kevesebb paravánból, kevesebb csillárból, kevesebb koszorúból is értenénk. Nyilván abból indulnak ki, hogy a nézőtérén mindig akadhatnak olyan makacs, önfejű nézők, akik azt hiszik, hogy huszonöt paraván, tizenöt csillár és isten tudja hány koszorú csak a zálogházban több, mintha egy vagy kettő lenne, a színpadon viszont akár fordított is lehet az eredmény. Talán az egy vagy kettő több lenne, mint a huszonöt.

Szerencsére az előadás nagyrészt feledteti ezeket a bántó aránytévesztéseket. Bárány Frigyes annyi eleganciával, olyan mély belső azonosulással és mégis

érezhető finom távolságtartással jeleníti meg a szépasszonyok szolgálatára mindig kész, és abban soha el nem fáradó, az epekedő trubadúrt és a gátlástalan selyemfiút magában mesterien egyesítő Rezedát, hogy az nemcsak a korábbi szerepmegformálásokat feledteti, hanem a jövőre vonatkozóan is hosszú távon meghatározó lesz sok Krúdy-olvasó számára. Akik ezt az előadást megnézik, Rezedát most már nagyon sokáig ilyennek fogják látni.

Méltó társai ebben a Rezeda ifjúkori és időskori alakmását megformáló Vitai András és Holl István. Szabó Tünde Császár Fruzsina alakjában élete egyik legjobb alakítását nyújtja. Máthé Eta jóízű humorával, Petényi Ilona szép szövegmondásával hívja fel magára a figyelmet. Hartmann Teréz csitris bája – a kis prepa alakjában – kitűnően érvényesül a ragadozó fehértájú asszonyok világában. Albert Éva vonzó kacérsága és Horineczky Erika játékos, csupaszellem mozgástechnikája is maradandó benyomásokat hagy a néző emlékezetében.

Gerbár Tibor külön fejezetet érdemelne. Szövegében elég sok a Huszárik-Latinovits-reminiscencia, színészi játéka azonban teljesen független minden előzménytől, egy nagy művész szuverén teljesítménye. Bámulatra méltó önfegyelemmel és ökonómiával bánik az idővel. Egy pillanatra sem tűnik el egészen, de amikor éppen nem ő szerepel, úgy tud diszkréten „háttérben” maradni, hogy jelenléte ne vonja el a figyelmet a nagyszínpadon folyó játékról. Krúdy poétikus lejtésű mondatai is az ő szövegmondásában érvényesülnek a leghibátlanabbul. Fridolin, a pincér alakjában méltó partnere Kovács Gyula.

Összegzésül elmondhatjuk, hogy ha a *Rezeda Kázmér szép élete* irodalmi anyagában egyenetlenebb is, mint a korábbi Krúdy film- és színpadi adaptációk, egészében véve kellemes előadást láttunk, s mindenképpen örülhetünk, hogy az első évad Móricz-bemutatója után most a másik nagy XX. századi nyírségi klaszszikus is megszólalt új színházunk színpadán.

A darab műsorra tűzése nem alkalomhoz kötődik, a bemutató időszerűségét külön is fokozza azonban Krúdy Gyula halálának mostani ötvenedik évfordulója.

(1983)

Krúdy, az újságíró

A mai olvasóközönség Krúdy Gyulát már jóformán csak mint regény- és novellaíróként ismeri. Kétségtelen, hogy ezekben a műfajokban alkotta a legmaradandóbbat, de egyoldalú lenne a róla alkotott képünk, ha a publicista Krúdyt nem méltatnánk figyelemre.

Krúdy újságíróként kezdte írói pályáját, és lényegében egész életében megmaradt újságírónak. A szépíró mellett tovább élt benne a fürgetollú publicista is. Cikkeinek csak kis része jelent meg kötetben, túlnyomó többsége máig is csak az egykori újságokban olvasható. Pedig érdemes lenne összegyűjteni és kiadni újságírói munkásságának termékeit is. Nemcsak azért, mert a nagy írónak általában minden sora érdekes, és minden apróság hozzájárulhat arcképének teljesebbé tételéhez. Krúdy publicisztikájából egy szinte teljesen más író-egyéniség bontakozik ki, mint akit novelláiból és regényeiből ismerünk. Szinte nehéz elhinni, hogy ugyanaz a Krúdy írta a cikket is, mint a regényeket. Míg szépirodalmi műveiben passzív, testetlen álmodozás az uralkodó, s inkább csak stílusának ironiája sejteti, hogy nem érezte otthon magát korában, addig publicisztikája sokkal harcosabb, egyértelműbb, politikusabb. Már pályája elején meglátja a kiáltó társadalmi ellentétet, és határozottan a szegények, az elnyomottak oldalán foglal állást. Egyik 1894-ben, tehát még diákkorában írott cikkében már ilyen mondatokat találunk: „Adj kenyeret! Te gazdag vagy, én szegény! Ember vagyok én is!” Különösen a háború alatt erősödik meg ellenzékiisége. Az esztelen vérontás felrázza álmodozásából, állásfoglalásra készíti a szörnyűségek ellen. Így születnek leghaladóbb, legpozitívabb írásai éppen a háború alatt. Mint Ady, a háborút ő is azért gyűlöli elsősorban, mert úgy látja, hogy az késlelteti, elodázza a várva-várt társadalmi átalakulást. „Mindenki a forradalmat várta, mely felgyújtja a bedeszkázott agyvelőket – írja –, s forradalom helyett jött a háború.” Meggyőződéssel hirdeti azonban, hogy a háborúval az uralkodó osztály nem fogja elérni célját, sőt ellenkezőleg, a régi Magyarország végét jelenti: „Megbukott a régi társadalom, amely most a háború alatt végképp összekeveredett, megbukott a szolgabírák országa, a kortesek tanyája, az agitátorok ostoba lármája; megbukott a ficsúr figurája a vármegyén, vagy a pesti aszfalton, a tiszteletreméltó uzsorás és a gazdag leánykereskedő, a „jó üzletember”, akit csaláson kaptak, megbukott az erkölcstelenség. Új világ jön a

régi helyén. Milyen lesz?... Mélységes titok a jövő társadalom képe, csak annyi bizonyos, hogy a gazságoknak körülbelül végük van.”

Nem látja tehát, hogy milyen lesz a jövő társadalom, de rendületlenül hisz egy új világ eljövételében. És ennek az új világnak a megteremtését azoktól várja, akik a háborúban fegyvert kaptak a kezükbe. Már szinte látja az új honfoglalást, amikor a fronton harcoló katona fölocsúdik háborús kábulatából, s elindul hazafelé, hogy idegen földek meghódítása helyett meghódítsa végre magának saját hazáját.

Ezt az új világot üdvözli Krúdy ujjongva 1919-ben: „Most szabad a szó, repülhet a gondolat, itt van az új világ, amelyről annyit álmodtunk. Hogyan lehetne kurtára fogni a szót ennyi szenvedés után! Hisz a börtönből tértünk vissza mindnyájan!”

Az elmondottak nyilvánvalóvá teszik, hogy Krúdy Gyula nemcsak mint regényíró tartozott kora irodalmának élvonalába, hanem mint publicistának is Ady és Móricz Zsigmond mellett van a helye.

(1958)

A Krúdy-breviárium Előszava

A breviárium a könyvszerkesztés sajátos válfaja. Olyan válogatás egy-egy szerző munkásságából, amely nem teljes műveket tartalmaz, hanem kiragadott szemelvényekből, hosszabb-rövidebb idézetekből áll össze, mégis benne – mint cseppben a tenger – az író egész világa jelen van.

Breviáriumot összeállítani főként olyan alkotók műveiből könnyű és hálás, akik a csattanósan szellemes aforizmák, a sziporkázó életbölcsességek, a szállóigévé vált frappáns gondolatok megfogalmazásnak voltak művelői, mint Pascal vagy La Rochefoucauld, mint Anatole France vagy Oscar Wilde, mint Chesterton vagy G. B. Shaw, hogy csak néhány nagy mesterét említsem ennek a kifejezési formának.

Krúdy nem tartozott közéjük. A gazdag emberismeret s egyfajta rezignált életbölcesség nem hiányzott ugyan belőle, de a maximaírók könnyed szellemessége, a csillogó paradoxonok kihegyezett elmejátéka éppúgy távol állt tőle, mint az aforizmák írásához szükséges míveskedő, cizelláló hajlam.

Furcsa ellentmondás, hogy mégis kevés olyan írónk van, akinek az életműve annyira kínálná magát szinte ilyen „mazzsolázásra”, önállóan is megálló idézetek kigyűjtésére, mint Krúdy munkássága. Alighanem művészetének erős líraisága lehet ennek legfőbb magyarázata. Verset sohasem írt, novellái és regényei azonban tele vannak poézissal, s szinte bárhol ütjük fel könyveit, rögtön hatalmába kerít költőiségének varázsa.

Breviáriumunk nem a teljes Krúdy-életmű alapján készült, a kiválasztott idézetekkel – terjedelmi okokból – csupán szerény ízelítőt kívánunk nyújtani a nagy író munkásságából. Mégis biztosak vagyunk benne, hogy akik már ismerik Krúdy művészetét, azok is szívesen szemelgetik majd ezeket az önálló életre kelt idézeteket, azok számára pedig, akik csak most ismerkednek Krúdyval, remélhetőleg jó kedvcsináló lesz ez a kis könyvecske az író teljes műveinek olvasásához is.

(1984)

Néhány megjegyzés Klár István „Legifjabb Krúdy Gyula” című írásához

Kevés jelentős írónk van, akinek személye és oeuvreje körül annyi téves adat, hamis általánosítás és megtévesztő legenda keringene, mint Krúdy és művei körül. E téves adatok nagy része az emlékezőktől származik. Legtöbbször nem tudatos ferdtésekről, hamisításokról van szó, mégsem veszélytelenek ezek a tévedések, mert éppen jellegüknel fogva újabb tévedések forrásaivá lehetnek.

E baráti visszaemlékezések számát szaporította az *Irodalomtörténeti Közlemények* 1957. évi 4. számában Klár István is „Legifjabb Krúdy Gyula” című írásával. A cikkben van néhány új adat is, melyekért az irodalomtörténet-írás hálás lehet az emlékezőnek, ezek azonban olyan tévedésekkel keverednek, amelyek mellett nem mehetünk el szó nélkül.

Klár István főként Krúdy pályakezdésével foglalkozik. Azt állítja, hogy Krúdy már 1893. augusztus 10-étől, a gimnázium VI. osztályának befejezésétől „belmunkatársa a *Nyíregyházi Hírlap* című hetilapnak”. Krúdy valóban nagyon korán kezdte írói pályáját, jóval korábban, mint Klár István hiszi, de hogy 1893 augusztusától a *Nyíregyházi Hírlap* belső munkatársa lett volna és néha az egész lapot ő állította volna össze – mint Klár István írja –, az egyáltalában nem valószínű. Nemcsak azért, mert erről egyetlen más visszaemlékező, köztük az író osztálytársai, barátai, Krúdy diáklapjának munkatársai semmit sem tudnak, hanem mindekelőtt azért, mert erről tanúskodnak a *Nyíregyházi Hírlap* szóban forgó évfolyamai is, amelyekben hiába keresnénk Krúdy szerkesztői, munkatársi tevékenységének a nyomát. Van azonban konkrétabb bizonyíték is. A *Nyíregyházi Hírlap* 1894. november 8-i számában szerkesztői üzenet jelent meg Krúdy Gyula számára a következő szöveggel. „Tárca-cikkét szívesen közöljük. Csak azt óhajtanók, hogy az a gymn. tanuló, aki ilyen csinosan tud írni, egyszersmind kifogástalanul tanuljon is”.

Elképzелhető-e ilyen szerkesztői üzenet egy újságban olyan valakinek, aki az illető lapnak már több mint egy éve „belmunkatársa”?

Szorosan összefügg ezzel a kérdéssel a *Nyíregyházi Hírlapban* névtelenül megjelent Krúdy-írások problémája is. Három ilyen novellát említ Klár István, amelyek név nélkül jelentek ugyan meg, de amelyekről a diáktársai és mindenki más is tudták, hogy szerzőjük Krúdy, hogy a három csillag az ő neve helyett áll. A

cikknek kétségtelenül ez a legértékesebb része, de még ez is kiegészítésre szorul. Klár István saját emlékezetén kívül az elbeszélések stílusának egy-két sajátosságát hozza fel annak bizonyítására, hogy ezek a névtelenül megjelent írások valóban Krúdytól származnak. A stílusvizsgálat kétségtelenül igen fontos, sokszor az egyetlen módszer névtelenül megjelent írások szerzőségének megállapítására, azonban az a sajátos Krúdy-stílus, amely igazán megkülönbözteti őt minden más írótól, csak jóval később alakult ki. Diákkori írásainak stílusa – ha itt-ott meg is csillan már benne az egyéniség bélyege –, önmagában még nem lenne elegendő bizonyíték a szerző személyének megállapítására. Szerencsére van azonban más bizonyítékunk is. Klár István csak három névtelenül megjelent novelláról tud. Kettő – úgy látszik – elkerülte a figyelmét. Az első a *Nyíregyházi Hírlap* 1894. július 19-i számában jelent meg *Mikor a bimbó kifakadt*, a második augusztus 30-án *Az én nótáimból* címmel. S ez utóbbi a bizonyíték, hogy ezek a három csillaggal jelölt elbeszélések valóban Krúdy-írások. Nem sokkal később, még ugyanez év október 15-én ugyanis ez a cím újra felbukkan mint sorozat-cím a *Debreceni Ellenőrben*, de most már Krúdy nevével. Ezzel az alcímmel jelent meg például *A poeta regénye* (*Debreceni Ellenőr*, 1894. okt. 15.), *A szívek dala* (okt. 22.), *A hetedik szimfónia* (okt. 29.) és *Az esték romantikája* (nov. 6.) című elbeszélése. Ma már nehéz lenne eldönteni, mi volt az író célja ezzel a gyűjtőcímmel. Talán egy tervezett novelláskötet vagy elbeszélésciklus címéül szánta. Annyi azonban bizonyos, hogy a *Nyíregyházi Hírlapban* ilyen címen névtelenül megjelent és a hasonló jelzéssel ellátott másik négy elbeszélés is Krúdy-írás.

Nyilván fölmerül itt a kérdés, miért jelentek meg ezek az írásai névtelenül. Fiatal író nemigen mond le nyomós ok nélkül nevének közléséről. Klár István válaszol erre a kérdésre is, válasza azonban aligha elégíti ki Krúdy diákkorának és írói pályakezdésének ismerőit. Azt írja, hogy a tanári kar egy tekintélyes része „korainak tartotta a 15 éves fiú nyilvános szereplését” s e „vaskalapos tanárok” miatt nem írhatta alá Krúdy a novelláit.

Kevés irodalomtörténeti frázis van, amellyel annyiszor éltek volna vissza, mint a vaskalapos tanárokkal. Nem mintha nem lettek volna ilyenek is szép számmal Csokonai tanáraitól kezdve Horger Antalig. Krúdy tanáira azonban aligha illik ez a megjelölés. Szinte kivétel nélkül nagy műveltségű, literátus emberek voltak, maguk is szerkesztők, irodalmárok. Nemcsak Porubszky Pál, a *Nyíregyházi Hírlap*

szerkesztője, Krúdy irodalomtanára, hanem Leffler Sámuel, Vietorisz József, Gróh István és felsorolhatnánk szinte az egész tanári kart. A legfőbb tanú azonban maga Krúdy, aki a szó mindennapi értelmében nem volt ugyan jó diák, de mindig büszkén, a legnagyobb elragadtatás hangján nyilatkozott iskolájáról, volt tanáiról. Gondoljunk például *A vörös postakocsi* című regényének gyönyörű lírai vallomásra, ahol ifjúkorának emlékeit felidézve, név szerint is megemlíti kedves tanárait. Példákat azonban szinte minden önéletrajzi írásából idézhetnénk. És nemcsak a megszépítő messzeségből látja ilyennek tanárait. Már 1896-ban, egy évvel az érettségi után igen nagy elismeréssel ír Vietorisz József akkor megjelent verseskötetéről. A vaskalapos tanárokról a diákok nem ilyen emlékeket szoktak dédelgetni magukban!

Mi volt hát az oka a névtelenségnek? Azt hiszem, közelebb járunk az igazsághoz, ha a szülői házban, elsősorban apjában keressük ezt az okot. Apjában, aki később sem tudott soha belenyugodni fia pályaválasztásába. Még halálos ágyán sem enyhült meg író-fia iránt. Végrendeletében nem többi gyermekével egyenlő arányban részesítette örökségéből, hanem 6000 korona végkielégítést rendelt számára. (Itt jegyezem meg, hogy Klár Istvánnak az a megállapítása sem felel meg a valóságnak, hogy Krúdy apja nem hagyott vagyont az utódaira. A hagyatéki leltár 46 110,98 Korona tiszta örökséget tüntet fel, ami abban az időben elég tekintélyes vagyonnak számított.) Szülei előtt, a család előtt igyekezett tehát Krúdy rejtegetni irodalmi tevékenységét, ezért burkolózott otthon, szülővárosában névtelenségbe, amikor debreceni és más vidéki lapok már régóta közölték írásait névalírással. Csak amikor Debrecenbe való szökése révén szándékáról a család is tudomást szerzett, és amikor azzal a feltétellel, hogy hazamegy és legalább leérettségizik, apja kénytelen-kelletlen beleegyezett fia irodalmi terveibe, csak azután jelentek meg a *Nyíregyházi Hírlapban* is névvel elbeszélései.

Nemcsak a névtelenség okának megítélésében téved azonban Klár István. Nem fogadhatjuk el következő megállapítását sem: „Ezek az egészen ifjú korbani és a *Nyíregyházi Hírlapban* megjelent elbeszélések soha másutt, sem könyv alakban, sehol meg nem jelentek.” Kötetben összegyűjtve valóban nem láttak még napvilágot ezek az írások, újságokban azonban nagy részük másutt is megjelent. Krúdy már egészen fiatal korában is nagyon leleményes volt írásainak elhelyezését illetően. Novelláit, tárcáit három-négy lapnak is elküldte, esetleg az egyes szerkesztők maguk ollózták át írásait a másik lapból. Az sem téveszthet meg

bennünket, hogy a cím alatt rendszerint ott áll „eredeti tárcája” kifejezés. A Klár István által felsorolt elbeszélések közül is több megjelent másutt, sőt esetleg korábban is, mint a *Nyíregyházi Hírlapban*. Így, többek között *A pusztai csavargó* című elbeszélése a nagyváradi *Szabadság* 1895. december 25-i, az *Aranyos felhők* a *Debreceni Ellenőr* 1896. október 31-i számában is olvasható.

Az emlékeztető több kisebb tévedésére nem kívánok részletesebben kitérni, csak röviden utalok rájuk. Ilyen nyilvánvaló tévedés például az az állítása, hogy érettségi után, 1896-ban Krúdy még mindig sokat tartózkodott Nyíregyházán. Valójában akkor már Nagyváradon és Pesten volt, és apja haláláig – a már említett okokból – nem is igen látogatott valami gyakran haza. Így természetesen a Kálnay Lászlóval való barátságának és éjszakai italozásának erre az időszakra való beállítása is teljesen önkényes.

Mindezek olyan apró, adatszerű tévedések, amelyek, ha bosszantóak is, legalább magyarázhatók az emlékezet rövidzárlataival. Mit szóljon azonban az ember ilyen megállapításhoz: „Mondtuk, hogy a nagyapa, id. Krúdy Gyula, a 48-as honvédtiszt érdekes és különc ember volt, mégis az unoka, aki pedig a vármegye minden érdekes emberét tollra vette, nagyapját sohasem említette egyetlen írásában sem.” E mondat olvasása után önkéntelenül is felmerül az emberben a gyanú, olvasott-e valaha valamit a cikk szerzője Krúdy Gyula munkásságából. Mert ha olvasott volna, aligha írt volna le ilyen mondatot, ha nem, akkor viszont milyen címen enged meg magának ilyen kinyilatkoztatást. Hisz Krúdy minden ismerője tudja, hogy alig van olyan műve, amelyben valamilyen formában nagyapját meg ne említené. Oldalakat tenne ki azoknak a műveknek a pusztai felsorolása, amelyekben nagyapját szerepelteti vagy róla megemlékezik. Itt most elég lesz talán csak az *N. N.*-re hivatkoznom, amelynek első részében feledhetetlenül plasztikus képet rajzol a Garibaldi-rajongó, negyvennyolcas honvédszázadosról, de van olyan műve is, amelynek végig nagyapja áll középpontjában: például *De Ronch kapitány csodálatos kalandjai*.

Tudom, hogy nem nagy horderejű, elvi tévedések azok, amelyekről itt szó esett. Alapjában véve nem változtatják meg az íróról kialakult képünket sem, úgy érzem azonban, mégsem felesleges az ilyen helyreigazítás, mert ezek a látszólag kis tévedések lesznek forrásaivá a nagyobbaknak, amelyek aztán hosszú időn át továbbrezegnek a szakirodalomban, az irodalomtörténetekben, beszivárognak a

kézikönyvekbe, lexikonokba, s később alaposan megnehezítik a kutató munkáját. Különösen szükséges ez a helyreigazítás olyan írónál, akiről nemhogy teljes monográfiánk lenne, de még egy valamirevaló életrajzunk sincs. Nyilván ez a magyarázata, hogy nemcsak az ilyen kortársi, iskolatársi visszaemlékezésekben, hanem a nagyobb igényű tanulmányokban is lépten-nyomon hibás adatokra bukkanunk. Hadd említsek itt csak kettőt az újabban öröndetesen megszaporodott Krúdy-kiadványok közül.

A Magyar Klasszikusok sorozatban megjelent *Válogatott novellák* előszavában a szerző helytelenül közli az író születési idejét, testvéreinek számát és megszépíti érettségi eredményét. De még Kozocsa Sándor, Krúdy életművének egyik legkitűnőbb ismerője is a téves adatok egész sorát írja le az *Írói arcképek* című gyűjteményhez írott utószavában. Azt írja például többek közt: „Az érettségi után megszökik és felcsap vidéki újságírónak. Gáspár Imre függetlenségi lapjának, a Debrecennek munkatársa”. Ahány megállapítás, annyi tévedés. Az a bizonyos szökés korábban, még érettségi előtt volt. Amikor érettségi után Debrecenbe ment, nem a *Debrecen*, hanem a *Debreceni Ellenőr* munkatársa lett, amely nem a függetlenségi, hanem a szabadelvű pártnak a lapja volt, és akkor már nem is Gáspár Imre volt a szerkesztője. Gáspárral korábban csakugyan kapcsolatban állt Krúdy, de mire ő valóban debreceni újságíró lett, Gáspár már nem is volt Debrecenben. A továbbiakban azt írja Kozocsa: „A következő állomás a nagyváradi Szabadsajtó c. politikai napilap”. A valóságban Krúdy a *Szabadság* című lapnál dolgozott Váradon pár hónapig, ugyanannál a *Szabadságnál*, amely később Adyt is Nagyváradra vitte. Egyszerű elírásról vagy sajtóhibáról lenne talán szó? Az ördögös csupán az, hogy Krúdy életében valóban van egy *Szabadsajtó* című lap is, csakhogy az nem Nagyváradon, hanem Nyíregyházán jelent meg. Abban látott napvilágot Krúdy első írása, 13 éves korában.

Azt már csak úgy megemlítem, hogy később az *Utószó* írója Krúdynam *Királyok könyve* című regény-tetralógiájáról beszél. Mivel ilyen című írása nincs, fel kell tételeznünk, hogy a *Három király* című trilógiára gondol.

A hasonló példák számát, sajnos, szaporítani lehetne szinte minden újabb Krúdy-kiadványból, azonban nem valamiféle teljes hibalajstrom összeállítása a célom. Inkább csak a figyelmet szeretném felhívni irodalomtörténet-írásunk egy olyan jelenségére, amelyen – azt hiszem – érdemes egy kicsit elgondolkozni.

(1959)

Krúdy-arcképek – családi tükörben

A Krúdy iránti érdeklődés fokozódását, népszerűségének állandó növekedését nemcsak az író műveinek új és új kiadása, színpadra állítása, film- és televízió-feldolgozása jelzi, hanem a róla szóló irodalom jól érzékelhető szaporodása is. A nagy, átfogó Krúdy-monográfia ugyan még mindig késik, de az utóbbi egy-két évben is a kitűnő tanulmányok egész sora látott napvilágot az íróról, a legutóbbi hónapokban pedig a kiadás véletlen egybeeséséből csaknem egyszerre vehettük kezünkbe az író két leányának apjukkal foglalkozó könyveit.

A közvetlen családi környezetből származó emlékezések – érthető módon – mindig felfokozott érdeklődésre tarthatnak számot mind a szakemberek, mind az olvasók táborában, hiszen a családtagok olyan dolgokat tudhatnak, olyan források és dokumentumok birtokában lehetnek, amelyekhez még a legfelkészültebb, leg-tájékozottabb kutatók sem juthatnak hozzá. Sajnos, a szóban forgó két mű közül ez a jellemzés csak Krúdy Zsuzsa könyvére illik rá.

Krúdy Mária: *Szindbád gyermekkora* című írása életrajzi regény az író nyíregyházi és podolini gyermekéveiről. Voltaképpen posztumusz mű. A szerző nemcsak megjelenését nem érthette meg, 1973-ban bekövetkezett halála miatt befejezni sem tudta könyvét. A megkezdett munkát Majtényi Zoltán folytatta, ő dolgozta át, s öntötte végleges formába Krúdy Mária szövegét is.

A könyvből nem lehet megállapítani, mi származik Krúdy Máriától, s mit változtatott vagy tett hozzá az átdolgozó, a kézirat gondozója. Nem klasszikus irodalmi műről lévén szó, természetesen nem is várhatunk itt aprólékos filológiai információkat az átdolgozás módszeréről, a szerző és az átdolgozó pontos részesedéséről a közös alkotásban. Bármilyen legyen is azonban ez az arány, őszintén meg kell mondanunk, ez a könyv aligha válik a szaporodó Krúdy-irodalom díszére.

Krúdy Mária korábban is írt már édesapjáról. A *Krúdy világa* című gyűjteményben megjelent szép tanulmányában (*Az első család*) valóban személyes emlékek alapján szólt apjáról, anyjáról, testvéreiről, s hitelesen elevenítette fel Krúdy első házasságának viszontagságait. Ezúttal azonban erejét és ismereteit meghaladó feladatra vállalkozott. Krúdy gyermek- és ifjúkora – mint egész élete is – elég változatos volt ahhoz, hogy róla regényt lehessen írni, Krúdy Máriának azonban semmiféle közvetlen családi élményanyaga nem lehetett édesapja gyermekkoráról,

kutatónak viszont nem volt elég alapos, s ami még ennél is fontosabb, nem rendelkezett a vállalkozás sikeres megvalósításához elengedhetetlen írói képességekkel. Így aztán műve a felnőttek számára túlságosan naív, sőt gyermeketeg, az ifjúság számára viszont nem elég érdekes, nem elég színes és olvasmányos.

Dr. Udvarhelyi Dénes, a kötet szaklektora és az utószó írója azzal indokolja a mű kiadását, hogy az nem csupán irodalomtörténeti kuriózum, hiszen „a gyermekkori emlékek, családi körben hallott történetek mellett új adatokat is megőrzött a kézirat az író gyermekkoráról és diákéveiről”.

Ez bizony, a legtapintatosabban fogalmazva is, vaskos túlzás. Valójában ugyanis nemcsak új adatokat nem tartalmaz a könyv, hanem a rég feltárt, kikutatott adatokat is lépten-nyomon tévesen használja, teljesen összezavarja, s ezáltal nemhogy gyarapítaná tudásunkat az íróról, az eddigi ismereteket is összekuszálhatja, illetve, akik most ismerkednek Krúdy életével, azokat eleve hamisan befolyásolja.

Aligha lenne értelme filológiai pontossággal kigyűjteni a könyv valamennyi tévedését, elírását, képtelen anakronizmusát, hiszen ezek pusztá felsorolása is hosszú oldalakat tenne ki. De nemcsak adatokat ír el, néha az egész történés beállítás válik hamissá. Így például az eredetileg nógrádi származású Krúdy család Nyíregyházára kerülése vagy Radics nagymama halála. Még bosszantóbb, mennyire nem rendelkezik a szerző és az átdolgozó a legcsekélyebb helyszíni ismerettel és tájékozottsággal sem Nyíregyházát, sem Podolint illetően. Anakronizmusaira csupán azért emlétek egy-két példát, hogy lássuk, milyen „új adatokat őrzött meg” számunkra a szerző. Egyúttal azonban annak szemléltetésére is alkalmasak ezek talán, milyen gondos és lelkiismeretes lehetett az átdolgozó munkája.

A 10 éves Krúdy egy alkalommal szülővárosa utcáin csatangol, s az egyik ablakból zongorajátékot hall. A szép Virágossy Irma a *Herkulesfürdői emléket* játssza. Ez valóban új adat, sőt felfedezés. Eddig úgy tudtuk, hogy Pazeller Jakab 1902-ben írta híres keringőjét, s lám, Nyíregyházán már 1888-ban ezt játszották a fehér ujjú kisasszonyok.

Természetesen tisztában vagyok vele, hogy ettől és az ehhez hasonló tévedésektől még akár jó *regény* is lehetne a Szindbád gyermekkora, mégis sokat elárulnak az írói módszerről az ilyen apróságok is. S még árulkodóbb – ezúttal egyértelműen az átdolgozó, a szerkesztő és a szaklektor gondosságára, körültekintésére – a

következő példa. A regényben többször szerepel a gyermek Krúdy Ödön nevű öccse is. Afféle anyaszomorító, vásott gyermeknek ismerjük meg. Egyik részletesen leírt kalandja egy nagy verekedése a város főterén az Ács testvérekkel. A Krúdy család történetéből ismerjük, hogy Ödön élete később tényleg elég kalandosan alakult, biztosan verekedett is valamikor, a regényben ábrázolt szituációban azonban aligha, hiszen 8 évvel volt fiatalabb Gyula bátyjánál, így legfeljebb két éves lehetett a történet idején.

De hát köteles-e tudni, s egyáltalán honnan tudhatná az ilyen apróságokat az életrajzi regény írója? – kérdezhetné valaki. Természetesen sok forrásból vehetné adatait. Ezúttal azonban nem is lett volna szükség hosszadalmas utánjárásra. A kötet képmellékletében nagyon jól olvasható fénymásolatban szerepel az író édesanyjának, Csákányi Juliskának az imakönyve első lapján készített feljegyzéssorozata gyermekei születéséről. Itt világosan látható, hogy Ödön nem a második, hanem a negyedik gyermek a családban, s hogy mindössze két éves volt az író első gimnazista korában.

Krúdy Mária számára nem nehéz mentségeket találni. Halála miatt nem fejezhette be művét, s adatait sem ellenőrizhette talán eléggé. Milyen mentsége van azonban az átdolgozónak, a lektornak, a kiadónak? Az ilyen henye, felszínes művek bizony aligha használnak az ügynek, sőt könnyen ellenkező hatást érhetnek el, mint ami igazi hivatásuk lenne. Nem megszerettetik az író, hanem elidegenítik az olvasótól. Félő, hogy az a fiatal, aki a *Szindbád gyermekkorának* lapjain találkozik először Krúdyval, később a *Szindbád ifjúságára* már nem is lesz kíváncsi.

Címe alapján Krúdy Zsuzsa: *Apám, Szindbád* című könyvét is könnyen efféle regényes életrajznak gondolhatná az ember. Ehelyett valójában egy rendkívül gazdag dokumentumgyűjteményt vehetünk a kezünkbe az író második házasságából származó leányának tapintatosan mindig háttérben maradó összekötő szövegeivel és jegyzeteivel. A dokumentumok nagyon sokfélék, hivatalos iratok, levelek, cikkek, interjúk, előfizetési felhívások stb., a könyvben azonban nem műfajuk szerinti csoportosításban, hanem az életrajz időrendjéhez igazítva olvashatjuk őket, így – ha formáját tekintve nem is életrajz – valójában mégis egy élet regénye kerekedik ki az érdekes gyűjteményből.

A kötet első darabjai az 1910-es évek közepén íródtak, a legutolsók pedig 1933 májusának elején, alig néhány nappal az író halála előtt, így Krúdy

pályájának legizgalmasabb, legjelentékenyebb szakaszait kísérhetjük végig ezeknek a dokumentumoknak a tükrében.

A könyv mennyiségileg legnagyobb s fontosságában is legjelentősebb részét kétségtelenül a levelek alkotják. Krúdy nem volt nagy levelező. Irodalmi levelet – a szó hagyományos értelmében véve – nem is írt. Még kiadóihoz és író társaihoz írt levelei is többnyire csak szűkszavú közlésekre, üzleti ügyekre szorítkoznak, mégis rendkívül beszédes dokumentumai ezek egy nagy formátumú egyéniség alakulásának, vívódásainak, külső és belső harcainak.

Nem irodalmi levelezést folytatott, leveleinek egy része nem is maradt fent, illetve még nem került elő, a címzettek és a levélírók listája mégis szemléletesen mutatja irodalmi kapcsolatait is. A címzettek között találjuk többek között Kárpáti Aurélt, Hatvany Lajost, Babits Mihályt, Kosztolányi Dezsőt, Tevan Andort, a hozzá írt levelek szerzőinek névsorában pedig többek között Cholnoky Lászlót, Kunfi Zsigmondot, Gárdonyi Gézát, Ambrus Zoltánt, Babits Mihályt, Gellért Oszkárt, Germanus Gyulát, Kosztolányi Dezsőt, Móricz Zsigmondot, Supka Gézát, Szép Ernőt, Hatvany Lajost, Dénes Zsófiát, Márai Sándort és Lázár Miklóst, hogy csak az ismertebb neveket említsem.

Igaz, hogy a közreadott levelek és egyéb dokumentumok egy részét már ismertük, elsősorban Krúdy Zsuzsa korábbi közléseiből (*Krúdy világa*, *Krúdy Emlékkönyv* és a kisebb folyóirat-publikációk), így együtt azonban most először vehetjük kezünkbe az életrajzi források e gazdag tárházát, amely az anyag okos elrendezése, az író cikkeivel, nyilatkozataival való szerencsés kiegészítése folytán nemcsak a szakemberek számára lesz ettől kezdve a további kutatás nélkülözhetetlen alpműve, hanem a Krúdy írásművészetét kedvelők szélesedő táborának is izgalmasan szép, s nem egyszer megrendítő erejű olvasmánya.

Mint ahogy ez a már említett korábbi publikációkból is kiderült, Krúdy Zsuzsa évtizedek óta gyűjtögette ezeket a dokumentumokat. Családi levelesládájának kincseit éppúgy felhasználta itt, mint a közgyűjtemények anyagát. A szerző, illetve összeállító ízlése, tájékozottsága elsősorban a válogatásban, az elrendezésben nyilatkozik meg. Ő maga összekötő szövegeiben mindig csak annyit mond, amennyi a megértéshez elengedhetetlenül szükséges. Nagyon helyesen a dokumentumokat igyekszik beszéltetni. Szerénysége rokonszenves és csak dicsérhető, a jegyzetekben azonban helyenként talán részletezőbb is lehetett volna. Így

például nem ártott volna közölni a kéziratok dokumentumok lelőhelyét. Alapvető célját a könyv így is minden bizonnyal el fogja érni, s közreadása talán hozzájárulhat újabb, még lappangó levelek és egyéb dokumentumok felszínre kerüléséhez is. Már most megállapíthatjuk, hogy a kötet közreadása nagy nyeresége a Krúdy-irodalomnak.

(1976)

ÖRÖKSÉG ÉS ÖRÖKÖSÖK

Krúdy Gyula születésének 75. évfordulójára

75 évvel ezelőtt, 1878. október 21-én született Krúdy Gyula, a Nyírség nagy írója. Életművének értékelésével még adós irodalomtörténet-írásunk. A múlt irodalomtörténete, ha ugyan egyáltalán foglalkozott vele, csak az „utol nem ért hangulatok országútján bolyongó” ködlovagot, a romantikus merengések visszahívóját, a Nyírség nagy álmodóját látta benne. Pintér Jenő egyszerűen besorozza a „stíliromantikusok” közé. Szerb Antal irodalomtörténetében a szürrealista nyugati írók előfutárát ünnepli benne, Giraudoux, Proust előfutárának látja, akik műveikben feloldják az időt, megszüntetik az elbeszélés egysíkúságát, az események szálainak összekeverésével megbontják a megszokott időrendet. Ezt tartja Szerb Antal Krúdy legnagyobb értékének. Azt, hogy műveiben „minden út mindenfelé vezet, a felszabadított asszociációk játékos csodalovai elragadnak minden múltba és minden jövőbe”.

Mindez természetesen sok tekintetben igaz, azonban ha csak ennyit mondunk, akkor Krúdy művészetének csak egyik oldalát jellemeztük. Krúdy nem tartozik irodalmunk kiemelkedő kritikai realistái, koruk társadalmi ellentmondásainak nagy leleplezői, Eötvös, Mikszáth, Móricz sorába, azonban hiba lenne elhallgatni műveinek társadalmi mondanivalóját. Már Várkonyi Nándor észrevette ezt, mikor irodalomtörténetében megállapítja róla: „...egy kérődző boldogságba tepedt kor érzelmi és lelki céltalanságát ritka talentummal sűríti össze.” Lényegében ugyanúgy, mint Mikszáth, Krúdy is a dzsentrí írója, de ellentétben Mikszáthtal, Krúdy mindvégig belülről ábrázolja a dzsentrít. Látja ugyan osztálya pusztulását, s olyan meggyőző erővel és intenzitással mutatja be egy társadalom halódását, teljes felbomlását, amilyenre csak igazán nagy író képes.

A fontos a mi szempontunkból az, hogy minden megszépítés ellenére, Krúdy látta és ábrázolta, mégpedig meggyőzően és hitelesen, a dzsentrí kikerülhetetlen pusztulását, s ezzel az úri Magyarország végét is. Még Mikszáthnál és Móricznál is keresni kellene olyan pompás, találó jellemzését a dzsentrinek és az egész úri világnak, mint ahogy Krúdy mutatja be őket, mikor éppen szülőföldjéről, a Nyírségről ír. „A Nyírség az a hely, ahol legtovább volt agaruk és vizslakutyájuk a tönkrement gavallérok és ahol mindig-mindig emlékeztek a régi uraságra, elkótyavetyélt tekintélyre, ősi birtokra és fennhéjázó nemességre. Itt mindenki a

múltjából akart megélni. Abból, hogy valamikor volt valami az apja vagy a nagyapja. Furcsa, hetyke, legénykedő, virtuskodó Magyarország itt hortyogott, ásítózott, unatkozott, dologtalankodott, nyomorgott a legtovább. Máshol már beletörődtek az emberek, hogy vége a régi világnak, dolgozni, tanulni, igyekezni kell, hogy megélhessünk. A Nyírségben még mindig a követválasztást várták, a takarékpénztár körül sompolyogtak értéktelen váltókkal, az öregek a fiak házasságától remélték sorsuk jobbrafordulását, vagy egy százesztendősi családi per eldőlésétől. A fantasztikus tervek, légvárak, szépen kicirkalmazott remények, édesded ábrándok jól kifejlődtek ezen a mocsaras, ködös, szegényes, kidőlt-bedőlt tájon. Mintha mindenkinek reskontó lett volna a párnája alatt, amelyet egyszer okvetlenül kihúznak. Alig jutott eszébe valakinek, hogy dolgozni is kellene. Legfeljebb a vármegyét nyomorították meg, mert hisz az övék volt a megye.”

De helytelen lenne azt mondani, hogy Krúdy visszavágyik a múltba. Nem a múltba vágyik, hanem a sivár, nyomasztó jelenből szeretne szabadulni. Hogy ez így van, bizonyítja az is, hogy éppen a háború alatt fordul Krúdy leggyakrabban a múlt felé, a háború embertelenségei között idézgeti legtöbbször a szebb tegnapot, amely reményteljesebb jövőt ígért.

A háború egyébként is fontos korszak Krúdy életében. Nem látta ugyan olyan világosan a háború lényegét, mint Ady, s ha inkább Babitsék pacifizmusának oldaláról fordult is szembe a háborúval, az esztelen vérontás mindenesetre felrázza álmodozásaiból, állásfoglalásra készíti a szörnyűségek ellen, s így születnek leghaladóbb, legpozitívabb írásai éppen a háború alatt. Mint Ady, a háborút ő is azért gyűlöli elsősorban, mert úgy látja, hogy elodázza a várva-várt társadalmi átalakulást.

„Mindenki a forradalmat várta, amely majd felgyújtja a bedeszkázott agyveleket, – írja –, s a forradalom helyett jött a háború.”

Meggyőződéssel hirdeti azonban, hogy a háborúval az uralkodó osztály nem fogja elérni célját, sőt ellenkezőleg, a háború az úri Magyarország végét jelenti. „Megbukott a régi társadalom, – írja –, amely most a háború alatt végképpen összekeveredett: megbukott a szolgabírák országa, a kortesek tanyája, megbukott a ficsúr figurája a vármegyén, vagy a pesti aszfalton; a párbajhős, a krakéler-gavallér, a tiszteletreméltó uzsorás és a gazdag leánykereskedő; a „jó üzletember”, akit csaláson kaptak és a nagykeresetű ügynök, aki jövedelmező üzleteket

szállított; megbukott az erkölcstelenség... új világ jön a régi helyén. Milyen lesz?... mélységes titok a jövő társadalom képe, csak annyi bizonyos, hogy a gazdaságoknak körülbelül végük van.”

Nem látja tehát, hogy milyen lesz a jövő társadalma, de rendületlenül hisz az új világ eljövetelében. És ennek az új világnak megteremtését azoktól várja, akik a háborúban fegyvert kaptak a kezükbe. Már szinte látja az új honfoglalást, amikor a fronton harcoló katona fölcserélődik háborús kábulatából, s elindul hazafelé, hogy idegen földek helyett meghódítsa végre magának saját hazáját. A forradalomban ezért állt a nép oldalára s ezért kellett neki Horthyéktól börtönt, emigrációt szenvedni.

Meglátja Magyarország gyarmati helyzetét is, kiszolgáltatottságát Ausztriának. *Nemzeti ideál Pesten* című cikkében Wells egyik regényével kapcsolatban például a következőket írja: „Amíg a Wells-regényt forgatom a férfi és nő lehetetlen, önző, igazságtalan viszonyáról, mindig országunkra és egy másik országra gondolok. A nő megfojtja, tönkreteszi a férfit az angol regényíró szerint, vajjon nem a mi nemzetünk az a férfi, aki elpusztul furcsa házasságában?”

Krúdy életműve nem lehet példa, nem lehet követendő mintakép kialakuló új irodalmunk számára. Nem tudott felemelkedni nagy kritikai realistáink átfogó társadalombírálatának színvonalára, művei azonban mégis értékes részét alkotják nemzeti irodalmunknak. Műveinek megbecsülését jelenti, hogy a felszabadulás óta 13 kötete jelent meg, s csaknem száz kisebb-nagyobb tanulmány, cikk foglalkozott vele újságjaink és folyóirataink hasábjain.

Születésének 75. évfordulóján különösen meleg szeretettel emlékezünk róla, megyénk, városunk leghíresebb fiáról, mi, szabolcsiak, nyíregyháziak, hisz legtöbb írásában rólunk beszél.

(1953)

Kettős Krúdy-jubileum előtt

1958 kettős Krúdy-jubileum éve. Májusban lesz halálának 25., októberben pedig születésének 80. évfordulója. A kettős jubileum a nagy író szülővárosára, Nyíregyházára is megtisztelő feladatokat ró. Öt évvel ezelőtt csak egykori iskolája, a Kossuth Gimnázium emlékezett meg róla. Az akkori szűklátókörű irodalompolitika Krúdyval sem tudott mit kezdeni, így hát inkább hallgatott. Az utóbbi években azonban sok minden megváltozott ezen a téren is. Krúdy klasszikusaink sorába emelkedett, műveit egyre nagyobb ütemben adják ki, valóságos Krúdy-renezsánsznak lehetünk tanúi. A 25 éve halott Krúdy ma egyike legélőbb íróinknak. Csak az elmúlt évben, 1957-ben a következő művei jelentek meg, és hozzátehetjük: fogytak el napok alatt:

1. *A vörös postakocsi, Őszi utazások a vörös postakocsin.* (Két regény 1 kötetben.) 2. *A kékszalag hőse.* (Regény.) 3. *A podolini kísértet.* (Regény az Olcsó Könyvtár sorozatban.) 4. *Válogatott novellák.* (Magyar Klasszikusok sorozat.) 5. *Rezeda Kázmér szép élete, A nagy kópé, Az utolsó gavallér.* (Három regény egy kötetben.) 6. *Az élet álom.* (Novellák.) 7. *Írói arcképek I–II.* (Tanulmányok 2 kötetben.) 8. *Szindbád I–II.* (A teljes Szindbád-ciklus 2 kötetben.) Sőt még határainkon túl, Romániában is megjelent egy elbeszélés-kötete: 9. *Árnyékból szőtt vendég* címmel.

Vagyis egyetlen évben összesen 11 kötet Krúdy-írás! 7 regény, 3 kötet elbeszélés, a teljes Szindbád-sorozat és 2 kötet irodalmi tanulmány. De még ez nem minden. Két regényének (*Magyar jakobinusok, Andráscsik örököse*) hangjátékváltozatát mutatta be a rádió, az Operaház pedig felújította Kenessey Jenő Krúdy: *Az arany meg az asszony* című színművének szövegére írt operáját. Túlzás nélkül mondhatjuk tehát, hogy kevés magyar író versenyezhet ma vele.

Műveinek ez a nagyarányú kiadása a kiadói tervek szerint az idén és az elkövetkező években még csak fokozódni fog. Így készül az ország a kettős Krúdy-jubileumra. De mit teszünk, mit tehetünk mi, szabolcsiak? Mi, nyíregyháziak, akik mégis csak leginkább magunkénak vallhatjuk őt, hisz innen indult el és legtöbb írásában rólunk beszélt. Nyíregyházának nem szabad lemaradnia, amikor az

egész ország emlékezik majd nagy fiára. Az országos megemlékezések programját még nem ismerjük, de nem is kell megvárunk, amíg mások kezdeményeznek. Éppen nekünk kell példát mutatnunk! Gondoljunk Nagykőrös tavalyi ragyogó példájára, az Arany-napok megrendezésével kapcsolatban.

Mit tehetünk hát, hogyan ünnepelhetjük méltóképpen városunk nagy íróját? Mindenekelőtt úgy, hogy igyekszünk megismerni és megismertetni minél szélesebb körben Krúdy művészetét. Mert minden szobornál, márványnál, bronznál, mauzóleumnál maradandóbb az az emlékmű, amit a szívünkben építünk. Az igazi megbecsülés a nagy ember számára nem a szobor, az emléktábla, hanem eszméinek a megvalósítása, a belőle fakadó szépségek továbbrezgése az emberi szívekben. A szobor és az emléktábla csak annyit ér, amennyiben erre figyelmeztet bennünket. Ilyen figyelmeztetőkre azonban föltétlenül szükség van. Meg kell ragadnunk a kettős évforduló alkalmait, hogy pótoljuk eddigi mulasztásainkat ezen a téren. Az illetékeseknek (elsősorban a Hazafias Népfrontra és a TTIT-re gondolok) részleges programot kell kidolgozniuk a jubileummal kapcsolatban, mégpedig hamarosan. Itt most nem akarok teljes programtervezetet adni, ezt nem is készítheti el egy valaki, csak néhány ötlettel, javaslattal szeretném felhívni a figyelmet, hogyan ünnepelhetné Nyíregyháza nagy szülöttét.

1. Az évforduló alkalmából, május 12-én adjon ki a *Kelet-Magyarország* Krúdy-emlékszámot, tehát egy 4 oldalas Művelődési-mellékletet szenteljen Krúdy emlékének. 2. Jelöljük meg emléktáblával Krúdy Gyula szülőházát. (Vörös Hadsereg útja 8. sz.) 3. Egy Krúdy-emlékszoba berendezésével vessük meg az alapját egy jövődő Krúdy Gyula irodalmi múzeumnak. 4. Épülő és remélhetőleg még ebben az évben megnyitásra kerülő színházunkat nevezzük el Krúdy Gyula Színháznak. A színház együttese mutassa be Krúdy: *Az arany meg az asszony* című színművét, az Operaház együttese pedig e színdarab opera-változatát. 5. A színházzal szemben lévő parkban állítsunk mellszobrot Krúdy Gyulának. 6. A TIT az Értelmiségi Klubban és az érdeklődő üzemekben szervezzen előadás-sorozatokat Krúdy életének és munkásságának minél szélesebb körű megismertetésére, az évforduló alkalmából pedig rendezzen színvonalas, kiállítással egybekötött, reprezentatív emlékünnepeket. 7. A Nyíregyházi Stúdió az évfordulót megelőzően sugározzon előadássorozatot Krúdy életéről és műveiről, hogy megyénk egész népe megismerhesse a szabolcsi táj nagy megelevenítőjét.

Ezek a javaslatok természetesen korántsem merítik ki az összes lehetőséget. Mások tegyenek hozzá újabbakat, vagy hagyjuk el, illetve halasszuk későbbre belőle azokat, amelyeket egyelőre megvalósíthatatlanoknak bizonyulnak. A fontos az, hogy Nyíregyháza se maradjon néma akkor, amikor az egész ország ünnepli majd a Nyírség halhatatlan álmodóját!

(1958)

Az élő Krúdy

– Az író halálának 40. évfordulójára –

Az utóbbi 10-15 évben egyre gyakrabban hallhatunk vagy olvashatunk Krúdy reneszánszának szélesedéséről. Annál figyelemre méltóbb ez, mert közben a legkülönbözőbb oldalról hangzanak el aggodalmas megállapítások a klasszikus irodalmi örökségünk iránti érdeklődés bizonyos mértékű csökkenéséről. Legutóbb például éppen Móricz Zsigmond halálának 30. évfordulóján panaszkodtak az emlékezők meglehetősen egybehangzóan a nagy író népszerűségének hanyatlásáról, olvasottságának visszaeséséről.

De nem kevésbé meglepő ez a növekvő olvasói érdeklődés azért sem, mert hosszú időn át úgy könyvelte el nemcsak a köztudat, hanem az irodalomtudomány is, hogy Krúdy a kevesek írója, a vájtfülűeké, az irodalmi ínycsekké. Sőt, nem egyszer úgy emlegették, hogy valójában csak az írók írója volt, vagyis mindig inkább csak az írásművészet különleges értői olvasták, mintsem az igazi olvasók.

Kár lenne tagadni, hogy volt is ebben valami igazság. Még fénykorában, sikerei teljében, a 10-es években sem versenyezhetett az akkori Berkesikkel vagy Szilvásikkal. Inkább rajongói voltak, mint szélesebb körű olvasóközönsége. Ezzel maga is tisztában volt, s okaira világosan rámutatott egy nyilatkozatában: „Mesemondó vagyok, de nincs igazi mesém. Nem történnek nálam olyanok, amik megfeszítenék az olvasó idegeit, amitől nyugtalan várakozással fordítana át a következő oldalra. Ezért van, hogy engem mindig csak százak, legfeljebb ezrek fognak olvasni és értékelni.”

Ritka tökéletes önjellemzés. Ma sem tudnánk ennél meggyőzőbb és elfogadhatóbb magyarázatát adni az író vitathatatlan művészi értékei és viszonylag korlátozott sikerei közötti ellentmondásnak. Mégis, az utóbbi másfél évtized tényei mintha megcáfolnák ezt a cáfolhatatlannak tűnő magyarázatot.

Természetesen, ma sem olvassák Krúdyt annyian, mint Jókait, Mikszáthot, Gárdonyit vagy akár Móriczot, de olvasótábora – megbízható adatok szerint – állandóan terebélyesedik, noha művei nem szerepelnek az iskolai kötelező olvasmányok listáján.

Rendkívül izgalmas irodalomszociológiai feladat lenne annak felderítése, mi áll ennek a növekvő érdeklődésnek a háttérében. Krúdy művészete nyert új értelmet megváltozott korunkban, vagy az olvasóközönség ízlésének alakulása hozza magával törvényszerűen, hogy időnként a régi kedvencek helyére vagy azok mellé új csillagok kerülnek? S vajon tartós sikerről van-e szó vagy csak átmeneti, múló divatról?

Ezek a kérdések már csak azért is joggal merülnek fel, mert Krúdy népszerűsége életében is, halála óta is rendkívül ingadozó volt. Voltak pályájának olyan szakaszai, főként a 10-es években, amikor néhány műve csaknem bestsellernek számított, de akadtak olyan periódusai is, a 20-as években és a 30-as évek elején, amikor úgy tűnt, hogy már életében elfelejtették.

Jellemző adat, hogy 1931-ben fanyarkás hangú nyílt levélben kényszerült tiltakozni élve eltemettetése ellen, ugyanis a *Magyar Asszonyok Lexikona* Krúdy Ilonáról, az író színésznő lányáról írt szócikkében róla, az apáról már mint *néhai* Krúdy Gyuláról emlékezett meg.

Utókora is hasonlóképpen alakult. A halála óta eltelt négy évtized voltaképpen az elfeledtetések és újrafelfedezések sorozata. Halála után közel egy évtizedig olyan mély csend vette körül, hogy már-már azt lehetett hinni, véglegesen kihullik az emlékezetből. Művei nem jelentek meg, régi kötetei érintetlenül porosodtak a könyvesboltok és raktárak polcain, s évek teltek el anélkül, hogy akár csak nevét is leírta volna valaki.

Aztán a 40-es évek elején hirtelen újra felfénylett a neve. A *Nyugat* harmadik generációja, majd az *Ezüstkor* nemzedéke többek között az ő nevét írta zászlájára, benne látta egyik példaképét. Kötetei újra megjelentek, s olvasóközönsége is szélesedett. Ez a növekvő érdeklődés, Krúdy első feltámadása, a felszabadulás után is tovább tartott még néhány évig. 1945 és 48 között 13 kötete jelent meg, köztük kötetben addig még ki nem adott művek is.

Az 50-es évek első felében azonban átmenetileg újra háttérbe szorult. A személyi kultusz kultúrpolitikája – sokakkal együtt – őt sem tudta beleilleszteni a szűkkeblűen értelmezett haladó hagyományok rendszerébe, így fokozatosan kiszorult az irodalmi köztudatból.

Szerencsére ez az újabb eltemettetés nem tartott sokáig. 1954-től írásai ismét megjelentek, 1957-ben pedig – két kiadó közös vállalkozásában – megindult

műveinek minden korábbinál teljesebb, gyűjteményes kiadása. Azóta csak ebben az életműsorozatban 32 kötete jelent meg. Ez 42 regényt, illetve kisregényt, több, mint 500 elbeszélést, s több kötetre terjedő publicisztikai és ifjúsági írást, 5 színdarabot és sok önéletrajzi vallomást jelent. Ha akad is még kiadni való, elmondhatjuk, hogy e sorozattal Krúdy életművének legjava valóban hozzáférhetővé vált.

A sorozat kötetei általában 10 ezer példányban láttak napvilágot, de közben sok műve jelent meg sorozaton kívül vagy más sorozatokban is, így néhány műve az Olcsó Könyvtárban ötvenezer példányban. Hozzávetőleges számítás szerint tehát már több mint félmillió Krúdy-kötet került ki a nyomdákban az utóbbi másfél évtizedben, s ami a legfontosabb, ezek a könyvek el is fogytak. A legtöbb kötetét már néhány héttel a megjelenése után is hiába keresi az ember a könyvesboltokban, de még a kevésbé ismert művek sem porosodnak hosszabb ideig a raktárak polcain. Ilyen mérvű kiadás mellett mindez föltétlenül azt bizonyítja, hogy Krúdy olvasóközönsége jelentékenyen kiszélesedett. Ha nem is lett belőle a legszélesebb tömegek olvasmánya, rég nem a kevesek írója többé. S népszerűsége még csak növekedett, amióta sajátos világa a színpadon, a televízió képernyőjén és a filmvásznon is megelevenedett (*A vörös postakocsi, A hírlapíró és a halál, Szindbád*).

Érdeemes lenne egyszer alaposabban megvizsgálni, kikből is tevődik össze Krúdy mai, megnövekedett olvasótábora. Kik vásárolják meg könyveit, kik olvasák? Csak azok, akik valamiféle nosztalgiával a múltat, a századforduló korabeli Magyarország színeit és ízeit keresik az irodalomban? Valószínűleg azok is, de egészen bizonyos, hogy nemcsak azok, hiszen ez az idősebb generáció törvényszerűen egyre fogy, s közben Krúdy olvasói pedig szaporodnak. De sok más tény is bizonyítja, hogy a felnövekvő fiatal nemzedékek soraiban legalább annyi olvasója akad, mint az idősebbek között, akikben talán tényleg élhetnek ilyen nosztalgiaik.

Mint minden igazán nagy formátumú egyéniségé, Krúdy vonzása is sokféle elemből tevődik össze, így nyilvánvalóan helytelen lenne egyetlen okra visszavezetni az iránta megnyilvánuló mai növekvő érdeklődést. Olvasási kultúránk bizonyos minőségi változásainak valószínűleg éppúgy része van ebben, mint a XX. századi világirodalom szélesebb körű megismerésének, sőt, talán még irodalomoktatásunk egyoldalúságainak és aránytalanságainak is. Az érdeklődés legfőbb forrása és ösztönzője azonban vitathatatlanul magában Krúdy művészetében

keresendő. Minden újrafelfedezése azt igazolta, hogy átmeneti elfeledtetések nem ártottak neki. Művészete nem halványult az időben, ellenkezőleg, mindig színe-sebb, gazdagabb, sokarcúbb lett. Új és új elemekkel telítődött, s vált egyre telje-sebb értelművé. S ami talán a legmeglepőbb, kiderült, hogy mennyire modern Krúdy művészete.

Krúdy és a modernség? Az első pillanatban talán bizarrnak és képtelennek tűnik ez a párosítás. Valahogy minden előbb jut az eszébe az embernek Krúdyval kapcsolatban, mint éppen a modernség. Sokan és sokáig nevezték megkésett ro-mantikusként, impresszionistának, a félmúlt melankolikus hangú énekesének, a tegnapok ábrándos ködlovagjának, s aligha tagadhatnánk, hogy ezekben a megíté-lésekben valóban sok igazság volt. Szinte bizonyos, hogy kortársai között ő kap-csolódott a legtöbb szállal irodalmunk XIX. századi hagyományaihoz, Jókai és Mikszáth örökségéhez, s alighanem az ő művészete őrzi számunkra legtisztábban a régi Magyarország képeit és hangulatait. S különös módon művészetét mégis egyre modernebbnek érezzük, s ma már nem tűnik túlságosan merésznek az az ál-lítás, hogy a századelő magyar irodalmában ő tette a legnagyobb lépéseket a mo-dern próza útján, hogy az ő sajátos művészete mutatja a legtöbb párhuzamosságot a XX. századi európai próza sokat emlegetett vívmányaival.

Természetesen csak párhuzamosságokról lehet szó és nem valóságos irodal-mi kapcsolatokról, illetve hatásokról. Krúdy nem volt „irodalmi író” abban az ér-telemben, ahogyan Ady Kosztolányit annak nevezte. A kortársi világirodalmat csak nagyon hézagosan ismerte. Irodalmi műveltségét főként diákkori mohó ol-vasásai idején szerezte. Akkor valóban sok mindent összeolvasott, s jórészt egész pályáján abból élt. De hozzátehetjük, hogy diákkorában sem igazán az akkori kor-társi moderneket olvasta, hanem az *Ezeregyéjszakát*, Andersent, Dickenst, Mark Twaint, Byront, Puskind, J. K. Jerome-ot, a századvég írói közül Turgenyevet és Zolát, s a magyar irodalomból elsősorban Jókait és Mikszáthot.

De mindezekén túl, időrendi okokból is képtelenség lenne konkrét hatások-ról vagy átvételekről beszélni. Az irodalomtudomány a XX. századi epika megújí-tását főképpen Proust, Joyce és Virginia Woolf nevéhez szokta kapcsolni. Közis-mert, hogy mindegyikük később kezdte írói pályáját, mint ahogy Krúdy első je-lentős művei napvilágot láttak.

Mire talált rá Krúdy már 1910 körül írt műveiben, az első Szindbád-novelákban és valamivel később *A vörös postakocsi* című regényében és annak folytatásaiban? Miben láthatjuk rokonságát az említett külföldi kortársakkal? Mindezekelőtt abban, hogy mint azok, ő is feloldotta az epika hagyományos formáit, elmosta az elbeszélés időbeliségének határait, az epikát lírával telítette, s műveiben a cselekmény helyét az emlékezés foglalta el. Nem eseményeket ábrázol, mint a hagyományos XIX. századi regényírók, hanem hangulatokat, látomásokat, emlékeket mond el utánozhatatlan gordonkahangon, de ezeket sem időrendben, hanem az emlékezés másfajta, sajátos belső kapcsolódásának, összeszővődésének, egymásba illeszkedésének és rétegződésének törvényei szerint felbukkanó kiapadhatatlan asszociáció-hullámokban. S mindezt olyan gazdag képi nyelven, amely az impresszionizmus, szimbolizmus és a szecesszió minden eredményét magába olvasztotta, sőt, helyenként már-már a szürrealizmus merészebb leleményeit is felcsillantja.

Az akkori olvasók egy része – éppen újszerűségénél fogva – némi idegenkedéssel fogadta Krúdy művészetét. Sokan nem azt látták meg és értékelték, ami benne új volt, hanem azt panaszolták fel, ami belőle hiányzott. Még kritikusan is a cselekmény vérszegénysége miatt marasztalták el gyakran, s közben nem vették észre, hogy ennek a ködlovagként félmúltban élő, látszólag visszafelé tájékozódó írónak a tollán a XX. századi modern regényforma sajátos magyar változata született meg.

A mai olvasó a legutóbbi évtizedek irodalmi élményei alapján, de a szélesebb közönség talán még inkább a film tapasztalatain nevelkedve, jobban ráhangolódott Krúdy művészetének befogadására is. Egyéb tényezők mellett valószínűleg ez magyarázza növekvő népszerűségét, kibontakozó mai reneszánszát.

(1973)

Krúdy és a millennium

Kevés írónk van, akinek pályája annyira kedvező időpontban és olyan szerencsés csillagzat alatt indult volna, mint a Krúdy Gyuláé. Nem volt még egészen 18 éves, amikor éppen száz évvel ezelőtt, a millenniumi ünnepségek idején Budapestre érkezett. A szakmában nem volt már egészen kezdő, 14-15 éves kora óta küldözte írásait a lapoknak, s az érettségi után Debrecenben és Nagyváradon néhány hónapig a szerkesztőségi munkába is belekóstolt már. Tudta azonban, hogy ha nem akar végleg megrekedni a vidéki újságírás taposómalmában, ha igazi író akar lenni, akkor a fővárosban kell bizonyítania.

Nagyváradról, a *Szabadság* szerkesztőségéből még azzal az ígérettel távozott, hogy tudósításokat küld majd lapjának a millenniumi rendezvényekről, ő azonban valószínűleg tudta már, hogy sohasem megy vissza többé Váradra, véglegesen Budapesten akarta megvetni a lábát.

Nem sokkal később, tehát még az élmény frissességével dolgozta fel *Ifjúság* című kisregényében Pestre érkezésének nagy pillanatát. Harmadik személyben írta művének fiatal íróhőséről, de nyilván önmagáról beszélt: „Reggel öt-hat óra között érkezett Budapestre. Már világos volt, s a nap aranyosan bukott fel az égbolton. Elkábította az a zaj, ami a pályaudvaron fogadta. Kis táskáját görcsösen kezébe kapva, összeszorított ajakkal, de nagyon-nagyon dobogó szívvel szállott le. Hordárok futottak feléje. Szinte erőszakosan nyúltak a táskája után. De ő szilárdan fogta kezében. Keresztülhaladt a pályaház óriási csarnokán, s kilépett az utcára. Az emberek sokasága hullámozott körülötte mindenfelé, s ott feküdt előtte az óriási főváros, ragyogó palotáival, hatalmas utcáival és csillogott minden a kelő nap fényességétől. A széles Kerepesi úton vastag fekete emberszalagok kígyóztak előre, befelé a város felé, ahol az élet lüktet.

Valami francia regényből jutott eszébe egy frázis; az ifjú hősről, a deli lovagról, ki lábával toppant a középkori város kapujának küszöbén és szól:

Ezt meghódítom!”

Tudjuk, hogy később meg is hódította, s ha az igazi győzelemig még elég hosszú volt is az út, a pályakezdő Krúdy meglepően hamar beilleszkedett a főváros irodalmi életébe. A lapok befogadták, szívesen közölték írásait, s már a következő évben megjelent első könyve, az *Üres a fészek*, s ettől kezdve minden évben

napvilágot látott egy-egy újabb Krúdy-kötet, de volt olyan esztendő, amikor kettő-három is.

Eleinte ugyan még többnyire az otthonról hozott élmények uralkodtak írásában, a szülőföld dzsentr-történetei, de íróként is hamarosan felfedezte magának Budapestet, mégpedig elsősorban a millennium korának Budapestjét. Ismerte ő a város történetének más korszakait is, a legelevenebben azonban ifjúkorának Budapestje élt benne, úgy, ahogyan Pestre érkezésének pillanatában találkozott vele, ahogyan az első benyomások rögződtek benne.

Aki csak kicsit is ismeri az író világát, tudja, hogy Krúdy geográfiájának igazán három nagy régiója van: a nyírségi szülőföld, Podolin és a Felvidék, valamint Budapest. S hogy a fővárosból elsősorban a millennium korának Budapestje maradt mindvégig alapvető élménye, az egyáltalán nem véletlen. A millennium nemcsak a honfoglalás ezredéves évfordulójának ünnepe volt, hanem Budapest történetének nagy fordulója is. A kiegyezés után szédületes tempóban fejlődő főváros a reformkor még vidékies jellegű, nagyrészt német polgárvárosából ekkorra vált milliós világvárossá, igazán metropolissá.

Krúdy ennek a nagy változásnak a történelmi pillanatában érkezett Budapestre, amikor szűk utcákban nyomokban még élt a régi kispolgári Budapest, de a széles körutakon és a frissen felépült, vagy még éppen épülő Andrássy úton (sugárút) már egy új erkölcsű új világ hömpölygött. A „pesti regények”-ben, *A vörös postakocsiban* és folytatásaiban (*Őszi utazások a vörös postakocsin*, *A készzalag hőse*, *A nagy kópé*, *Rezeda Kázmér szép élete* stb.) ezt az új világot ábrázolta, vagy szeretne volna ábrázolni Krúdy. Mindig egy nagy leleplező regényről álmodott, egy nyíltan tendenciózus művet akart írni a korabeli Budapestről, a magyar *Hiúság vásárát*. Könyörtelen élességgel szeretne volna feltárni korának ellentmondásait, a társadalom erkölcsi züllöttségét, a hazugság álarca mögé rejtett igazi arcát.

Leggyakrabban visszatérő irodalmi metaforája Le Sage híres sánta ördöge. Ő is valami olyasmit szeretett volna csinálni, mint a nagy francia író sánta ördöge, aki leemelte Madrid háztetőit, s úgy mutatta meg az emberek életét Don Cleofásnak, a diáknak. A „pesti regények”-ben ő is megpróbálta leemelni a háztetőket, s úgy akarta megmutatni az embereket, amikor azt hiszik, hogy senki sem látja őket.

Mi látható Krúdy leemelt háztetői alatt? „Emberi arcok, alakok és hangok, amelyek mellettünk elsuhanak, ismerősök, ismeretlenek; ostobák és okosok találkaja, tolvajok és hamispénzverők gyülekezete, a becsületes ember, mint a fehér holló, ellenben több ékszerrel és erkölccsel kalmárkodó úr és hölgy; a pesti vásár, amint valaki az ablakon át nézi a dolgokat. Az urak és hölgyek ruha nélkül közlekednek, a sánta ördög benéz a háztetőkön.”

Az áhított nagy leleplező regény igazán sohasem készült el, de a millennium kori Budapestről mégis alighanem Krúdy műveiből tudhatjuk meg a legtöbbet. Örök rejtély, hogy ez a vidékről érkezett fiatalember, aki ráadásul idejének nagy részét kiskocsmákban, kakasos házakban, kártyaszobákban vagy éppen a lóversenytéren töltötte, honnan szerezte ismereteit, de hamarosan többet tudott Budapestről, mint valamennyi várostörténész és útikönyvszerző együttvéve. A már említett műveken kívül főként a *Hét bagoly*, az *Asszonyosságok díja*, a *Boldogult úrfi koromban*, a *Váci utcai szép napok*, az *Ady Endre éjszakái* című regényekben, valamint az *Aranykéz utcai szép napok*, *A pesti nőrabló*, *Az élet álom* című kötetek elbeszéléseiben és sok-sok publicisztikai írásában olvashatunk a régi, millennium kori Budapestről (*Pesti album*, *Pest-budai séták*, *Pesti levelek*, *Régi pesti históriák*, *Budapest vőlegénye*, *Szent Terézia utcái stb.*).

Aki szereti a dallamosan gordonkázó kanyargós mondatokat, annak mindig élvezet Krúdyt olvasni, de különösen az lehet most, az ezerszázadik esztendőben az ő műveiben találkozni a millenniumi korszak világával.

(1996)

Örökség és örökösök

– Centenáriumi számvetés Krúdy utóéletéről –

Sokan vannak, akik időnként már berzenkednek kulturális életünk túlzott évforduló-centrikussága ellen. Valljuk be, van is valami igaza, hiszen – ha nem vigyázunk – az elburjánzó kampányjellegű jubileumi megemlékezések gyakran valóban visszajukra fordulhatnak, és többet árthatnak, mint használnak.

Ebből azonban nem az következik, hogy ezután valami eleve nem kívánatos, vagy éppen tilalmas dolgot kellene látnunk minden kerek számú évfordulóhoz kapcsolódó írásban, hanem az, hogy a jubileumokat ne csak, vagy ne elsősorban ünnepi szép szavak hangoztatására igyekezzünk felhasználni, hanem számvetésre és önvizsgálatra is.

Ilyen alkalom a mi számunkra most Krúdy Gyula születésének századik évfordulója. Szerencsére nem felfedeznünk kell őt a mai olvasó számára, nem kiásni a feledés homályából vagy műveiről lefújogatni a rárakódott port. Köztudott, hogy az utóbbi két évtizedben a kevesek írójából – szinte észrevétlenül – századunk egyik legnépszerűbb magyar prózaírójává lett, s ma már nem túlzás egy sajtós Krúdy-reneszánszról beszélni. Születésének centenáriumán mégsem fölösleges a kritikai igényű visszapillantás a halála óta eltelt négy és fél évtizedre, nem haszontalan számba venni az elvégzett és a még előttünk álló feladatokat.

Mindenekelőtt azt kell mérlegre tennünk, hogyan gazdálkodtunk örökségével, mit tettünk azért, hogy életműve beépüljön nemzeti műveltségünk egészébe, s hogy értékei valóban eljussanak mindazokhoz, akikhez szólni kívánt. Ennek érdekében vizsgálódásaink során nemcsak a Krúdy-kiadások történetét tekintjük át, hanem a Krúdy-kutatás helyzetét és eddigi eredményeit is igyekszünk felmérni. Figyelmünket főként az utóbbi harminc év teljesítményeire összpontosítjuk, de előzményként felvillantjuk az író halálától a felszabadulásig terjedő időszak fontosabb eseményeit is.

Hogy halála után egy-egy író elfelejtenek, nem tartozik a kivételes ritkaságok közé. Még jelentős alkotókkal is előfordult ez már jó néhányszor. Igaz, ha valóban értékes életműről van szó, többnyire csak átmeneti a népszerűség csökkenése, hogy később annál hatásosabb és zajosabb legyen az újrafelfedezés öröme.

Krúdy utóélete sem szűkölködik az ilyen látványos fordulatokban. Az idők során fény és árnyék szokatlanul éles kontrasztokkal váltakozott benne. A halála óta eltelt negyvenöt év tulajdonképpen az elfeledtetések és újrafelfedezések sorozata. A különbség talán csak annyi, hogy nála az első eltemetés már halála előtt kezdődött. Míg a 10-es években a legnépszerűbb írók közé tartozott, s néhány műve szinte bestsellernek számított, a következő évtizedben, de különösen élete utolsó szakaszában már-már úgy tűnhetett, hogy véglegesen kihullott az emlékezetből.

Mellőzésének, időleges háttérbe szorulásának egyaránt voltak szubjektív és objektív okai. Az előbbieik között mindenekelőtt egészségi állapotának fokozatos romlását említhetjük. A hajszolt életmód, a sok éjszakázás, az alkohol kikezdte robusztus fizikai erejét, a 20-as évek második felében betegsége egyre inkább elhatalmasodott rajta, időről időre szanatóriumba kellett vonulnia. Amikor egy kicsit rendbe jött, azonnal íráshoz látott, hiszen állandóan adósságok szorongatták. Egykori legendás munkabírása azonban csökkent, egyre nehezebben bírta a gyilkos versenyt.

Talán betegségénél is súlyosabban érintették az ellene irányuló támadások. A Tanácsköztársaság leverése után hatalomra került ellenforradalmi rendszer sohasem tudta megbocsátani neki a forradalmak alatti magatartását. S ha a személye ellen indított nyílt hajsza egy idő után el is csitult valamelyest, a kialakuló új légkör semmiképpen sem kedvezett művészetének továbbfejlődésének. Az a világ, amelyben ő olyan otthonosan mozgott, a világháborúval végképp lezáródott. Így érthető, hogy a 20-as évek magyar viszonyai között egyre idegenebbül érezte magát. Még nem volt 50 éves, s máris úgy tűnhetett számára, hogy kiöregedett korából.

Azelőtt, bármilyen sokat írt is, sohasem volt gondja művei elhelyezésével. Most meg kellett érnie, hogy a lapok visszaadták írásait, s a kiadók nem vállalkoztak új műveinek megjelentetésére. Pedig ha fizikuma megroppant, s munkabírása

csökkent is, alkotóereje nem apadt el. Utolsó korszakának legjobb alkotásai vitathatatlanul a régi fényében csillogtatták tehetségét. Sőt, művészete tovább mélyült, egyszerűbb, kristályosabb, s ugyanakkor emberibb is lett. Épp ezekben a gyötrelmes években érett igazán klasszikussá.

Ezt azonban akkor csak igen kevesen vették észre. A korabeli kritika – ha egyáltalán figyelmére méltatta – inkább az író kifáradásáról beszélt. S a kiadók is egyre kevésbé láttak benne üzletet. Utolsó éveinek regényeit – köztük jelentős alkotásokat is – többnyire már csak folytatásokban tudta megjelentetni (Valakit *elvisz az ördög*, 1928; *Etel király kincse*, 1931; *A tiszzaeszlári Solymosi Eszter*, 1931; *Purgatórium*, 1933). Legérettebb novelláinak gyűjteménye, *Az élet álom* is csak a szerző saját kiadásában kerülhetett az olvasók kezébe 1931-ben.

Mellőzésén, elszigeteltségén még az sem változtatott alapvetően, hogy az utolsó esztendőiben – a hivatalos elismerés helyett íróársai jóvoltából – kétszer is rámosolygott a szerencse. 1930-ban, Babits Mihály kívánságának megfelelően, az elsők között kapta meg a *Baumgarten-díjat*, majd 1932-ben, Kosztolányi kezdeményezésére, neki ítélték oda – Móricz Zsigmonddal megosztva – a *Rothermere-díjat*. Szükségében a korszak legjelentősebb írói siettek hát segítségére, s vitathatatlan, hogy ezek a díjak rangos megbecsülést fejeztek ki, igazán azonban ezek sem változtathattak már az eladósodott író sanyarú helyzetén. Közismert adat, hogy utolsó napjaiban gyertyafény mellett dolgozott, mert felgyülemlett hátraléka miatt kikapcsolták a villanyát.

A halála előtti utolsó napon Antal István sajtófőnök rendelte magához, s közölte vele: a kormány hazafiatlan cselekedetnek minősíti azt a tettét, hogy cikket írt egy prágai magyar lapba. Sok sértés érte már, de ennél súlyosabbat már nem vághattak volna arcába. Feldúltan hagyta el a hivatalt, s órákig szinte nem tudott magához térni. Senki sem tudhatja biztosan, mi mehetett végbe benne ezen a napon. Másnap reggel, 1933. május 12-én holtan találták ágyában.

Halála után megjelentek a hivatal emberei, és számba vették hagyatékát. Gyorsan végezhetek, nem akadt sok dolguk. Két csíkos nadrág, egy fekete zakó, egy barna szvetter, nyolc ing, egy szürke felöltő, két nadrágtartó, egy zöld és egy szürke kalap s még néhány apróság. Szívszorítóan rövid lista. A magyar írókat a múltban általában nem kényeztette el a sors, mégis alig lehetne olyat találni, aki ilyen megrendítően kevés leltározni valót hagyott volna maga után.

De ha a hitelezőket nem is elégíthette ki ez a hagyaték, az olvasóközönség annál elégedettebb lehetett volna az író szellemi örökségével. Hosszú ideig úgy tűnt azonban, hogy a 30-as évek Magyarországa nem tart igényt erre az örökségre. Legalábbis ezt látszott bizonyítani az a tény, hogy halála után csaknem tíz éven át egyetlen kötete sem jelent meg, s az újságokban és folyóiratokban, amelyekben valamikor írásaival szinte naponként jelen volt, évekig a nevét is alig írták le.

Az igazság kedvéért hozzá kell tennünk ehhez a lehangoló képhez, hogy irodalomtörténet-írásunk ebben a zord évtizedben sem bánt ilyen mostohán vele. Része lehetett ebben annak is, hogy – éppen ezekben az években – a magyar irodalomtörténet-írás szellemében jelentős változások következtek be. Az addig uralkodó konzervatív akadémizmus helyét fokozatosan frissebb, az új iránt érzékenyebb, modernebb törekvések foglalták el. Szerb Antal, Schöppflin Aladár, Várkonyi Nándor és Féja Géza irodalomtörténeti munkái már jórészt ennek az új szellemnek a jegyében fogantak, s ők voltak az elsők, akik – különböző nézőpontok alapján ugyan – Krúdy életművét is valóságos súlyának megfelelően értelmezték, s helyét egyértelműen a századelő magyar irodalmának első vonalában jelölték ki.

Szerb Antal *A magyar irodalom története* 1934-ben, alig egy évvel az író halála után látott napvilágot, s máris az irodalomtörténet-írás és a kritika nagy adóságának nevezte Krúdyt. Elsők között ismerte fel rokonságát a nyugati modernekkel. Giraudoux és Virginia Woolf előfutárának tartotta, akinél „a felszabadított asszociációk játékos csodalovai elragadnak minden múltba és minden jövőbe”.

Schöppflin Aladár már korábban is nagyon meleg hangon írt Krúdy művészetéről. *A magyar irodalom története a XX. században* című, 1937-ben megjelent munkájában elsősorban egyéni hangját emelte ki, azt a varázslatos gordonkahan- got, amely őt a Nyugat nagy nemzedékén belül is annyira összetéveszthetetlené tette.

Várkonyi Nándor 1924-ben kiadott, *Az újabb magyar irodalom* című munkájában nem sok újat mondott Krúdyról, de jó érzékkel találta meg helyét Móricz Zsigmond és Kaffka Margit között.

Féja Géza irodalomtörténetét sok bírálat érte megjelenésekor és azóta is. A *Nagy vállalkozások korának* (1943) azonban talán legjobb, legihletettebb részlete épp a Krúdy-fejezet, amely – ha nem is mentes egészen szemléletének akkori torzulásaitól – sok, máig is érvényes megállapítást tartalmaz.

Ebben az időben készült róla két bölcsészdoktori értekezés is, Kelemen László: *Krúdy Gyula* (1938) és Pelyvás-Ferenczik István: *A magyar irodalmi impresszionizmus és Krúdy Gyula* (1942) című munkája. Különösen az előbbi érdemel megkülönböztetett figyelmet. Kelemen, aki Perkátai László néven verseskötetet is adott ki, a szegedi egyetemen Sík Sándor tanítványa volt. Az átlagon messze felül emelkedő felkészültséggel és érzékenységgel közelített Krúdy művészetéhez. Munkáján felismerhető, hogy első komoly kísérlete szerzőjének, s hogy meglehetősen töretlen úton járt, mégis sok olyan megfigyelést rögzített, amelyet a későbbi Krúdy-kutatás sem tudott meghaladni. Csak sajnálni lehet, hogy nem folytatta munkáját.

Kelemen disszertációjával egyidőben, 1938-ban látott napvilágot az író öccsének, Krúdy Péternek *Krúdy Gyula élettörténete* című füzeté. Sajnos, nagyon megbízhatatlan, adataiban is pontatlan, dilettáns munka, amelynek a Krúdy-kutatás alig vehette hasznát. A valóságos Krúdy-kép helyett a legendákat táplálta, s inkább csak a gyanútlan kutatók félrevezetésére volt alkalmas.

Hiába jelentek meg azonban az elismerő értékelések az irodalomtörténeti kézikönyvekben, s hiába születtek a disszertációk is, hosszú ideig nem tudtak igazi érdeklődést kelteni Krúdy iránt. A 40-es évek elején azonban váratlanul megváltozott a helyzet. A *Nyugat* harmadik nemzedéke benne találta meg ösét és példaképét. Szerb Antal nyomán felfedezték modernségét, az idő nagy varázslóival és a szürrealistákkal való rokonságát.

Az első jelentős tanulmányt ebből a körből Sötér István írta 1941-ben. Nemcsak saját nevében beszélt, nemzedékének Krúdy-élményét, Krúdyhoz vezető útját is megfogalmazta, s voltaképpen ezzel kezdődött el Krúdy felfedezése. Igazán divatos íróvá, keresett olvasmánnyá azonban Márai Sándor *Szindbád hazamegy* című könyve után vált ismét.

Schöpflin Aladár azt írta valamikor: „Aki igazán akarná megírni Krúdy Gyulát, annak a Krúdy Gyula tintájába kellene mártania a tollát.” Nos, ezzel a tintával elég sokan próbálkoztak Márai előtt is, neki azonban valóban sikerült. Nem monográfiát írt, s nem is életrajzot, hanem regényt, amelyben olyan varázssosan elevenítette meg Szindbád egy napját, az utolsót, hogy abból mélyebben ismerjük meg Krúdyt, mint akárhány tanulmányból. Márai akkor állt népszerűsége tetőpontján, s aki az ő könyvét elolvasta, egyszerre kíváncsi lett Krúdyra is.

A könyvkiadás hamar észrevette a hirtelen támadt érdeklődést, s igyekezett kielégíteni a növekvő igényeket. 1941-ben és 42-ben még csak egy-egy Krúdy-kötet jelent meg, 43-ban azonban már nyolc, s még 44-ben is öt. Többnyire régi kötetek újrakiadásáról, utánnyomásáról volt szó, s nem is mindig a legjobb művek kerültek az olvasók kezébe, a felfelé ívelő tendencia azonban mégis világosan felismerhető a kiadások pusztá tényéből is. Halála után egy évtizeddel Krúdy életműve áttörte a feledés burkát, ez volt az ő első feltámadása.

Krúdy-kiadások a felszabadulás után

A 40-es évek elején elkezdődött felívelés egy ideig a felszabadulás után is tovább tartott. 1945-től 48-ig 13 könyve jelent meg, köztük két olyan válogatás, amely addig kötetben még meg nem jelent írásokat is tartalmazott (*Dudorászi, Egy pohár borovicska*). 1949 táján azonban ez a lendület váratlanul megtört. Az egyre merevebbé váló dogmatikus kultúrpolitika sokakkal együtt Krúdyt sem tudta beilleszteni a szüklátóköri értelmezett haladó hagyományok rendszerébe, s így fokozatosan ő is kiszorult az irodalmi köztudatból. Könyvei nem kerültek ugyan semmilyen tilalmas listákra, de nem is terjesztették azokat, s néhány évig egyetlen műve sem jelent meg új kiadásban.

Szerencsére ez az átmeneti visszaesés, ez az újabb eltemettetés nem tartott sokáig. 1954-ben a *Hét bagoly* és a *Boldogult úrfikoromban* együttes kiadásával tört meg a jég. A kötethez írott előszavában Sötér István nemcsak a két regény új szemléletű elemzését végezte el, hanem a Krúdy-kérdés egészének megoldásához is hozzájárult. Irodalompolitikai tekintélyével lényegében rehabilitálta Krúdyt, s ezzel utat nyitott az író műveinek további kiadása előtt is. 1955-ben *Asszony a nagybölgőben* címmel jelent meg kisebb válogatás elbeszéléseiből, 1957-ben pedig megindult műveinek minden korábbinál teljesebb gyűjteményes kiadása.

Két kiadó, a Szépirodalmi és a Magvető közösen vállalkozott az életműsorozat megjelentetésére, s 1957-től 1975-ig 18 év alatt 33 kötetben valóban az olvasók kezébe adták e korábban szinte áttekinthetetlen, hatalmas életmű legjavát. Nemcsak a jól ismert, sokszor kiadott regényeket találhatjuk meg a sorozatban, hanem sok olyan művet is, amely kötetben korábban sohasem látott napvilágot. S

az elbeszélések és regények mellett gazdag válogatást kaptunk az író publicisztikai írásaiból (*Pesti levelek, Régi pesti históriák, A tegnapok ködlovagjai*), külön-külön kötetben vehettük kézbe színpadi műveit (*Komédia*) s ifjúsági írásainak legszebb darabjait is (*A lőcsei kakas*). Még az *Álmoskönyv* is helyet kapott a sorozatban.

Az elmondottakból egyértelműen kiviláglik, hogy az életműsorozat kiadása rendkívül nagy jelentőségű vállalkozás volt, vitathatatlanul a legnagyobb a Krúdy-publikációk eddigi történetében. Azt sem lehet azonban elhallgatni, hogy a sorozat indítása nem előzetesen átgondolt tervek alapján történt. Mikor az első köteteket közreadták, valószínűleg még a kiadók is jóval szerényebb méretekben gondolkodtak. Csakis ezzel magyarázhatók a sorozat szembetűnő fogyatékoságai és következetlenségei.

Az első két évben, 57-ben és 58-ban néhány népszerű regény (*Rezeda Kázmér szép élete, Nagy kópé, Az utolsó gavallér, Asszonyságok díja, Napraforgó*) és a legismertebb novelláskötetek, (*Az élet álom, Aranykéz utcai szép napok*) kerültek ki a nyomdából. 1959-ben kapcsolódott be a gyűjtés, sajtó alá rendezés és szerkesztés munkájába Barta András. Ő láthatólag határozottabb elképzelésekkel látott munkához. Az életmű legnehezebb szektorának, az elbeszéléseknek a rendezésére vállalkozott. Nem elégedett meg az egykori novelláskötetek anyagával, hanem óriási hírlapi és folyóirati anyagot átszűrve, valóban Krúdy egész novellisztikájából válogatott. A kiadásban nem törekedhetett teljességre, hiszen az csak egy jövőző kritikai kiadásnak lehet majd a feladata, a Krúdy-művek felkutatásában, bibliográfiai számbavételében azonban az elérhető maximumot tűzte maga elé célul. S a legtöbb esetben ezt sikerült is elérnie, vagy nagyon kis hibaszázalékkal megközelítenie.

A novellákat nem az eredeti, legtöbbször esetlegesen összeálló kötetek rendjében, hanem az író világának, fejlődésének változásait sokkal hívebben tükröző időrendben állította elénk. Négy évtized terméséből, az 1894-től 1933-ig írt több mint kétezer elbeszélésből valamivel több mint ötszáz került bele a novellisztikát bemutató hét vaskos kötetbe. (*A fehérlábú Gaálné I-II., A szerelmi bűvészinas, Éji zene, A madárijesztő szeretője, Utolsó szivar az Arabs Szürkénél I-II.*)

Kétségtelen, hogy az egész sorozatnak ez a hét kötet elbeszélés a leggondosabban, leginkább tudományos igénnyel szerkesztett része. Értékét nem csökkenti, hanem emeli, hogy az időközben külön megjelent legnépszerűbb novelláskötetek

(*Szindbád, Aranykéz utcai szép napok, Az élet álom*) anyagának legjavát is tartalmazza. Ezzel kétségtelenül átfedések keletkeztek a sorozaton belül, így azonban az életműnek legalább ez a szektora valóban egységes elveken épülő, megbízható rendszerezésben áll rendelkezésünkre.

Sajnos, a regények és kisregények kiadásában nem érvényesült ugyanez a következetesség. Természetesen nem a megjelentetés időrendjében volt a hiba, hanem abban, hogy az egyes kötetekben teljesen ötletszerűen kerültek egymás mellé a művek (*Mákvirágok kertje, Jockey Club* stb.). A sorozat egészének mérlege azonban – e zavaró tényezők ellenére is – vitathatatlanul pozitív. Legnagyobb érdeme, hogy a hatalmas életmű túlnyomó része – ha nem is kritikai, de föltétlenül megbízható szövegű kiadásokban – ezzel hozzáférhetővé vált.

Külön figyelmet érdemel a kötetekhez, különösen az elbeszéléseket tartalmazó hét kötethez csatolt rendkívül alapos, részletes, az író egész termésére kiterjedő bibliográfiai tájékoztató, amelynek alapján először alkothattunk igazán megbízható képet Krúdy életművének kiterjedéséről, határaitól. S ezek a bibliográfiák már nemcsak az érdeklődő olvasó útbaigazítását szolgálják, hanem a további Krúdy-kutatásnak is fontos segédeszközei lettek.

A sorozat egyes köteteinek szerkesztésében, sajtó alá rendezésében, s a bibliográfia összeállításában többen is részt vettek (Szauder József, Kozocsa Sándor, Perepatits Antal, Tóth Lajos, Udvarhelyi Dénes, Gordon Etel, Katona Béla), a munka oroszlánrészét azonban Barta András végezte. Bibliográfiai gyűjtőmunkájával, a különböző címeken többször is napvilágot látott írások azonosításával elsősorban ő rakta le a Krúdy-filológia alapjait.

A nagy életműsorozattal párhuzamosan az utóbbi két évtizedben más sorozatokban és sorozaton kívül is sok Krúdy-könyv látott napvilágot. Már 1957-ben öt és félszáz lapos hatalmas kötettel került be a *Magyar Klasszikusok* tekintélyes sorozatába. A mű *Válogatott novellák* címmel jelent meg, valójában az író néhány kisregényét is tartalmazta (*Kleofásné kakasa, Őszi versenyek* stb.). A *Magyar Elbeszélők* sorozatban látott napvilágot az *Asszonyosságok díja*, a *Magyar Remekírók* reprezentatív bibliofil sorozata *Nyolc regény* címen adta közre legismertebb műveit (*A vörös postakocsi, Napraforgó, Kleofásné kakasa, Az útitárs* és az *N. N.*), a Szépirodalmi Kiadó *Kiskönyvtár* sorozatában *Az ördög alszik* címen válogatott novellák, *Flóták és lugasok* címen pedig három kisregény került az olvasók elé. Jó

néhány kötete vált egészen nagy példányszámban hozzáférhetővé az *Olcsó Könyvtár* sorozatban, egyik-másik mű több kiadásban is (*A podolini kísértet*, *Aranykéz utcai szép napok*, *Rezeda Kázmér szép élete*, *Hét bagoly*, *Mohács*, *Festett király*, *Az első Habsburg*). A *Diákkönyvtár* sorozatban megjelent *Szökés az életből* című vaskos novellaválogatás arról árulkodik, hogy lassan-lassan az iskolai irodalomtanítás is érdeklődni kezd Krúdy sajátos művészete iránt.

A sorozatokon kívül megjelent Krúdy-kötetek többsége tematikus összeállítás az író munkásságából. Az *Írói arcképek* két kötetében magyar írókról írt emlékezéseit, vallomásait, portréit gyűjtötte össze Kozocsa Sándor. Ezt később *A szobrok megmozdulnak* című kötetben még újabb irodalmi vonatkozású írásokkal bővítette. *A Pest-budai séták* a fővároshoz kapcsolódó karcolatait tartalmazza, a *Magyar tájak* pedig a szülőföld és a haza más vidékeire kalauzolja el az olvasókat. *Pesten lakott egy fuvalás* című kötetében zenei vonatkozású írásai kaptak helyet. Megjelent két korrajz jellegű írása is (*Kossuth fia*, *Budapest völgyénye*) s most, a centenáriumi évben vehettük kézbe egyik legritkábban felbukkanó kötetének új, bibliofil kiadását, *A kápolnai földosztást*.

Ifjúsági írásaiból három kötet is napvilágot látott (*A százgalléros*, *Rákóczi harangja*, *Az utolsó várkisasszony*), s a legkisebbek számára adták ki bájos gyermekmeséit (*Ki jár az erdőn?*).

Ez a felsorolás egyszerre szemlélteti Krúdy művészetének gazdagságát, sokszínűségét s az iránta megnyilvánuló, folytonosan növekvő érdeklődést is. Ezzel a fokozódó igénnyel magyarázható nyilván az is, hogy alig fejeződött be a nagy életműsorozat kiadása (*A tiszaezlári Solymosi Eszter* 1975-ben jelent meg), a Szépirodalmi Kiadó már a következő évben új Krúdy-sorozatot indított útjára. Az előzetes tájékoztatás szerint ezt 24 kötetre tervezik. Valamivel tehát szűkebbre fogják, mint az előző életműsorozatot, az eddig napvilágot látott öt kötetből is megállapítható azonban, hogy átgondoltabb szerkesztési elvek szerint készül, így nyilván elkerülnek azokat a buktatókat, amelyek az előző életműkiadást itt-ott még jellemezték, s az ismétlődéseket kiküszöbölve, szám szerint kevesebb kötetben is sikerül kiadni az író minden igazán fontos művét.

Ha már a Krúdy-kiadásokról beszélünk, megemlíthetjük még, hogy néhány kötet írása a szomszéd országokban is megjelent. 1957-ben Újvidéken adták ki

Három király című történelmi trilógiáját, Romániában pedig több kötete is napvilágot látott (*Árnyékból nőtt vendég*, 1957, *Férfimese* 1971).

Szaporodnak idegen nyelvű fordításai is. *A podolini kísértet* már két fordításban is megjelent szlovákul. Újabban főként német nyelvterületen hódít (*Die rote Postkutsche*, *Sindbad*), de tudunk angol, olasz, bolgár, sőt spanyol fordításról is.

A Krúdy-kutatás eredményei és helyzete

Vannak népszerű írók, akikről a kritika és az irodalomtörténeti kutatás alig vesz tudomást, s akadnak olyanok is, akiket a közönség alig ismer, de igen jelentős irodalmuk van. Krúdynál sem mindig áll arányban népszerűsége tudományos megbecsülésével, az iránta megnyilvánuló érdeklődés növekedése vagy apátia azonban természetesen mégis befolyásolta a kutatás helyzetét is. Láttuk, hogy már a felszabadulás előtti irodalomtörténetek helyesen jelölték ki Krúdy helyét a XX. századi magyar irodalom fejlődésvonulatában, az igazi Krúdy-kutatások azonban még jóformán el sem kezdődtek. A felszabadulás utáni fellendülés időszakában néhány kitűnő esszé született róla (Mátrai László, Örkény István, Keszi Imre és mások írásaira gondolhatunk elsősorban), s bár ezek nagyon lényeges kérdésekről vitatkoztak, az alapkutatásokban alig jutottunk előre.

Az ötvenes években Sötér István már említett tanulmánya nemcsak a Krúdy-művek kiadását gyorsította meg, kétségtelenül jelentős lökést adott az újra kibontakozó Krúdy-kutatásnak is. Ez a munka eleinte szorosan kapcsolódott a kiadási tevékenységhez, s eredményei főként elő- és utószavakban jelentkeztek. Barta András filológiai munkájáról már szóltunk. Itt kell azonban megemlíteni Szauder József néhány kitűnő tanulmányát, amelyek eredetileg az életműsorozat egyes kötetekben láttak napvilágot (*Szindbád születése*, *Szindbád elmúlása*, *Szindbád Purgatóriuma*).

Ezekből a tanulmányokból már egy árnyaltabb, differenciáltabb Krúdy-kép kezdett kibontakozni, s bennük egy Krúdy-monográfia körvonalai is felsejlettek, ez azonban, sajnos, nem született meg. A hatvanas évek közepén mégis jelentős előrelépés történt. Ekkor jelent meg a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár kiadásában,

Tóbiás Áron szerkesztésében a *Krúdy világa* című hatalmas dokumentumkötet, amely az emlékkönyveknek, tanulmányköteteknek, forráskiadványoknak, annotált bibliográfiáknak, interjúgyűjteményeknek és még sok minden egyébnek valami egészen sajátos együttesét valósította meg. Hatása a további Krúdy-kutatás szempontjából azonban kétségtelenül nem egyértelmű. Dokumentumanyaga, főként a forrásértékű levelezés és Kozocsa Sándor bibliográfiájának közlése vitathatatlanul óriási segítséget jelentett minden kutatónak, a nagyon különböző szintű és hitelű emlékeztetőmeg azonban Krúdy amúgy is gazdag legendáriumának újjáéledéséhez, a személyéhez tapadó pletykaáradat tovább burjánzásához is hozzájárult. Ilyenformán a tisztázódásnak és a ködösítésnek egyaránt eszköze lehetett. Kiadása mégis föltétlenül indokolt volt, hibái ellenére is a Krúdy-irodalom alapművei között kell számontartanunk, s a kutatás a jövőben sem kerülheti meg.

1965-ben jelent meg az *Akadémiai Kézikönyv* ötödik kötete, s benne Czine Mihály nagyszerű Krúdy-tanulmánya. Czine nemcsak az addigi kutatási eredményeket összegezte nagyon találóan, hanem sok új meglátással is gazdagította ezeket, s finom beleélőképességgel olyan vonzó, túlzásoktól mégis mentes Krúdy-portrét formált, amellyel hosszú időre meghatározta az író irodalomtörténeti értékelésének fő irányait is.

A 60-as években a kézikönyv Krúdy-fejezetén kívül is született még néhány jelentős Krúdy-tanulmány. Főként Diószegi András: *Krúdy és elődei s Féja Géza: Krúdy, a lángelme* című írására gondolhatunk itt, de Tersánszky Józsi Jenő és Kellér Andor emlékezései is értékes adalékokkal gyarapították az íróról való ismereteinket.

Ezek a tanulmányok és még sok anyagfeltáró, kutatási részeredményt tartalmazó publikáció készítette elő a talajt az átfogóbb igényű szintézisre, a pálya monográfikus feldolgozására. Az első kísérlet erre 1970-ben látott napvilágot, Szabó Ede könyve az *Arcok és vallomások* sorozatban jelent meg. A sorozat szerkesztési elvei és terjedelmi keretei itt nagyrészt már eleve megszabták a kismonográfia jellegét. Szabó Ede főként az addigi kutatási eredményeket foglalta össze. Helyenként talán túlságosan is támaszkodott forrásaira, s nem kellő kritikával szűrte meg az emlékezések anyagát, így a Krúdy-legendák egy részét is átörököltette. Könyve mégis alkalmas az író szélesebb körben való népszerűsítésére, s alapja lehet egy igényesebb, kritikusabb, részletesebb pályakép kialakításának is.

A 70-es években – a növekvő érdeklődéssel párhuzamosan – megszorodtak a Krúdyról szóló könyvek (Katona Béla: *Krúdy Gyula pályakezdése*, 1971; Kemény Gábor: *Krúdy képköltés*, 1974; Krúdy Zsuzsa: *Apám, Szindbád*, 1975; Krúdy Mária: *Szindbád gyermekkor*, 1975). Ezek a művek egy-egy pályaszakaszt vagy részproblémát tárgyalnak, illetve értékes életrajzi dokumentumokat adnak közre. Az átfogó, nagy monográfia azonban még mindig várat magára.

Lényegében könyvterjedelemben is foglalkozott Krúdy egy pályaszakaszával a jugoszláviai Bori Imre is. *Krúdy Gyula „nagy évtizede”* című írása *Fridolin és testvérei* című kötetében jelent meg. Azóta az újvidéki *Híd*-ban olvashattuk későbbi monográfiájának egyes fejezeteit.

Közben jelentős újabb tanulmányok is napvilágot láttak (Vargha Kálmán: *Krúdy-problémák*, Féja Géza: *Krúdy és legendái*, Fülöp László: *Egy Krúdy-regény világa*), s elkészült, a centenáriumi évben jelenik meg Krúdy műveinek és a róla szóló irodalomnak minden korábnál teljesebb bibliográfiája, a neves Krúdy-gyűjtő és -kutató, Gedényi Mihály munkája. Könyve nemcsak könnyebbé és biztosabbá teszi majd tájékozódási lehetőségeinket az óriási kiterjedésű életműben, hanem remélhetőleg a további kutatás serkentéséhez is hozzájárul.

A Krúdy-hagyományok ápolása Nyíregyházán és Szabolcs-Szatmárban

Krúdy nagyon korán, 17 éves korában elkerült szülőföldjéről, az itt kapott benyomások azonban egész írói pályáján végigkísérték. Alig van olyan műve, amelyben nyírségi vonatkozást ne találunk. Ő maga sokszor vallott arról, mit jelentett számára a nyíregyházi gyermekkor, most csak egyik legjellemzőbb nyilatkozatának néhány sorát idézem: „Nagyon sokat köszönhetek én Nyíregyházának. Az emberre és különösen az íróra egész életének kialakulásában a legnagyobb hatással van az a légkör, ami első fiatalságának éveiben körülveszi, azok a benyomások, amiket akkor magába fogad. Bizonyos, hogy én sem lettem volna az, ami vagyok, ha történetesen nem a Nyírségen élem ifjúságomnak ezeket az éveit. Negyedszázadja, hogy elkerültem onnan, de ma is úgy érzem, hogy majd minden írásom ott gyökerezik a nyírségi földben”.

Valóban nagyon sokat írt szülőföldjéről, különösen a nyírségi dzsentirről, nem is mindig hízelgően, igazi konfliktusa azonban nem támadt a szűkebb pátriával. „Senki sem próféta saját hazájában” – tanítja a közmondás. Próféta tényleg nem lett Krúdy, de kitagadott, kiátkozott sem. Sőt, túlzás nélkül állíthatjuk, hogy kapcsolata mindig harmonikus volt a szülőfölddel, s amikor nehéz helyzetbe került, otthon mindig támogatásra talált.

Míg édesapja élt, nem járt sűrűn haza, mert pályaválasztása miatt ellentétbe került a szülői házzal. Később elég gyakran meglátogatta édesanyját, magával a szülővárossal azonban nem igen volt közvetlenebb kapcsolata. Ebben a vonatkozásban csak 1924-ben következett be jelentős fordulat. Épp a legjobbkor, mert a Tanácsköztársaság bukása utáni első években meglehetősen nehéz körülmények között élt. Akkor ünnepelte Nyíregyháza az örökválság századik évfordulóját. Ezt sokféleképpen igyekeztek emlékezetessé tenni. Többek között egy tanulmánykötetet adtak ki, s ebbe Krúdytól is írást kértek. Az író nagy buzgalommal látott munkához. Többször Nyíregyházára látogatott, igyekezett felfrissíteni régi nyíregyházi emlékeit. Írása meg is jelent a kötetben *Nyíri emlék* címmel. A város igen gavalléros tiszteletdíjat fizetett, s egyúttal hosszabb nyaralásra hívta meg az író. Krúdy feleségével és kislányával érkezett, s vagy három hetet töltött a sóstói „Svájci lak”-ban a város vendégeként. Büszkén mutogatta feleségének és a kis Zsuzsikának szülővárosát, s hogy milyen szeretettel vették körül a vendéglátók, bárhová ment.

Ez az év egyébként is nevezetes volt Krúdy életében. Az Athenaeum hosszú halogatás után végre kiadta 10 kötetben az író válogatott műveit. A kiadást – az érdeklődés külön felkeltése érdekében – úgy harangozták be, hogy az Krúdy 25 éves írói jubileumára készült. Valójában az író akkor már – nemcsak az első megjelent írástól, hanem még az első kötettől számítva is – rég túl volt a negyedszázados jubileumon, de akkor nemritkán élt a könyvkiadás ilyen fogásokkal, s ez az írónak is jól jött.

Ez a jubileumi kiadás újra közelebb hozta Nyíregyházához is, mert a kiadó csak azzal a kikötéssel vállalkozott a sorozat megjelentetésére, ha az író is előfizetőket gyűjt. Krúdy levelet írt Nyíregyháza vezetőihez, s arra kérte a város közgyűlését, rendelje meg intézményei, könyvtárai, iskolái számára minél több példányban műveinek ezt a jubiláris kiadását.

Személyesen is többször megfordult ekkor újra Nyíregyházán, s a megyében. A kiadó megbízásából hírverésnek szánták ezeket a propaganda-körutakat. Feleségéhez írott leveleiből, rövid beszámolóiból tudjuk, hogy az ügynökösködés nem nagyon sikerült. Gyűjtöttek ugyan előfizetőket, ha nem is túlságosan sokat, de Krúdy nem volt jó üzletember. A jutalék nagy részét elvitték a költségek.

De ha üzletileg nem is voltak különösebben sikeresek ezek az utak, más szempontból megvolt a jelentőségük. Egyrészt új barátokat, ismerősöket szerzett, s ami talán a legfontosabb, újra feltöltődött nyírségi élményekkel. Ezt bizonyítja, hogy a lapokban megszaporodnak a nyírségi témájú írásai, s valószínűleg ezeknek a látogatásoknak köszönhető az is, hogy néhány késői regényében újra erőteljesebb színekkel jelentkezett a szülőföld (*Valakit elvisz az ördög, Etel király kincse, A tiszzaeszlári Solymosi Eszter*).

Nyilván e látogatások, illetve nyíregyházi időzések alkalmával merülhetett fel a 25 éves írói jubileum nyíregyházi megrendezésének gondolata is. Az ünnepség megszervezését, lebonyolítását a Kereskedők és Gazdák Köre vállalta, de a jól előkészített, a *Nyírvidékben* hosszú időn át népszerűsített összejöveten ott volt mindenki, aki akkor a kisvárosban igazán számított. Ott volt a hivatalos Nyíregyháza, sőt a megye is. Krúdy *Egy élettörténet* címmel olvasta fel emlékezését gyermekkorára és az akkori Nyíregyházára. Ez a szép lírai vallomás a következő napokban folytatásokban jelent meg a *Nyírvidék* hasábjain. A felolvasás után természetesen bankett volt az író tiszteletére, amelyen a helyi notabilitások köszöntötték a jubiláns író.

Ezt követően néhány évig nem jöhetett Nyíregyházára, hiszen a 20-as évek második felében sokat betegeskedett, s nem vállalkozhatott hosszabb utazásra. A kapcsolat azonban a szülővárossal nem szakadt meg. 1929-ben, amikor súlyos állapotban feküdt a Liget Szanatóriumban, a szintén nyíregyházi születésű szerkesztő, Krúdy jó barátja, Lázár Miklós fordult levélben segítségért a város vezetőségéhez, s a fennmaradt akta tanúsága szerint a polgármester 500 pengő gyorssegélyt utalt ki a rossz anyagi körülmények között élő beteg író részére.

Utoljára 1931-ben, az első Nyíregyházára érkező repülőgéppel járt Krúdy szülővárosában. Akkor indult meg Nyíregyháza és a főváros között a polgári légi forgalom, s az első járatot afféle hírverésnek, a repülés népszerűsítésének szánták. Ezért hívták meg rá a város neves szülöttét. Krúdy színes beszámolót készített az

„égi ekvipázson” tett nyíregyházi útról. Akkor éppen újra egészséges volt. Senki sem gondolta, hogy két év múlva örökre elutazik egy másfajta ekvipázson.

A szülőváros halála után sem feledkezett meg róla. A *Nyírvidék* és általában a helyi lapok minden alkalmat megragadtak, hogy írjanak róla, hogy emlékét elevenen tartsák. A 30-as évek közepén induló *Szabolcsi Szemlében* is felbukkant időnként a neve. Komolyabb Krúdy-kutatásról azonban abból az időből nincs tudomásunk. Varga Károly, a Kossuth Gimnázium egyik tanára publikált két-három ígéretes tanulmányt a *Szabolcsi Szemlében* és a *Debreceni Szemlében*, azonban hamarosan elkerült Nyíregyházáról, s Krúdy-kutatásai is abbamaradtak.

Hosszú ideig nem is akadt követője. A felszabadulás után Merényi Oszkár és az akkor itt újságíróskodó fiatal Rákos Sándor próbálták ébresztgetni Krúdy emlékét. Merényi kezdeményezésére jelölte meg az akkor még működő Bessenyei Társaság emléktáblával a Korompay-féle szanatóriumi épületet, amely Krúdyék családi kúriájának helyén épült. Ez volt a Bessenyei Társaság egyik legutolsó nyilvános szereplése. Utána néhány évig Nyíregyházán sem emlegették Krúdyt. Csak 1953-ban került újra előtérbe. Abban az évben kettős jubileuma is volt, születésének 75. és halálának 20. évfordulója. Az író egykori iskolája, a Kossuth Gimnázium vállalkozott az ünnepség megrendezésére.

Az eredetileg helyi jelentőségűnek ígérkező rendezvény tágabb körökben is érdeklődést keltett. Részt vett rajta az író Pesten élő leánya, Krúdy Zsuzsa, az Írószövetség képviselőjeként az egykor szintén Kossuth-diák Rákos Sándor, s Perepatits Antal, a neves debreceni Krúdy-kutató. Az iskolai emlékűnnepségnek induló rendezvény így némi országos színezetet kapott, s ennek abban az időben különös jelentősége volt, hiszen másutt akkor még a nevét sem írták le, országon szinte teljes hallgatás vette körül.

A gimnázium egyik fiatal tanára az ünnepi rendezvényekkel egy időben a helyi lapban cikksorozatban idézte fel Krúdy nyíregyházi diákéveit, az író és a szülőföld kapcsolatát, s először tett kísérletet az író művészetének új szemléletű értékelésére. [Ez a fiatal tanár Katona Béla volt. (A szerk.)]

A következő évben, amikor Sötér István tanulmánya után országosan is megtört a csend, az Irodalomtörténeti Társaság első nyíregyházi vándorgyűlésén Perepatits Antal emlékezett Krúdyra, s az előadása után kibontakozó vita újabb lépéssel vitte előre a Krúdy művészetének újra birtokbavételéért folyó küzdelmet.

Azóta negyedszázad telt el, s szerényselenség nélkül mondhatjuk, hogy e két és fél évtized során egyetlen alkalmat sem mulasztottunk el Krúdy népszerűsítésére, örökségének ápolására. Szükségtelen lenne krónikásan felsorolni e negyedszázad valamennyi rendezvényét, műsoros estjét, kiállítását, emléktábla-avatását. Csak a legfontosabb eredményeket említjük.

A Jósa András Múzeumban nagyon szépen berendezett emlékszobája látható. Szép, új gimnázium, a város új filmszínháza és a sóstói szálloda is Krúdy nevét viseli. Ugyanott, a fürdő előtti parkban találhatjuk mellszobrát, szülőházán, a családi házuk helyén épült stúdió épületen és az Alma Mater, a Kossuth Gimnázium épületén is emléktábla hirdeti szülővárosának megbecsülését és ragaszkodását.

Tíz évvel ezelőtt, születésének 90. évfordulójára Nyíregyháza *Emlékkönyvet* adott ki, amely értékes dokumentumaival, tanulmányaival a szakkritika elismerését is kivívta.

*

Az előzőekben főként az eredményekről esett szó. Nem szeretném azonban, hogy e felsorolásból valaki valamiféle kierőszakolt: „Minden nagyon szép, minden nagyon jó” – hangulatot olvasna ki. Vitathatatlan, hogy a legutóbbi negyedszázadban országosan is, helyileg is sok mindent elértünk, de a centenáriumi számvetés nem lenne igaz és hiteles, ha nem látnánk, hogy az eredmények mellett még feladatok is akadnak bőven.

Amennyire megnyugtatónak érezzük a Krúdy-életmű kiadásának helyzetét, annyira nem lehetünk – a nem lebecsülendő teljesítmények ellenére sem – elégedettek a Krúdy-kutatás eredményeivel.

Kitűnő tanulmányok elég nagy számmal születtek róla, de máig sincs igazán megbízható életrajza. Rengeteg részletkutatási eredmény látott napvilágot, de egyetlen alapos monográfia sem készült még munkásságáról. Pedig a feltételek lassan megteremtődtek már egy ilyen szintézis létrehozásához is. Jó lenne, ha ez a mostani százéves évforduló is új művek alkotására inspirálná a kutatókat, hogy végre minél teljesebben és igazabban, minden rárakódott salak nélkül vehessük birtokba fénylő örökségét.

(1978)

Az írások megjelenésének helye és ideje

I. Krúdy és a Nyírség

1. Nyíregyházi diákévek.
Néplap, 1953. október 11. 4.
2. Az író és szülővárosa.
Kelet-Magyarország, 1973. május 13. 9.
3. Krúdy és a Nyírség. – *Nyíregyháza és a Nyírség Krúdy műveiben* –
Kelet-Magyarország, 1963. május 12. 6. és kibővített változatban:
Szabolcs-szatmári Szemle, 1964. 2.sz. 77–84.
4. Regényes korrajz a századvégi Nyíregyházáról.
– *Krúdy Gyula: A tiszaezlári Solymosi Eszter* –
Szabolcs-szatmári Szemle, 1975. 4.sz. 101–104.
5. Krúdy- emlékek Nyíregyházán.
Szabolcs-szatmári Szemle, 1956. 1–4. 70–74. és kiegészített, illetve
tömörített változatban in: Katona Béla: *Szabolcs-Szatmár-Bereg irodalmi
topográfiája I. Nyíregyháza. A Jósza András Múzeum kiadványai.*
Szerkesztette: Németh Péter, Nyíregyháza, 1994.
A Krúdy Gyula szócikkben. 65.

II. Vázlat a pályaképhez

1. Vázlat a pályaképhez.
In: *A százéves Krúdy*. Budapest, 1978. A TIT Irodalmi Választmánya
kiadása. Felelős szerkesztő: Medgyes Béláné. 11–30.
2. A novellista Krúdy első lépései a városi-polgári irodalom sodrában.
A Nyíregyházi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei II. 1968.
103–116.
3. Turgenyev jegyében. – *Egy fejezet Krúdy Gyula pályakezdéséből* –
A Nyíregyházi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei III. 1972.
61–79.

4. Mikszáth égőve alatt.
Irodalomtörténet, 1979. 1. 41–57.
5. Krúdy és a történelem
A Nyíregyházi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei IV. 1973. 17–23.
6. Krúdy és a modern magyar próza
Napjaink, 1978. 10–11. 22–24. és bővebb változatban, Tanítók és mesterek, mesterek és tanítványok címmel: *Kaleidoszkóp*, 1974. december

III. Krúdy itthon

1. A vörös postakocsi. – *Krúdy regénytrilógiájának új kiadása* – (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1956.)
Kelet-Magyarország, 1957. március 31. 4.
2. Krúdy Gyula: *Válogatott novellák*. (Sajtó alá rendezte és az előszót írta: Szabó Ede. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1957. Magyar Klasszikusok sorozat.) *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1961/6. 762–763.
3. Krúdy világa a filmvásznon. – *Töredékes gondolatok Huszárik Zoltán és Sára Sándor Szindbád című filmjének ősbemutatója után* –
Kelet-Magyarország, 1971. október 24. 8.
4. Krúdy itthon.
Kelet-Magyarország, 1983. március 12. 9.
5. Krúdy a színpadon. – *Gondolatok a Rezeda Kázmér szép élete bemutatója után* – *Szabolcs-szatmári Szemle*, 1983. 2. sz. 93–95.
6. Krúdy, az újságíró.
Kelet-Magyarország, 1956. május 11. 4.
7. A Krúdy-breviárium Előszava. In: *Krúdy-breviárium*. Szerkesztette: Katona Béla. Nyíregyháza, 1984.
Kiadja a Móricz Zsigmond Megyei Könyvtár. 3–4.
8. Néhány megjegyzés Klár István „Legifjabb Krúdy Gyula” című írásához.
Irodalomtörténeti Közlemények, 1959. 101–104.
9. Krúdy-arcképek – családi tükörben (*Krúdy Mária: Szindbád gyermekkorá és Krúdy Zsuzsa: Apám, Szindbád című könyveiről.*)
Szabolcs-szatmári Szemle, 1976. 1.sz. 127–129.

IV. Örökség és örökösök

1. Krúdy Gyula születésének 75. évfordulójára.
Néplap, 1953. október 18. 6.
2. Kettős Krúdy-jubileum előtt.
Kelet-Magyarország, 1958. február 9. 4.
3. Az élő Krúdy. – *Az író halálának 40. évfordulójára* –
Alföld, 1973. 10. sz. 5–7.
4. Krúdy és a millennium.
Kelet-Magyarország, 1996. május 18. 12.
5. Örökség és örökösök. – *Centenáriumi számvetés Krúdy utóéletéről* –
Szabolcs-szatmári Szemle, 1978. 2. sz. 1-11.

Katona Béla fontosabb könyvei

- **Krúdy Gyula pályakezdése**
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971
- **Szabolcs-Szatmár-Bereg irodalmi topográfiája I–II.**
A Jósa András Múzeum kiadása, Nyíregyháza, 1994, 1996
- **Bessenyei György és Nyíregyháza**
Rím Kiadó, Nyíregyháza, 1997
- **Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei irodalmi utazások**
(Társszerző: Bodnár István) Kaleidoszkóp Bt., Nyíregyháza, 1998
- **Táj és irodalom. Az irodalom Szabolcs-Szatmárban,
Szabolcs-Szatmár az irodalomban**
A Megyei Pedagógiai Intézet kiadása, Nyíregyháza, 1998
- **Kazinczy Ferenc Nyíregyházán és Szabolcs-Szatmár-Beregben**
A Kazinczy Ferenc Általános Iskola kiadása, Nyíregyháza, 1999
- **Nagy írók Szabolcsban. Vonások Kölcsey Ferenc,
Jósika Miklós, Vörösmarty Mihály, Szilágyi István arcképéhez**
A Grafit Nyomda kiadása, Nyíregyháza, 2000

„Az irodalomtudomány a XX. századi epika megújítását főképpen Proust, Joyce és Wirginia Woolf nevéhez szokta kapcsolni. Közismert, hogy mindegyikük később kezdte írói pályáját, mint ahogy Krúdy első jelentős művei napvilágot láttak.”

(1973)

„Korán elkerült szülőföldjéről, mégis ő mindmáig a legnyírségibb író. Hatalmas életművét át meg átszövik a gyermek- és ifjúkori emlékek, a szülőföld tájaihoz és embereihez fűződő bensőséges kapcsolatok. Jelentősebb nyír-ségi, illetőleg nyíregyházi témájú írásai: *Nyíri csend* (1903); *A szakállszárítón* (1906); *Pajkos Gaálék* (1906); *Hét szilvafa* (1907); *Szindbád ifjúsága* (1911); *Andráscsik örököse* (1909); *A vörös postakocsi* (1914); *Napraforgó* (1918); *N. N.* (1922); *Az utolsó gavallér* (1925); *A tiszzaeszlári Solymosi Eszter* (1931); *Valakit elvisz az ördög* (1956). Sok nyír-ségi vonatkozású írása látott napvilágot *Magyar tájak* (1959) és *Vallomás* (1963) című köteteiben, a születésének 90. évfordulója alkalmából kiadott *Krúdy-emlékkönyvben*, s az ugyancsak Nyíregyházán megjelentetett *Krúdy-breviáriumban* (1983) is.”

(1987)